

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ



ВІСТНИК.

Med. univ. DE J. TURYN

WIEN

XVIII. Jahrgang. 1899. За липень 1899 року.

КНИЖКА VII.

Зміст семої книжки,
за липень 1899 року.

РІЧНИК II-ий, ТОМ VII-ий.

	Стор.
<i>Недруковані вірші</i> Я. І. Щоголева	1—5
<i>Рожа</i> , нарис Наталї Кобринської	6—17
<i>Серед бурі</i> , драма на 5 дій Бориса Грінченка, (дії III—V)	18—55
<i>Серце</i> , нарис І. Петрушевича	56—58
<i>Із поезій Ади Негрі</i> , перекл. Павла Грабовського (VI—XII)	59—63
<i>Анджеля Борджія</i> , Новеля К. Ф. Маєра (VII—X)	64—100
<i>Три в однім човні (крім пса)</i> , оповіданє Джерома К. Джерома (кінець)	101—120
<hr/>	
<i>Раса, нація, герої</i> , уваги Ст. Г. Чемберлена . . .	1—22
<i>Нові матеріали до біографії Шевченка.</i>	
I. Спомини М. М. Лазаревського	23—27
II. Недруковані листи Шевченка до Я. Кухаренка	27—38
<i>Із чужих літератур</i> : К. Ф. Маєр, його житє і твори (з портретом), нап. Ів. Франко	39—58
<i>Хронїка і бібліографія</i>	59—70

891.7905
LIN
V.2
107-8



НЕДРУКОВАНІ ВІРШІ Я. І. ЩОГОЛЕВА.



27-го мая минає рік, як зійшов у могилу наш письменник, що вмів винайти в занедбаній рідній мові живу течію, що не послухав „безумного ради“ і не ступив на ту зрадницьку стежку, по котрій пішло багато-багато наших сил і умів, що на хитромовну підлувату приказку московську: „рыба ищетъ, гдѣ глубже, а человекъ гдѣ лучше“, мав змогу відмовитись словами другого поета України:

Правда, мудрі — спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий.

Не так легко, як може здалеку здається, нам Українцям-Русинам бути навіть націоналістами, в змислі прихильників ідеї, а не то що вже свідомими що до національності Українцями. Правда, заслужити прозвище „хохломан“ або „українофіл“ дуже легко у нас: задля сього досить іноді вирватись з якимсь народнім словом, знати лише, що є традиційний поет Шевченко та вміти пошекетати на губах або побринькати на роялі: „Ой не ходи, Грицю, та на вечерниці“... І таких „філів“ та „манів“ може у нас і досить багато знайдець ся, особливо, коли додати до них ще тих суб'єктів, котрі за картяним столом, виходячи з бубнів, кличуть: „Я хахол“ або „ми Малоросси“ і т. д...

Та інакше і бути не може. В державі, де українська мова лічить ся за щось непотрібне, де з реготом кажуть, що є Гамлет „на хахолскомъ языкѣ“, де 90% людей, чуючи скаргу Українця на цензурні заборони та утиски, дивовижно підіймуть брови у гору і спитають зацікавленим голосом: „Хіба се все так?“ — в тій державі, кажу, можна і не дивуватись таким чудним річам, такому бракови родинно-національної честности навіть.

От тим-то і треба дорожити як найбільше тими людьми, котрі знаючи і чуючи все се, zostались вірними синами засьміяної батьківщини, не перестали бодай писати на тій мові, на котрій „добре лише лаятись“. Треба шанувати пам'ять тих, хто чесно умирав на раз вибраній дорозі, хто до кінця твердо і непохитно держав ся за свої національні переконання, за свої українські ідеали. А до таких і належав покійний Яків Іванович Щоголів...

Сі поезії, що ми оттут подаємо, не увійшли в обидва збірники творів Якова Івановича з різних причин: „Янгол смерти“ був написаний, коли збірник „Слобожанщина“ уже друкував ся; останні — може через те, що сам д. Щоголів уважав їх непридатними.*) Але по смерті поета ми повинні збирати не лише усяку дрібницю, що була написана ним, а і те навіть усе, що так або инак тичилось його, бо через се будучому історикови літератури та культурної праці поодиноких робітників у різних галузях нашої цивілізації улекшить ся можливість ясно і вірно виобразити собі духову постать тієї або иньшої людини, того або иньшого поета та працюючника. Та ще і те сказати: яке право маємо ми, сучасні люде, набираючись гидкого нам на словах цензурного духу, закривати від наших нащадків те, чим ми тепер живемо і дишемо? Такими, які ми є, повинні ставати ми на суд їх — ні кращими, ні гіршими. Як знати: може те, що ми тепер уважаємо за дрібязок та нікчемність, не таким здасть ся тим, хто прийде за нами; і навпаки — те, перед чим ми тепер прихилиємось, бачучи в ньому верх сьвіту та правди — осьміють і закинуть наші онуки і правнуки.

Г. Хоткевич.

І. Вигадки.

Раз завернув я у суд подивитись,
Як воно будуть там люде судитись...
Вийшов судящий, на всіх позирнув,
Ретязь начеплює, губи надув;
Паличку мідну у каламар тиче,
Двох чоловіків до столика кличе.
Вилізло двоє якихсь розбишак:
Око в одного таке, як буряк,

*) Так, напр., поезія »Вигадки« складасть ся, як ми тепер знаємо, з двох половин: першу ми подаємо низше, друга-ж під заг. »Член«, була вже друкована у »Вореклі« (стор. 71).

В другого вся покопирсана пика...
 Се воно значить: сї два чоловіка
 Добре горілки в шинку потягли
 Та, попобившись, до суду прийшли.
 Палець у лоб собі вставив судящий,
 Став підбирати закон підходящий.
 „Ні вже — він каже — не можна сього,
 Щоб дозволяв я побити кого!
 Ось три цілкових я з вас поштрафую;
 Вплачуйте гроші, а то арештую!“
 От, кажу, добре, що судді оттак
 Учуть ледачих таких розбишак:
 Жалко їм грошей в хазяйство давати,
 Так до судящих їх треба таскати!
 Вдруге в нас соли не стало на страву...

II. Янголь смерти.

Хто-б не був ти: сильний сьвіта, Велет той, перед котрим Без привіта і одвіта Ми занедбано стоїм!	Тая сила — янголь Божий, Як всі янголи Його: Духом смирний, видом гожий Вірний кмет Царя свого.
--	--

Хто-б не був ти: старець бідний, Що не знає, на що й як Примостити в скринці мідний Десь завгорений пятак!	Темним фльоресом повитий Поміж нами він літа, Кладучи покою міти На змовкаючі уста.
---	--

Хто-б не був ти: юнак сьмілий, Зачарований кругом; Лада в шатї сніжно-білій, Корунована вінком.	І говоре: як би жало Те, яким я жалю вас, Та вражати перестало — Пожаліли-б ви пераз!
--	--

Не жахайте ся ви сили, Що не знать в которий час Налітає від могили Несподівано до нас.	Я беру з землі нікчемність. Ту, що долею зовуть, І веду вас у таємність Сьвіту иншого, ніж тут.
--	--

То оману, то дурницю Нам малюнок написав, Що таємну чарівницю Кістяком колить вражав.	Так літа посланець Божий З краю в край і день за днем, Той і люблячий і гожий, Що на-тщє ми смертю звем.
--	---

Ш. Б а б а.

Здумало ся вражій бабі
 З мужа посьміятись —
 Почала вона до його
 Лізти та скіпатись.
 „Коли вже ти уродив ся
 Малим, як той стовбчик,
 Так признай ся, дідусенько,
 Що ти єси хлопчик.“
 Як признай ся та признай ся —
 Не дає спокою!
 Що тут дідови робити
 З бабою такою?
 „А-ну, тебе, бабусенько!
 Кажу -- не в'язи ся.
 Нехай вже я буду й хлопчик,
 Тільки відчепи ся.“
 „А коли ти, дідусенько,
 Сам признавсь, що хлопчик,
 Так попробуй пострибати,
 Як ось той горобчик.
 Що хоч роби, а попробуй!
 А то удавлю ся,
 Або кинусь до полонки
 Та овсі втоплю ся!“
 „Що се — дума дідусенько —
 З бабою зробилось?
 Возьму вже йї пострибаю,
 Аби не втопилась.“
 Стрибнув дідусь і раз і два
 Та собі і скаче...
 Баба-ж тільки регочеть ся
 Та з сьміху аж плаче!

„Та годі вже тобі, дурню!
 Тільки нагадати —
 А то й справді, як той хлопчик,
 Ти вже й рад стрибати!
 Сидно, діду, та що зробиш!
 Треба вже терпіти!
 Пішла баба у сарайчик
 Та й лягла спочити.
 Як проснулась, аж йї пити
 Хочеть ся до смерти.
 Іде вона до виходу —
 А виход запертий.
 „Пусти, діду, поки тобі
 Не вибила ока!“
 — „Пущу, мила, коли скажеш,
 Що ти білобока!“
 „Нехай уже й білобока,
 Бодай ти сказив ся!
 Чого се ти так до мене
 Репяхом вчепив ся?“
 „Коли-ж се ти й сама кажеш,
 Що ти білобока,
 Так лїзь в гору, та он в дірку
 Й стрибни, як сорока!“
 Крутнула ся туди-сюди
 Та бачить, що треба
 Лізти в гору та стрибати
 На землю зпід неба.
 Стриба відтіль стара баба,
 Ноги перебила,
 Та вже тоді мужа свого
 Скакати не вчила.

IV. Плахта з оксамиту.

Хвалила ся сусідам
 Своім молодиця:
 Яка вона хороша,
 Яка білолиця.

Та лаяла мужика,
 Чим би то поганий:
 Як скаже що купити,
 То він неслухняний.

Надіну-ж я очіпок,
 На шию намисто
 Та й піду із молочком
 У город на місто.

Пороспродам молочко,
 Позбираю гроші,
 Куплю плахту з оксамиту
 Й чоботи хороші.

Отсе старе поскидаю,
 Виряжусь, як краля;
 Нехай тоді старий каже —
 „Се не наша Галя!“

Набрала ся молодиця
 Глечиків чимало
 Та з хутора тихесенько
 Й почимчикувала.

Вже і город недалечко —
 Все-б воно, як треба —
 Тільки де взяла ся хмара:
 Як захлющить з неба!

Як заблище, як ударе...
 Жінка ізлякалась,
 Спіткнула ся — та в калюжі
 Так і розпласталась.

Нема того й молочка,
 Нема й оксамиту,
 Лежить моя сердега
 Неначе убита.

Очунялась... дивуєть ся,
 Що ось була біла,
 А тепер така хороша,
 Мов сажу трусила.

„Стривай же ти, старий чорте!
 Доберусь до хати —
 Вставлю тобі окуляри,
 Будеш мене знати!“

Збираюсь я з молочком,
 А він і не писне —
 Що то воно подієть ся,
 Як вдаре та блисне!“

Ось і хутір. Хоче нишком
 Наша молодиця
 Прошмигнути — аж тут тая
 На яру криниця.

А круг неї все з відрами
 Жінки та дівчата...
 Як вбачили, як тьохнули —
 А вона до хати!

З того часу не можна їй
 Вийти, хоч і вмита,
 Бо як вийде — зараз хлопці:
 „Плахта з оксамиту!“



РОЖА

НАРИС

Наталі Жобринської.

— Ха, ха, ха! — лунало довгою вулицею просторого села від срібного дівочого сьміху.

Сонце заходило вже на ніч, лишаючи за собою червоні гори хмар з позолоченими вершками і глибокими повирізуваними зубами. В червоній тині немов купало ся ціле село, довга вулиця і гурток дівчат, що йшли з кудеями в руках, голосно сьміяли ся і весело перекидали ся словами.

— Ото-ти! Анна рада буде, що тільки дівок іде до неї на вечерниці.

— Чи то їй новина? У неї все богато дівок на вечерницях!

— Та-бо до неї і найбільше парубків сходять ся!

— То правда: у нікого ніколи нема тільки парубків на вечерницях, що у неї.

— Певне любисток варить тай дає їм пити.

— Ат говорите, як би справді парубки за-для неї приходили! Не мали би за ким ходити, та за такою старою бабою! — сказала висока, білява дівка.

— А чому-ж ходять?

— Ходять за-для дівок, що до неї сходять ся.

— Коли-бо нераз парубки волять ходити за бабами, а на дівок і дивити ся не хотять.

— Є такі дівки, що за ними не ходять, а є й такі, що ходять.

Вона ішла рівно і сьміливо, очи її весело блищали, а впід червоної платини висіли довгі, русі у червоних биндах коси.

Блакитні гори хмар прикрили ся як би сивим туманом диму. Сивий сумрак стелив ся селом і плив гейби ріка довгою вулицею.

На воротах стояли дві жінки.

— Ого! Вже десь біжить на вечерниці Лукіянова Марина, — завважала кума Михайлиха до куми Процихи.

— Бабі ще ноги не застигли, а внука уже на танці жене!

— Або їй баба в голові? Їй коби парубки та гульки.

— А водить вона їх, водить! Ні одного відай нема в селі, аби за нею не ходив!

— Дай Боже, аби їй то на добре вийшло!

— Як собі постелить, так ся виспить!

— Господоньку сьвятий! — тай маму має!

— Кажім, що кажім, а з такої мами шкіру дерти би!

— Говоріть ви, кумо, своє, а я вам кажу, що Лукіяниха ще гонорить ся, що таку полетуцу доньку має. Якось мені самій казала: що як би її Марину ланцом привязав, то урвала би ся тай пішла-б на танці.

— Гей, гей!

Щось шепоче вулицею? То вітер жене низом, зриває китиці бодаків, розсіває їх легким пухом, перебирає попід плоти вершками кропиви і хитає довгим гилем верб, що стоять по обох боках вулиці, ніби щось розмірковуючи у своїх великих головах. На темній блакиті блиснула зьвізда, як дівчина, що вибігла за ворота і виглядає милого.

Ось і він... Тихо зза гір скрадає ся ясний, веселий, вплив на чисту блакить, а з ним усе засіяло, зраділо. Горби, дерева, хати ніби прибрали ся у дорогі, сріблом шиті убори і весело сьміяли ся. Сиві чорні хмари збили ся в густі клуби і як зависні баби підслухували любу розмову закоханої пари. Заздрів то збиточний вітер, пігнав за ними легким поєвистом і розбивав на кусні чорні боввани.

І знов спустив ся на землю, дунув довгою вулицею, потряс вербами, зашелестів буряном і торгав і підносив криси високих капелюхів та розгортав поли одежі парубків, що йшли вулицею.

— Щось вітер нині розіграв ся, — сказав один парубок, придержуючи капелюх на голові.

— Справді розіграв ся, жене вулицею, аж порохом мете!

— Може він де зговорив ся з якою дівчиною тай квапить ся на вечерниці.

— І спішно йому, нема що казати: усе наперед вириває ся.

— Відай і між нами є такі, — завважав иньший парубок.

Усі голосно засьміяли ся. Не сьміяв ся лиш один, що йшов на самім переді. Хмуρο насупив брови і знехотя перекинув сердак з одного плеча на друге.

— Не знати, чи буде у Анни Марина Лукіянова? — кинув знов по часі словом один з парубків, і знов усі зареготали ся.

— Хто найдовше за нею ходив, той найліпше буде знати, — промовив нарешті хмурий парубок і зиркнув боком на невеличкого, сухорлявого товариша, що йшов побіч него.

— Ходив, доки ходив, а тепер най чорт за нею ходить, я певне не буду такий дурний, — відгризав ся сухорлявий.

— Лиш на зарікай ся, не зарікай ся, бо ми і таких виділи, — кепкували парубки.

— Хто не хоче, то най не зарікає ся, а я можу заречи ся, мені вже доста того! Вона знає лиш кожного за ніс водити! Зразу прикидає ся, що ніби любить, а потому на сьміх підоймає!

— Тепер так говориш, а що було, як Василь за-для того хотів її з танцю виганяти? Чи не ти бив ся з ним?

— Бив ся, бо ще її тоді не був добре визнав, а тепер добре вже її знаю.

— Ти гадав, що будеш найліпший, а то ліпші знайшли ся, — посьмішкували ся деякі, зиркаючи на парубка,

що все з насупленими бровами ішов на самім переді, а хороше його лице ще більше насупило ся.

Вулиця кінчила ся. Хмурий парубок ненадійно обернув ся до товаришів і затиснув кулаки.

— Слухайте, — сказав він придушеним голосом. — Нема тут між нами відай ні одного, аби за Лукіяною Мариною не ходив, тай аби вона його в дурні не пошила. Не шкодило би і їй притерти носа і показати, що ніхто не є її дурнем.

Парубки нащурили вуха.

— Зробім раз так, — говорив далі парубок, — аби сьогоднішнього вечера ні один з нас не говорив до неї і чинив ся, буцім-то її нема між нами.

— Добре каже, — підхопив сухорлявий.

— Стрібуймо, ніщо не шкодить, — завважали иньші.

— Стрібуймо, а будемо видіти, що з того вийде? — притакувала решта парубків.

Вони доходили до хати, що стояла край дороги на самім кінці села. Хата була велика з комином, побита ґонтами, але ґонти були місцями пообдирані, а стіни сьвітили до місяця облупаною глиною. Стара дуплава грушка широко розкладала довге гиля, а до неї тулили ся купи розвіяного вітром лабузу.

Стодола стояла на розтвір, двері від колешні упали на землю, а при воротах гойдав вітер відорваною латою. Був статок, лиш не було кому про него дбати. ґазда вмер, а ґаздиня байдуже, не розщибала ся. „Доста вже напрацювала ся та сьвіта божого не бачила,“ — говорила нераз удова. Чоловік був добрий ґазда, але лотока, держав її в руках. Коли вмер, удова гуляла, справляла вечерниці, поїла парубків, а про ґаздівство не дбала.

— Слава Ісусу Христу! Боже помагай! Добрий вечір! — вигукували парубки, входячи до хати.

— На віки слава, дякуватъ за слово добре! — відповідали весело дівки.

— Просимо близше, — припрошувала ґаздиня.

— Не просіть так дуже, бо не знати, чи всі нам тут будуть раді!

— От, яке, згонорили ся! Хотять, щоби дівки самі їм на шию вішали ся! Де є дівки, щоби не раді були парубкам!

— Гадаєте, що всі дівки так, як ви, Анно, — брызнула словом Марина.

Дівки засьміяли ся, а парубки ніби не чули того.

— Або що: неправда? Скажіть, що неправда! А хто вам то повірить! — відгризала ся Анна.

— От! Се раз Анна, от! Баба сім миль ізза пекла, все ріже в очи, — підлещували ся парубки.

— Як свій свого вихвалює, — вмшала ся знов Марина. — Але що правда, то правда, — притакували дівки сьміючись. Але парубки знов чинили ся так, буцім то й не чули.

— Не ваша правда а моя, — обставала при своїм Анна уперто.

— Так і є, Анни правда, все на верха, — договорювали парубки.

— Се справді так є, але сідайте, чого стоїте, — припрошувала газдиня.

— Дякувать, най все добре сідає, постоїмо!

— Може більші повиростаєте, — посьміювали ся дівки.

— Уже кому, кому, а Петрови не шкодило би троха підрости, — докинула знов Марина, зиркаючи зпід ока на сухорлявого парубка.

Петро удав, немов би не лише не чує, що вона говорить, але і не видить її.

Нарешті парубки розгостили ся, позасідали коло дівок, сьміють ся, жартують, а на Марину ні один ані оком не поведе. Почне ся яка бесіда, а Марина вмшає ся, то всі нараз затихнуть; зажартує, то дівки сьміють ся, а парубок жаден і вусом не рушить.

— Що їм стало ся? Поглухли, чи який иньший припадок на них вийшов? — думала зневажена дівчина; з гнівом відвернула очи від цілої компанії і вдивила ся в шиби вікна.

На дворі було темно, вітер заводив якусь сумну пісню, шелестів у кущах лабузу, а стара грушка тужно поскрипувала.

Марта в одно дивила ся в чорні шибви вікна, в серці кипіла злість, у голові крутили ся якісь темні, піврані думки, шуміли крильми диких птахів.

— Коби хоть чорт прийшов тай заговорив до мене! — подумала вона з серцем.

„Коби хоть чорт“ — свиснув вітер, затряс вікнами, завив диким стогоном, загудів у комині і з лускотом отворив двері.

— Тьфу! пек тобі! — жахнули ся майже всі в хаті.

— Запирайте двері! — крикнула газдиня.

Але двері як отворили ся, так самі з лускотом заперли ся, лише щось по хаті зашуміло, а стара грушка жалібно застогнала...

Марина дивить ся: коло неї станув такий гарний панич, що аж очи забула. Високий, стрункий, у короткім кабатыку і маленькім з пером капелюшку. Волосе у него чорне, як у ворона, а очи гейби чорним огнем горіли.

Він сів коло неї, говорить, жартує. Вона і собі жартує, сьмієть ся, рада, що має з ким забавляти ся.

— До кого ти говориш? До кого сьмієш ся? — питала Анна.

Марина здвигнула плечима.

— Справді, до кого ти говориш? — питали дівки.

— Чи вам очи повилазили, що не видите панича? — відповідала сердито Марина.

— Панича? Якого панича?

Усі подивили ся по собі.

Марина нічого уже більше не відповідала. Що вони її всі обходять. Панич гарний, веселий, чим раз ближше присуваєть ся, обіймає, сьмієть ся і шепче до вуха любі, солодкі слова.

Кров переливаєть ся їй у жилах, бе в висках, заливає невисказаною втіхою серце.

А він шепче стиха: — Будь моя, а будеш панею, всі тобі кланяти ся будуть, у шовках будеш ходити, поїздом їздити, на пухах спати, у всякім добрі упливати, від золота-срібла блищати.

Вона ніби не слухає, соромить ся, відвертає ся; він хапає її за руку і закладає на палець золотий перстїнь.

Вона відвернула якось руку, а веретено упало на землю.

Зігнула ся по веретено — аж глип — і вся застигла... Глипнула ще раз, а у панича кінські копита.

— Ох! Я нещаслива! — крикнула не своїм голосом, схопила ся тай просто у двері...

На воротах забігли їй парубки дорогу і хотіли задержати, але вирвала ся на силу і бігом полетіла вулицею.

Хустка їй спала з голови, сорочка розчінькала ся, а довгі коси розплітали ся в бігу; а він летить за нею, тупотить кінськими копитами, тай питає роздираючим вуха свистом:

— Чому, чому не хочеш мене?

Вона була така легка, що не шукала дверей, а влетіла вікном до хати. Шиби за нею задзенькотіли, а з руки полила ся кров.

З тяжким стогоном кинула ся в кут хати і затулила вуха, аби не чути страшного свисту:

— Чому, чому не хочеш мене?

Якась темна, густа мрака обгорнула її непрозорим туманом, збивала ся в гору, то повзала чорними, страшними бовванами. Якийсь чоловік, ніби її батько, бєть ся по полах руками, та вона не може його пізнати, хоч як придивляє ся, хоч як протирає очи.

Руки її пообвивані шматами, на фартусі червоні каплі крови, в голові горить, у вухах шумить, у грудях пече. Чорна, люта мара обхопила її довгими кігтями, гейби гадюками давить і душить за шию.

Розірвали ся шнурки коралів, посипали ся по землі і змішали ся з сльозами матери, що як горох падали на землю і котили ся по ній.

Велика, груба коралина блиснула срібним кільцем. Ні, то не коралина, то перетінь, що панич хотів їй на палець закласти. Він і тепер стоїть коло неї, прошибає їй полум'ям своїй очей, скрегоче білими зубами, просить, грозить, питає:

— Чому, чому не хочеш мене?

На силу відіпхнула його від себе і затулила вуха, аби не чути прошибаючого душу голосу, що знов тепер знижував ся до тихого шепоту:

— Чому, чому не хочеш мене?

В розпуці ломила руки, рвала волосє, дерла на собі одежу. Утомлена припала конець стола. Коло неї мати кладе її на голову вінок, на столі стоїть зелене деревце, заквітчане червоною калиною, — дівчата співвають:

„Та як його тай рубано — дзвеніло,
Та як його тай спускано — шуміло.“

І летить воно і шумить і дзвенить на старій на горбку дзвіниці. Бабу несуть до церкви; церков валить ся, хитає ся, спадають хрести.

З самого вершка упав хрест і поцілив її в голову. Люди підносять його, цілують, дають і їй цілувати.

Вона з криком відвернула ся і сплюнула. На чолі у неї виступили каплі зимного поту, в жилах переливає ся розтоплене олово і розпирає груди. Перед очима кровава пляма, люди не люди, а якісь зв'їри з розжертими пащеками, розпаленими язиками, а довкола глухий шум, ропіт, дивний помішаний гамір:

— Приступило, приступило, приступило!

І знов як би каменем приложив їй голову і нічого більше не чула, не виділа, лише тяжко хропіла, а з грудий виривали ся страшні, незрозумілі слова.

Прокинула ся.

Грає музика, дівчата і хлопці збирають ся на вечерниці. Ось там приперта до лавиці кудея; веретено пряде, крутить ся, клубок з пряжею звиває ся.

— Чекайте, чекайте, і я іду з вами, — говорить щось її голосом, — а тут і він уже стоїть і кличе її за собою.

— Ні! Не дочекаєш того!

Вона ухопила клубок і кинула за ним. Клубок скочив і упав у кишеню його короткого кабатика.

Свиснуло вітром, нитка крутить ся, біжить, протягає ся, а вона за ниткою. Перекидає ся через плоти, хати, пере-

лази, перескакує глибокі яруги, стелить ся крутими стежками, летить манівцями.

А чим дальше, тим нитка скорше торочить ся, біжить, обенує якісь дерева, хрести, могили.

Коло одної могили щось шуркнуло в прогалину, земля застогнала, облаки захитали ся, загуділо громами. Вона хотіла ударити пятою в щілину, але вітер ухопив її і поніс з шумом якимись безконечними стернями, очеретами, темними лісами.

Вітер жене, шумить, вона біжить не оглядаючи ся і не доторкаючи ся землі. За нею троскіт, гук, падають громи, заводять сови, кракають ворони, тарахкотять колеса, кидає камінєм і тупотить кінськими копитами.

Лиснуло озером і понесло її понад блискучі шиби. Вода чиста як сльоза, хвилює срібними хвилями. На самій середині чоловік по шию в воді; вода наливає ся йому до рота, а він усе кричить: — Пити, пити!

Надармо протягає до него руки, — вітер подув і поніс її далі незміреними оком облогами. Трава стелить ся буйною зеленю, а там вівці бляють з голоду, а в повітрі літають страчуки і просять хресту.

Заклекотіло болото, стогне багно, а зпід него чути, як мужик воли поганяє, а дзвони дзвонять як на великдень.

І знов усе щезло, густий туман наляг довкола. Над нею і під нею чути зітхання, плачі, зойки — тай грімкий тупіт кінських копит...

Далеко під темним лісом блиснула зьвізда. Майже без духу дівчина добувала останніх сил, аби добігти до блискучого сяєва.

Вітер пустив ся низом і летів як шалений. Корчі глогу і терня шарпали її волосє, дерли лице, калічили руки і ноги.

Але най дре ся біле тіло, най тече кров! У неї лише одна гадка, одно бажанє: дістати ся на ясну зьвізду.

Тупіт кінських копит був уже за нею, коли допала до сияючої золотим блиском зьвізди...

То була зовсім порожня хата, лише мертвець лежав на лавці. В головах мерця горіли сьвічки, а на стінї висів образ Матери Божої.

Мати Божа ціла в золоті, два ангели тримали пишну коруну, інші трубили в облаках, а вона піднесла високо руки, розложила широко свої пресвяті ризи, під котрі ховалися святці і угодники божі.

— Ходи і ти тут, — сказала Мати Божа до дівчини, що ледво переводила дух.

Марина притулилася до стіни, а Мати Божа закрила її своєю прозорою шатою.

На порозі тріснуло кінським копитом, мигнуло полум'я розжевлілих очей. Іскри розсипались по хаті, розліталися на всі боки, лише темніли і гасли, як доходили до золотої шати Цариці неба.

Дикий крик затряс вуглями хати, затріщав дах, помалалися свічки, а труп піднісся з лавиці.

— Шукай і ти її! — заверещав він на мерця.

І пішов шалений, невольний танець по хаті. Товклися по всіх кутах, човгалися по землі, дерлися по стінах, переглядали кождо пилину порошу, заглядали в кождо щілину.

А що раз перейшли, то зачинали в друге, в третє, без кінця і утоми.

Нараз зачала находити на них якась неміч, але се ще більше дразнило їх і вони ще з більшою злістю товклися і шукали схованої дівчини...

Минула північ.

Когут ударив крилами і заціяв. Скажений регіт замер на устах чорта, він захитався і розільявся смердячою мазею, а труп упав у ту мазь надписованим своїм тілом...

— Виходи! — сказала тоді до дівчини Цариця небесна.

Тремтячи як лист трепети стала Марина перед лицем Богородиці.

— Не бійся! — каже Мати Божа. — Він уже стратив над тобою силу, але коли раз мав приступ до твоєї душі, то вона вже не буде спасена.

Як зломана ледія упала дівчина на землю і з плачем просить Матінку Божу, аби помилила її: — Не відвер-

тай від мене, Мати Божа, пречистого твого лица! — молила вона. — А коли мала я у серці пиху чорта, то той гріх спокутую житєм і смертю моєю; лише най буду при тобі, Матінко сьвята!

Дивним, чудовим блиском засіяло лице Цариці неба. Промінем тих блисків задрожали тіни, загоріли зорі, сонцем заяснів сьвіт.

— „Житєм і смертю“ хочеш мені служити, бідна дитино землі! — залунав голос Богородиці серед небесної тишини.

— „Житєм і смертю,“ — понесло ся луною в безконечний простір сьвіта. — „Житєм і смертю,“ — засьпівали всі ангели на небі, заграли всі дзвони на цілій землі; а Мати Божа приказувала:

— Іди до тих, що тебе породили, проси, аби живцем тебе у трумну поклали, тай у широкім полі на розстайній дорозі поховали!

* * *

Серед широкого поля стоїть висока могила, а під нею біла як сніг, рожева як цьвіт спить молода дівчина.

Зі зложеними на-вхрест руками, у золотім вінку, з розплетеними, довгими русими косами спить вона твердим, непробудженим сном.

Не чує ні сьпівів, ні музики, не збудить її з твердого сну горячий поцілуй коханця, не відновлять сльози матери. В обіймах сирої землиці, під білим покривалом легкого пуху спить вона непробуджено.

І спить вона серед німої тишини, лише куряви дрібних, кришталевих іголок, ніби сонні привиди перебігають широкі простори, летять білим туманом, аж попід далекі сині гори, попід укрите мракою село...

Кинуло з неба снопом теплого проміння, ринула ся земля, повела довкола сонним оком і біле сяєво мраки розвіяло ся від теплого духу сонця.

Сплинули води брудними потічками, прилетіли бузьки з далеких країв, закувала зазуля у зеленім гаю, задзвеніли жайворонки понад пахучими від зелені межами.

На високій могилі, у головах дівчини, виринула червона галузка з дрібними зеленими листками і розросла ся у корч полевої рожі.

І росте вона сама одинока, під склянною банею чистої блакиті.

Ніде ні живої душі, лише сонце дивить ся ясним оком понад засновані золотом поля, понад зелені ниви, понад молоде буйне колосє.

„А рожа росте, розростає ся.“

Тихенько сьпівають пісню полеві комахи у буйній шовковій траві. Виповзне зпід грудки зелена ящірка, протягне ся до теплого проміня, забрешить комар, затріпоче крильцем метелик, присяде, подумає, тай пурхне у широкий простір.

„А рожа росте, розростає ся, легоньким цвїтом обспає ся.“

Дощик її змие, вітер обсушить мокрі листочки, розчеше довгі, тонкі галузки, обтресе дряжачу сльозу ранньої роси.

А вона підносить високо тужні, бліді цвїточки і дивить ся далеко, поза ясне сонце і синю блакить.



Серед бурі.

Драма на 5 дій

Бориса Грінченка

—**—

ТРЕТЯ ДІЯ.*)

Майдан серед міста той, що й учора.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Чути, як забубнено у віщові бубни. Через майдан ілуть два
окличники.

1-ий оклич. У раду! в раду! в раду!

2-ий оклич. У раду! до суднього кола! (Проходять).

ДРУГИЙ ВИХІД.

Козаки сходять ся. Вони приходять увесь час, аж поки старшина поприходить. Між козаками **Крутько.**

1-ий коз. Так отсе ми полковника судити-мем?

2-ий коз. А щож із того суду буде?

Крутько. Коли провинив, то шию втнемо.

1-ий коз. Так то й утнеш полковникови!

Круть. Скоро став ся зрадником, то не став полковником.

2-ий коз. А так! Час гарячий, войовий... Змидування під такий час нема.

Круть. Ще-б пак! Мало не загинуло місто через його.

Денис (кремезний, трохи сивий козак, що надійшов тимчасом).
Через його? Може через вас?

*) Див. VI книжку.

1-ий коз. Овва! Чого-ж то через нас?

Ден. Бо ви замість щоб відбивати ся, — судити його заходили ся. Як би він подав ся та не крикнув: „До бою!“ та не кинув ся, — то що тоді було-б? Поки-б ви тут судили його, а вороги тимчасом все місто поняли-б.

1-ий коз. А що правда, то не брехня! Як кинув ся він мов лев який! Так усі за їм і шугнули!... Та як поперли Ляхів лавою поперед себе, то враз де вони к чортам і поділи ся!

Круть. А вже-ж! А сам ворогам гасло подав, щоб вони увійшли.

Ден. А ти чув?

Круть. На що чути, коли й так видно? Коли Ляхи знали гасло, то воно саме до їх не перелетіло.

Дехто. А певне! Вже-ж не як!

4-ий коз. Щоб такий чоловік та таке зробив!

5-ий коз. Та такого друзяки полковника другого й немає!

Круть. Уже й друзяка! А то не твого брата він прикував до гармати?

5-ий коз. Та се правда...

Ден. Так хіба-ж можна було інак зробити. Упивши ся й побив ся з Жидівкою! Хіба се личить козакови?

4-ий коз. А я таки знов своє: з роду з віку не пойму віри, щоб він ізрадив.

3-ій коз. Бо дурень!

4-ий коз. Сам еси дурень, а мене маєш так узивати?! (Хапає його за груди, добуваючи шаблю).

Голоси. Годі вам, годі! Се-ж не шинок, а рада! Чи ви показали ся? Розніміте їх! (Козаків рознімають).

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Баба Горпина проходить через майдан і стриваєть ся з Денисом.

Горп. А що се тут, Денисе? Чого се зібралась рада?

Ден. Хіба-ж не відаєш? Полковника судити-муть!

Горп. Як то полковника судити-муть? За що?

Ден. Бо він посланця з міста послав і гасло сказав вартовому, щоб на те гасло назад його впустив. А Ляхи про те гасло якось і довідали ся. Так отсе тепер і судити-муть, мов би то він Ляхам гасло переказав і їх до міста пустив.

Горп. Ой лишечко! Яка-ж неправда на чоловіка!

Круть. Іди собі, бабо, йди! Тут нема чого стояти!

Горп. Та я не стою, я за ділом ішла... Отсе біда!... Треба піти пані Оксані сказати. (Виходить).

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були, без Горпини. Дід Остап.

Д. Остап (старий, увесь білий, виходить і скидаючи шапку).
Здорові, дітки!

Всі, хто поблизу, (скидають шапки, кажучи:) Здорові, діду Остапе!

Ден. От нехай дід Остап скажуть, чи то-ж по правді на нашого полковника казати, мов би він ізрадник!

Д. Ост. Чи він ізрадник, а чи ні, то те на радї побачимо, а що туди воно хилить, то се й я скажу.

Круть. А бач! а бач! Уже дід Остап дурно не скажуть. У нас нема за діда Остапа мудрійшого, то вже як дід Остап скажуть, то так воно й є.

2-ий коз. Так! так!

Ще дехто. А вже-ж, що так!

Д. Ост. Я, дітки, сеє вже знаю... По сьвітах бував...

3-ій коз. Покажемо вам на радї, який ваш полковник!

5-ий коз. К бісу такого полковника!

6-ий коз. Пана сотника Лясковського за полковника!

Голоси. Чи ба, куди стріляє! А не діжде він того нікблї!

Інші голеси. Діжде! Скрутимо вязи вашому Коваленкови!

Ден. За ту горілку, що учора вас сотник напував?

Прихильн. Ляск. А ти бачив?

Ден. Ніколи нам було бачити: ми били ся з Ляхами, як ви п'яні спали. Тільки чули, як ви хропака затинали.

Дехто. Га, га, га! Отсе так, так! У самісїньке око вцілив!

1-ий коз. Цитьте, старшина йде!

ПЯТИЙ ВИХІД.

Усе стихає. Повагом, в уряловими клейнодами у руках, іде старшина: **Лясковський, Старовський, Білоченко, Жилинський, Горленко**. Підходячи здоровкають ся, беручись за шапки:

- Здорові, панове-молодці!
- Козаки.** Доброго здоровля, панове-отамання!
- Лясков.** Чи вже усі зібрали ся у раду?
- Голоси.** Та вже усі... Полковника нема...
І писаря...
- Старов.** А не гаразд!... Не добре!...
Зібрала ся громада, дожида,
А він там десь ще дляєть ся, барить ся.
- Жилин.** Мов не його судити-мете ви,
А сам він вас.
- Лясков.** Він не шанує ради.
- Білоч.** Поспіємо! От зараз прийде він...
Нема чого заздаягідь горлати...
Та он і йде...
- Горл.** Іде... і писар в їм...

ШОСТИЙ ВИХІД.

В. Коваленко в полковницьким пірначем у руках, **Лаврін Крицький**, писар в каламарем і пером біля пояса і з шаблею при боку; в руках сувій паперу.

- Ковал.** (скидаючи трохи шапку). Здорові, панове-молодці!
- Дехто.** Здоров і ти! (Хто скидає шапку, а хто — ні).
- Ковал.** Ну, раду починаймо!...

Стають таким ладом: **Козаки** стоять півколом, а по середині **Коваленко**, праворуч суддя **Старовський**, біля його **Лясковський** та **Жилинський**, ліворуч писар **Крицький**, **Білоченко**, **Горленко**. Спереду дід **Остап**, **Денис**.

- Старов.** Хто-ж зніме річ?
- Лясков.** Та хто-ж, коли не ти?
Єси-ж суддя, а се в нас судне коло,
Та вже-ж тобі і бути речником.
- Голоси.** Хай буде так!... Суддя нехай питає!...
- Старов.** Спасибі вам, панове-молодці!
Ось слухайте-ж, панове-отамання,

Громадськії мужі і ви усі
Товариші і братчики козацтво!
Що стало ся учора — звісно всім:
Упущено Ляхів до нас у місто,
А вартовий їх сам же і впустив.
Нехай тепер він нам і оповість,
Як сталось те.

Вартовий (виступає зі стовпища).

Та сталось так воно:

В ночі когось приводе пан полковник —
По темному не розібрав я, хто —
Звелів його він випустити в браму,
Тоді сказав: коли хто у ночі
Постукає до брами й гасло скаже:
„Брід перейшов“, то ти того пусти.“
Я довго там стояв, було все тихо,
А далі так опівночи вже — стук
У браму щось. Питаю: Хто там стука?
Воно-ж мені: „Брід перейшов — пусти!“
Я відчинив, — коли їх ціла купа...
І оком я змигнути не поспів —
Всі як сунуть!... Мене з їх хтось ударив,
До долу збив... Коли на щастя тут
Пан Горленко набіг і бій счинив ся...
А потім я до вас ото прибіг...

Старов. Полковнику Василю Коваленку!

Чи так було, як вартовий казав?

Ковал.

У вечері учора я покликав
Карпа Кравця до себе й наказав,
Щоб він одягсь у просту свиту й вийшов
У браму ту; щоб у долині він
Петра Гайду, мірошника, знайшовши,
Йому малу цидулу доручив
І наказав, щоб той до Дорошенка
Відніс листа; Карпови-ж я звелів
Вертати ся; коли-ж Петра не буде,
То сам нехай до гетьмана іде...
Всі посланці, яких ми послали,
Погинули: я, зради боячись,

- Так нищечком послав Карпа, що знати
Не міг ніхто... То й вартовий не знав,
Хто йде й чого... Карпа я сам приводив,
Сам випустив і так усе було,
Як вартовий нам зараз оповів.
- Старов.** Ще скажи: чи міг хто чути те,
Як ти казав Карпови й варті гасло?
- Ковал.** Я думаю: ніхто того не чув.
- Старов.** То з двох одно тепера має бути:
Або се ти переказав Ляхам
Про гасло те, щоб увійшли до міста,
Або зробив ту збродню вартовий.
- Варт.** Я не робив того, я свідчусь Богом!...
Пан Горленко те знає: весь той час
Він там стояв, біля гармати зараз...
- Горл.** Еге, я оддалік стояв і бачив,
Як посланця приводив пан полковник.
Розмови їх почути я не міг,
А бачив все: нікуди не відходив
Сей вартовий, не розмовляв ні з ким.
- Старов.** То і не міг сей вартовий те гасло
Ляхам сказати. Тепер лишивсь один
Полковник ще...
- Криць.** Ба, ще Карпа забуто:
Міг виявить те гасло і Карпо.
- Лясков.** Він не такий козак, щоб те зробити,
І ми-ж усі тут знаємо Карпа.
- Голоси.** Та знаємо!... Людина певна дуже!...
- Білоч.** Могли його вхопити там Ляхи
І муками примусити сказати.
- Старов.** Він не такий, щоб мук яких злякався:
Мордовано уже його аж двічі,
Як попадався до рук він ворогам, —
Чи-ж виявив хоч кришечку він їм?
- Голоси.** Та що й казати! Душа в Карпа — то криця!
- Круть.** Умре, а вже не пустить пари з уст.
- Лясков.** А деж Карпо? Чи вже він повернув ся?
- Голос.** Нема його.
- Гол. 2-ий.** Не видно вже давно.

Старов. Що мовиш? га?

Гол. 2-ий. Та ще як позавчора

Ходили ми на виправу в ночі,
То я його вернувши ся й не бачив.

Лясков. А вас тоді Ляхи напали там
І вбили двох... То може й трьох убили...
Ще і Карпа?

Старов. Хто ще тоді ходив?

Голоси. Я!... Я ходив!... І я... Ми трое...

Старов. Чи бачив хто, щоб повернувся Карпо?

Голоси. А хто-ж його тепер згадає?... Наче
Не бачили...

Ковал. Не бачили ви? як?

Та він же був! Згадайте ліпше ви!

Голоси. Та може й був, а може й ні — не в тямку...

Старов. Ото-ж то й є! От бачите ви всі,
Що не вернувся Карпо тієї ночі, —
То й не його полковник випускав.

Ковал. Кого-ж? Скажи!

Старов. Хиба про те я знаю?

А може хто приходив від Ляхів, —
Ти й випустив, йому сказавши й гасло...

Ковал. Обібрано тебе, щоб речником
Ти в раді був, то можеш те казати;
Коли-б же ти мені таке сказав
Не речником, не в раді, — смертним боєм
Я-б допевнивсь, де право ти здобув
Собі таке, щоб сьмів мене ганьбити
І зрадою плямити честь мою!
Та ти речник... Панове отамання,
Громадськії мужі і ви усі
Товариші і братчики-козацтво!
Ви знаєте, що я не перший рік
По правді тут між вами козакую,
Ви бачити самі могли, чи я
Коли хилився до ворога лихого?
Ви знаєте, що у житті мені
Дорожчого нема за нашу волю;
Ви знаєте: я боронив її!...

- А він плямить страшенною ганьбою
Тепер мене!... Чи вірите тому?
- Кіль. гол.** Не віримо!... Хиба-ж таки не знаєм?
Не віримо, щоб ти лихе зробив.
- Ковал.** Коли-б я міг таке страшне вчинити,
Коли-б хотів я зрадити братів, —
Не кинувсь би учора я до бою,
Я-б не спинив лукавих ворогів,
Я-б попустив їм тут запанувати...
Не відаю, як стало ся се так,
Що всі Карпа не бачили: він мабуть,
Не спавши ніч, проспав учора день,
А в вечері його з листом послав я.
Я знаю сам, який козак Карпо,
Не думаю, щоб він признавсь на муках...
Тут сталось щось... Його не розберу
Я поки ще... Та дайте трохи часу, —
Ми знайдемо, хто зраду сю вчинив,
Скараємо за сю тяжку провину.
- Голоси.** Гарзд! гарзд! От добре промовля!
Шукати-мем усі того злочинця,
Ізнайдемо, то смерть тоді йому!

СЬОМИЙ ВИХІД.

- Оксана** (вбігає задихавшись).
Стривайте бо! Помилуйте для Бога!
Не винен він, нічого не зробив,
Не заробив ніякої він кари...
Я знаю!... я... (Спинається задихавши ся).
- Лясков.** Та щож ти знаєш? га?
- Окс.** Ні, се не він!... Я зараз ось... я зараз...
Догадуюсь, що винна всьому я...
- Білоч.** Та як се? ти?!
- Ковал.** Оксано, ти вчинила?!...
Та що бо ти? Не може бути! ні!
Ти не могла такого учинити!
Так не кажи і серця не вражай!
- Криць.** Чи то-ж могла ти зрадити нас, пані?
Тому ніхто з нас віри не поїме.

- Окс.** Мені усе Горпина розказала,
Не так воно!... Скажу вам, як було.
- Ковал.** Кажі усе, та тільки щіру правду,
Чужих провин на себе не бери!
- Окс.** Ні, не візьму... До мене батько вчора
Із табору ворожого прийшов...
- Горл.** Чий батько?
- Окс.** Мій... На сором мій, на горе
Він не своїх боронить, — ворогів.
Та як же-б він пройшов сюди у місто?
Білоч. Потайником він позавчора вліз, —
Окс. Іще-ж тоді ви там не засипали, —
А як уже засипали, — не міг
Він вилізти і смерті сподівався.
Тоді згадав, що в його є дочка, —
Прийшов, благав, щоб я його пустила...
Карав мене він словом дошкульним,
Проклонами страшними нахвалявся...
То-ж батько мій! Віддати його на смерть
Я не могла — хоч він і відцурався
Мене й усіх... У хвірточку малу
Хотіла я уже його пустити,
Коли се йде Василь... Мерщій тоді
Сховала я в світлицю нншу батька...
Там він сидів і мабуть звідти чув
Все, що Василь казав тоді Карпови.
Отсе й усе... Ви бачите: я винна, —
Карайте-ж так, як заробила я,
Невинного-ж ви визволіть від кари!
- (До Коваленка:)
- Прости мене, дружинонько моя,
Що честь твою я вчинком сям сплямала,
Що муки я, дурная, завдала
Тому, кого найбільш за все кохала.
Я думала, що краще так зроблю,
Я думала, — мене не зрадить батько...
Не знала я, про що казав з Карпом...
Прости мене! Ти бачиш: винна я...

- Ковал.** Ой, Господи!... За віщо-ж сая кара?!...
(Усі який час мовчать).
- Круть.** (кричить :) А що тепер? І викрилось усе!
Полковника воно і не минуло!...
Ізрада та в господі в його!... Бач!...
- Старов.** Вже враджено того скарать на горло,
Хто се вчинив. Злочинницю знайшли,
І присуд той на неї впасти мусить.
- Жилин.** А мусить же! Вже ставсь над нею суд:
Вести її, зрадливую, на страту!
- Круть. і ще дехто.** А вжеж вести!... за зраду!... на поміст!
- Старов.** Хай буде так! Полковникóва пані!
Ти зрадника і шпига, що прийшов
Підглядіти, як місто звоювати,
Не віддала до рук старшійні... Ти
Ховаючись його пустила з міста, —
Вчинила ся велика зрада тим, —
За се ти вмреш!
- Криць.** Стривайте! що не так!
- Старов.** Чому не так?
- Криць.** Бо ми не те судили,
Що бачимо. Повинні зважить ми
Чого і як вона зробила діло:
Се-ж батько був! Се-ж батько проклинав!...
Не відала-ж вона, про що полковник
Казати-ме таємно до Карпа!...
- Білоч.** Не зрада се, а помилка була,
І можемо сю помилку простити.
- Старов.** Не можемо! Гарячий час тепер,
Та щоб таке в нас коїла жінота!
Вже-ж наш народ і під Ханенком є,
І всяких є там родичів багато,
То будуть їх пускати та випускати!...
Тепер одну помилуєм, то й кожне,
Як трапить ся, зробити схоче так.
Яка-ж тоді у нас і вірність буде?
Се не війна, не оборона в нас,
А чорт зна що!...
- Жилин.** А вже-ж ладу не буде!

- Старов.** Порядок нам дають уже баби!
Ех, бабі! Вам однієї жалко, —
Жалійте! хай! То всі ми пропадем
Отак, як ті всі десять душ, що вчора
Убито в нас!... Вона-ж се наробила!
- Голоси.** Не простимо за се! Хай уміра!
- Білоч.** Ой, братчики, та ну бо, схаменіть ся!
- Старов.** А я кажу: дилась козацька кров!
Коли її не помстимо, панове,
То се впаде на нас великий гріх.
- Жилин.** Чи вам любійш одна якась баба,
Ніж десять душ лицарства-козаків?
- Голоси.** Ні, ні, не так! Нам козаки дорожчі!
- Криць.** Хиба-ж вона занастила їх?
- Круть.** Дурниця все! Вести її на страту!
- Голоси.** Нехай іде! нехай!
- Інші голоси.** Не буде так!
(Счиняєть ся крик, більшість кричить:)
Присуджено! Хай відбуває кару!
- Ковал.** Стривайте ще! Забули ви, що я
Полковник тут, що я чиню накази!
Ви винною взиваєте її,
На горло ви її вже осудили,
А я на те вам згоди не даю.
- Старов.** Бо жінка се тобі, того й не хочеш.
Так зраджує нехай і далі нас!
- Ковал.** Не зрадить, ні! Бо не було-ж і зради!
- Круть.** Що се за біс? За жінку остає!...
Та сам же він є зрадник проклятуший!
Та скинемо ми геть його та й край!
Віднімемо ми пірнача у його.
- Голоси.** А скинемо! Віднімемо!
- Інші голоси.** Ба ні!
Не хочемо! Нехай пірнач у його!
- Круть.** (штовхає одного козака, а тоді другого).
Кричи мерщій, що винен він!... І ти!...
- Голоси.** Він зрадник! Вже-ж! Його скарати треба!...
Нехай кладе полковницький пірнач!

- Круть.** Бач, як воно! Ізрадили й байдуже!
Се кожен так робити-ме тепер!
(Крутько перебігає то туди, то сюди, вмовляючи кричати проти Коваленка).
- Голоси.** Геть скинути!... Не руш!... Убийть його!...
Обох убить!... Беріть його, панове!
(Насувають на Коваленка, але він махнув пірначем обороняючи ся, і ті подали ся назад).
- Ковал.** Назад усі! Послухайте, панове!
Прошу я вас, — дозвольте до тюрми
Замкнуть її, аж поки ся облога
Минеть ся тут. А там новий хай суд!
- Круть.** Щоб випустив її та з нею й сам
Ти втік? А вже-ж!...
- Голоси.** Не хочемо!... Беріть!...
- Ковал.** Так он ви як! Ви вже про те забули,
Що скільки раз життя вам ратував,
І сам за вас я ранами окрив ся!
Забули все! П'яниці, гультай
Тепер у нас у радї порядкують,
Немов звіри роздрочені ревуть,
Згубивши вже і розум весь і правду.
- Голоси.** Та що се він плямує нас усіх? —
Вже скинули його: беріть та й годі! —
І сьміє він так лицарів старих
Ганьбити? га? — Ще блазень він! — А-нуйте!
К чортам його! — Вже скинули! — Хапай! —
(Насувають на Коваленка).
- Ковал.** (загрожує пірначем).
Назад, кажу! Бо хто підступить, — зараз
Почує він, який важкий пірнач:
Не вбереже він голови дурної! (Павза).
Усе, що тут казала вам Оксана —
Неправда те, бо се вчинив я сам:
Ведіть мене, а не її на страту!
(Всі вражені стоять).
- Окс.** (кидаєть ся до Коваленка).
Василечку! Ой не роби бо так!
Ой не кажи сього! Я-ж винна, клята!

- Ковал.** До мене тесть прийшов, його я з міста
Сам випустив і гасло те сказав.
- Окс.** Ви бачите тепер, що я тут винний.
Ні, Боже мій! Йому не вірте ви!
Василечку! Єдиний мій, коханий!
Не умирай безвинний ти, живи!
Не слухайте, що каже він, панове:
Се хоче він обритувати мене,
На смерть іде, щоб я жила, огидна!
Невинний він, він зрадити не міг!
- Ковал.** Чого-ж ви всі замовкли? Я-ж готовий
На страту йти.
- Білоч.** Готовий ти, та річ
Непевна тут. Ми вірити не можемо
Тобі тепер. Зробила се вона.
- Ковал.** А я кажу, що я! Повинні вірять!
Вона вину на себе узяла,
А винен — я.
- Криць.** Та на щоб так робити
Було тобі?
- Ковал.** На віщо? Знаю сам.
- Старов.** А вам того казати я не хочу.
Що-ж, братчики, коли він сам признавсь,
То жінку ми не будемо карати, —
Скараємо його.
- Лясков.** А вже-ж його!
Видима річ, що тут у їх зробилось:
Він учинив і вчинок свій гидкий
Хотів сховати, а жінці жалко стало
І гріх вона на себе узяла.
Коли-ж признавсь, то мусить він умерти.
- Голоси.** Умерти! так! вже час кінчати суд!
- Окс.** Ой ні, не так! Шановная громадо!
Бог відає, що збавите життя
Невинного — се-ж гріх страшний вам буде.
Не знаєте, хто винен? Так про те
Подумайте, кого вам більше треба
З нас двох: я вмру, то шкоди в тім нема.

- А він умре — хто буде боронити
Від ворогів і місто се, і вас?
- Ковал.** Не слухайте того, панове-брatтя!
Окс. Василечку! не так бо кажеш ти!
Не варта я, щоб ратувать мене
Твоїм життям! Така ціна велика
За зрадниці нікчемне життя!
Я вже один вчинила гріх великий,
Що зрадила своїх, а ти новий —
Ще тяжкий гріх, страшнійший — положити
Силкуеш ся на грішницю мене —
Сю смерть твою! Який бо ти недобрий!
Я-ж так тебе кохаю, мплий мій,
А ти мене занাপастити хочеш!
Помилуй же, помилуй, дорогий!
Хай я умру! Бо смерть — одна хвилина!
Радіючи я голову схилю
Під катову сокиру, — тільки-б знати,
Що ти живий! Послухай ся-ж мене,
Єдиний мій, коханий мій, мій сьвіте!
- Ковал.** Оксаночко, та не кажи бо так!
Дружинонько моя єдина, вірна!
Красуйсь, живи! умерти мушу я.
Як ти умреш, — мені на віщо жити?
Прощай, моя утіхо дорога! (Обнімає й цілує її).
Прощай на вік! Ну, братчики, ведіте!
- (Хоче вирвати ся в Оксани з рук, але вона не пускає).
- Горл.** Не можна так, панове-молодці!
Ви-ж бачите: не знаємо, хто винен,
То як же ми скараємо його?
- Лясков.** Скараємо, бо сам же він признав ся.
Білоч. Та і вона-ж признала ся сама.
Старов. Обох скарать, коли такеє діло!
Криць. А правду-ж де ти дів? А ще й суддя?
Дід Ост. Мовчав я все, панове товариство,
Бо я старий, вже й слова не складу...
Тепер же річ мені дозвольте зняти:
А може й я вам добре що скажу?...
Не знаємо ми, хто зробив се діло —

Вона, чи він, — та знаємо ми те,
 Що він у нас полковником у місті,
 І місто він повинен берегти.
 А не вберіг і зрада учинилась,
 І сам признавсь, ледачий, в зраді тій,
 То й мусить він, а не вона умерти.
 Коли не він зробив се, — він покрив!
 Який же він козак та ще й полковник,
 Коли йому дорожча баба ся,
 Ніж козаки, преславне товариство?
 На біса нам издавсь такий бабій?
 Скарать його, бо нам таких не треба!

Голоси. Гарзд сказав! Розумне слово се.
 Нехай тепер суддя нам присуд каже!

Старов. Чи волите, панове-молодці,
 На смерть сказати за зраду Коваленка?

Голоси. Всі волимо!

Дехто. Не волимо! Не всі!

(Счиняєть ся галас, згодом Коваленкові прихильники стихають,
 чути тільки:)

Окс. Призволили: нехай іде на страту!
 Прошу я вас: до ранку подождіть,
 Я приведу вам сьвідка, він посьвідчить,
 Що правду я сказала: присудіть,
 Що сьвідок той піти безкарно може,
 Щоб ні сказав...

Лясков. Не треба нам сього!

Жилин. Не слухайте! не треба потурати!

Білоч. А чом же ні? Повинні так зробити.

Криць. Не можемо ми навіть не зробити,
 Бо право так велить, щоб кожен міг
 Перед судом поставити всі сьвідки.

Голоси. Нехай веде! — Не треба! ні! — Нехай!

Білоч. Зламаємо і правду, й судній звичай,
 Коли того ми не дозволим їй:
 Чи волите до завтраго пождати?
 Коли вона до страти приведе
 Нам сьвідка, — ми його повинні слухать
 І відпустити без шкоди геть його.

Голоси. Всі волимо!
Білоч. То хай же й буде так!
Лясков. Ведіть його! ведіте до темниці!
 (Козаки беруть Коваленка).
Ковал. Оксаночко, на віщо робиш се?
Окс. Щоб жив ти, жив! І будеш, милий, жити!

ЗАВІСА.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Передмісте Калникове. Колись тут жили люди, — тепер вони або повтікали в місто, або й зовсім порозбігали ся. Живе тут військо: жовіри Собієького та козаки Ханенкові. Мало не всі хати обдерті, часом руїна з хати або пожарина. Просто глядачів, назад сцени, стоїть хата з замкненими дверима. Пізній вечір.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Круг огню лежать і сидять **козаки Ханенкові**. Між іми **Грицько Доленко**. Двоє-трое пражуть сало на вогні, на шпичку настромивши; дехто люльки курить. Один козак з бандурою в руках, — часом перебирає на її струни.

Грицько Доленко. І чого ми тут сидимо? Два тижні вже додержуєм облоги, а здобути не можемо.

Старий козак. А ти не будь такий тяжко поспішний! Як весело нам тут, а він іще вередує!

Грицько. Ловкі вояки! Два тижні велике військо маленького Калника не подужає! От ті, що в місті, так ті вояки, бо вони проти всього війська оперши ся стоять, а їх жменя.

Козак з бандурою. Що правда, то не брехня. Уміють воювати ся Дорошенківці, — хоч би й нам так!

Грицько. Та ще хоч би за що добре ми били ся, а то за чорт зна що!

Коз. з бандурою. За лядську ласку.

Грицько. А хай вони своєю ласкою подавляють ся!

Стар. коз. Ну, не плач же! На тобі ось сальця кришенник, — зріж та й засни!

Коз. І-ий. Він, дядьку, не добере в йому смаку, — дайте мені! (Вихоплює у старого козака сало).

Стар. коз. Який швидкий!...

Коз. 2-ий. У Ляхів ми завсіди були й будемо панськими попихачами.

Грицько. І що ми за дурні дурні, панове браття, що служимо сьому Ханенкови? Сам він попихач лядський, то й нас у попихачі пошив.

Стар. коз. Укуси ся за язик! Бач, як розпустив! То вже тобі не лядський жовнір, а наш гетьман.

Грицько. Коли він гетьман, то хай народ до доброго, а не до лихого веде. А се хиба добре, що своїх доводить ся бити, свою землю пліндрувати, Ляхів слухаючи ся?

Коз. з банд. От Дорошенко — орел!

Стар. коз. І той добрий! Сей з Ляхами злигавсь, а той з бусурменом.

Грицько. Коли-ж не сила самому! Так за те-ж і голова, і лицар же!

Стар. коз. Воно правда, та тільки... мало добра й з бусурменом! Бо наші сусіди як еднають ся з нами, то хиба на те, щоб пособити нам? На те, щоб покористувати ся з нас! Так і з Дорошенком бусурмен ізробить.

Грицько. Дорошенко ладнає з бусурменом, поки йому треба, а думку одну має: щоб Україна була вільна, щоб ніхто над нею не панував. От чого Дорошенко хоче! І за те він лицар.

Коз. з банд. Не дурно про його й пісню складено!

(Пригравуючи на бандурі сьпіває, а иньші пособляють:)

Ой на горі та женці жнуть,

А понід горою,

Попід зеленою

Козаки йдуть.

Попереду Дорошенко

Веде своє військо

Славне запорозьке

Хорошенько.

Стар. коз. (перепиняючи). Тю, на вас розумних! Чи ви не показались отсе? У нашому таборі про Дорошенка пісні сьпівають. От тільки нагодить ся яка старшина, то...

Грицько. То що? Послухає, коли має чим слухати.

Стар. коз. А послухавши, — тобі, язикатому розумникови, спину киями спише, то може хоч тоді тобі заціпить.

Коз. з банд. Ну, не можна, то й не можна!

Коз. 1-ий. Он уже Ляхва преть ся!

ДРУГИЙ ВИХІД.

Увіходить гурт польських жовнірів.

1-ий жовн. A to jak wygodnie szyzmatyki pokladli się koło ognia!

2-ий жовн. A nam już i palić niema co.

Грицько. Хати-ж палите.

3-ій жовн. Popalili wszystkie chaty, jakie były w naszym zakątku. Trzy tylko zostawili, żeby na czas deszczu było się gdzie schować.

1-ий жовн. Ej precz! miejsce nam!

Коз. з банд. З якої ради? Ідїть собі, звідки прийшли.

Грицько. Бач, які пишні! А дзуськи не хочете?

4-ий жовн. A to ty, szyzmatyku, nas hańbić... (Штовхає його ногою. Той схоплюєть ся й хапаєть ся за шаблю. Починають рубати ся шаблями).

Голоси козацькі й жовнірські. Тю на вас! — Nie ruszaj go! — Чи ви не показались?

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Увіходить сотник козацький.

.Сотн. А то ще що! Облиште зараз ви!

(Ті неохоче кидають бити ся).

Знов сварка тут? Ще карано вас мало?

Як сьміли ви добути зброї? га?

Грицько. Бо він посьмів мене штовхать ногами!...

4-ий жов. On nie rozwalal nam zagrzać się tutaj...

Сотн. (до жовн.) Геть зараз ви! Бо тільки доповім

Що робите — не минетє ви кари.

1-ий жовн. Nam na nic to! jak się chłop rozzuchwalil!

Ale popamiętasz, chamiе! kiedyś może zdybiemy się, to policzymy się wtenczas... Chodźmy, panowie bracia! (Жовніри виходять).

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були, без жовнірів.

- Сотн.** А ви таки заведетесь, хоч як!
Гриць. Не можемо знущання ми терпіти!
Ст. коз. Бо вже вони розвеличались так,
 Мов ми у їх піддані на роботі.
Сотн. Сварити ся не треба! не сварись!

ПЯТИЙ ВИХІД.

Пилип вдягнений уже по козацькому приводить **Лясковського**.

- Лясков.** Полковник се засипати звелів
 Тоді тайник. Ти був би йшов, не бавивсь.
- Пилип.** В тернах отих я цілий день ховавсь,
 Все длубав ся, як способу добрати
 Геть вибратись... Та й про дочку згадав.
- Лясков.** Се відаю... І як дізнавсь про гасло...
 Хотів таки фортедем увійти.
 Та не воно... Не дуже пощастило!...
 То-ж не дури, а справу як почав,
 То вже кінчай!
- Пил.** А от і сотник наш.
- Лясков.** Здоров був, пане сотнику!
- Сотн.** Здоров!
- А хто єси?
- Пил.** Се пан Лясковський, пане.
- Сотн.** Пан сотник! бач!... Гаразд, що запитав!
 Ну, що-ж у вас там коїть ся у місті?
- Лясков.** Все добре в нас. Полковник у тюрмі,
 За його — я.
- Сотн.** Та як же се вчинилось?
- Лясков.** От розкажу. А поки ти мене
 До гетьмана мерщій веди, бо треба
 Умовитись... Йдучи я розкажу,
 Що стало ся, і як ми подоліли.
- Сотн.** Отсе дак так! То завтра Калник наш?
 (Виходять сотник, Лясковський та Пилипенко).

ШОСТИЙ ВИХІД.

Козаки.

Грицько. Зрадливий пес! Продав своїх, Іюда!

Ст. коз. Не лай ся бо! Він продаєть ся нам,
То й ми такі?

Гриць. Та й ми не дуже ліпші.

Коз. 1-ий. Та годі вам сварити ся! Починай хоч якої пісні,
або що, — все ліпше, ніж гризти ся.

Коз. з банд. Та якої-ж його й починати, коли ніякої не
можна: про Дорошенка не можна, проти Ляхів не
можна... Хйба про Байду? (Сьпіває, а за їм вьнші:)

В Цариграді на риночку

Ой пе Байда мед-горілочку.

Прийшов до його цар турецький:

„Здоров, здоров, Байдо молодецький!

Покинь, Байдо, байдувати,

Бери мою дочку та йди царювати!“

— Твоя дочка поганая,

Гей, а твоя віра, віра проклятая! —

Ой як крикне цар турецький

Та на свої слуги, слуги моледецькі:

„Візьміть Байду, ізв'язіте

Та й за ребро гаком, гаком зачепіте!“

Взяли Байду, ізв'язали

Та й за ребро гаком, гаком зачіпали.

Висіть Байда на дубочку

Та не день, не нічку та не годиничку.

Прийшов до його цар турецький:

„Ой що ти бачиш, Байдо молодецький?“

— Бачу, царю, два дубочки,

А на тих дубочках сидять голубочки.

Дозволь, царю, лучка взяти,

Тобі на вечерю голубочка зняти! —

Ой як стрельнув Байда з лука

Та й улучив царя поміж самі вуха:

„Не вмів, царю, Байду вбити, —

Будеш, царю, в землі гнити!“

Гриць. Ловко вцілив!

СЬОМИЙ ВИХІД.

Пилипенко ввіходить.

Пилип. Пан сотник вам звелів, щоб ви ішли
На всю сю ніч до шанців аж до брами.

1-ий коз. А що робить?

Пилип. Сказав, що прийде сам,
То й скаже все.

2-ий коз. Чи йти, то йти!
(Встає, а за їм иньші).

3-ій коз. Ходітьте!
(Встають козаки й виходять).

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Пилип. (сам). Два тижні тут... Вже пороху звели
До біса й куль. Вже всім осточортіло,
А не щастить... Про Дорошенка чутка,
Що йде сюди, то мусимо тікати,
Або сюди у місто се ввійти.
Ото-ж коли не пощастило силі,
То хитрощам моїм хай пощастить.
Червінчиків гетьман не пошкодує...
Вже поживу в достатках я тоді!...
Богатий зять приймав мене до себе,
Так утекла-ж із Василем дочка!
Доводить ся тиняти ся ізнову
Замість щоб жить в роскошах та в добрі...

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Оксана боязко увіходить, озираючись.

Пил. Мов жінка... бач... Чого се тут ти ходиш?

Окс. Се, тату, ви?

Пил. Оксана? ти? відкіль?

Окс. Із міста я... Прийшла, бо вас шукала.

Пил. Чого-ж прийшла? Яке тобі тут діло?

Окс. Ой, таточку, — чи чули ви? Василь...

Пил. Я знаю се.

Окс. Його скарати горлом...

- Пил.** Та знаю й се. Як заробив, так має.
Окс. Ой, батечку! Вп-ж відаєте все,
Як стало ся: се-ж через вас і сталось:
Він віддає своє життя за вас.
- Пил.** Хай віддає — по християнській буде.
Окс. Не можна-ж так! Змилосердіть ся-ж ви!
Пил. А що-ж я тут? Хиба я що тут можу?
Окс. Ви можете, аби схотіли ви.
Хоч суджено його скарати горлом,
Та рада ще дозволила мені,
Щоб привела до завтрього я свідка, —
Хай свідок той посьвідчить як було,
То Василя тоді не покарають.
- Пил.** А хто-ж за те відбуде гасло? га?
Се видно вже: відбуде кару свідок.
Еч, зрадниця! І вигадала як,
Щоб підвести під смертну кару батька.
- Окс.** Присуджено, що свідок, — хто-б ні був —
Із города без кари має вийти...
Карати-муть мене за діло се...
Я, тату, вмру...
- Пил.** Ти вмерти хочеш? На що-ж?
Окс. Щоб жив Василь, бо винна-ж я...
Пил. Та що-ж
Тобі тоді, чи він живий, чи мертвий,
Коли сама ти вмреш? Не тямлю я...
- Окс.** Чи попусти-ж, щоб він умер за мене?
Та хоч би й він зробив усе, — й тоді
За його я радіючи умерла-б,
Щоб тільки жив...
- Пил.** Дурниці ти плетеш.
Я не піду. Про се й балакають годі.
- Окс.** Ой, таточку, зласкайте ся-ж бо ви!
Пил. Зласкавить ся? А ти до мене мала
Сю ласку? га? Від мене ти втекла,
Покинула за-для коханця батька!
- Окс.** До шлюбу-ж ви мене із Зороховським,
З старим, гидким хотіли силоміць

- Тоді вести, — я-ж Василя любила:
Я не могла, — се-ж завязати сьвіт...
- Пил.** Ти не могла, а я тепер не можу,
То й буде так, — нехай він умира!
На милого ти батька проміняла,
Тепер же знов розмінюй ся назад:
Коханця ти свого віддай за батька.
- Окс.** Ой, таточку, ой, не кажіте так!
Благаю вас... навколішках благаю...
(Стає навколішки й обнімає йому коліна).
Послухайтеся! тяжкий-важкий сей гріх
З душі мені зніміте ви, зніміте!
За мене хай не умирає той,
Кого люблю і хто не винен, тату!
- Пил.** Сказав, що ні, то й годі вже про се!
- Окс.** Ні, таточку, не може так се бути...
(Він хоче відійти, вона слідком за їм навколішках).
Стривайте-ж бо!... Ні, не тікайте ви!...
Послухайтеся!... Ви-ж добрі, тату, добрі!...
Се-ж, тату, кров... вона впаде й на вас!...
Впаде — і там, перед престолом Божим,
Волати-ме вона на нас обох...
Згадайте бо — і ви-ж бо, тату, винні.
Ой, Боже мій! де слів мені знайти
Таких палких, щоб серце ваше змине
Зогріло ся й озвало ся добром?
Я йду на смерть... Я скоро перед Богом
Стояти-му й благи-му за вас,
Щоб він простив усі гріхи вам, тату,
А єсть же в вас вони, — згадайте ви! —
А я їх всі куплю своєю кровю.
- Пил.** Облиш те все! Устань, кажу тобі!
Я не прошу тебе благать за мене,
Не хочу я, щоб і вмирала ти:
Хай він умре, — ти молода ще, гожа, —
Тобі знайду такого чоловіка
Багатого і пишого, що будеш
В роскошах ти... та при тобі і я...
- Окс.** Ой, Господи, нема у його серця!...

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Лясковський увиходить. Узрівши його **Оксана** швидко оступаєть ся і стає за хату так, що він її спершу не бачить. **Пилипенко** встаєть ся, де й був.

Лясков. А ти ще тут? Умовились про все:
У ранці ми потратим Коваленка,
А потім ви, все військо, враз до брам —
Вже я звелю, щоб вам їх відчинили...

Пил. А-ну стривай, бо ми тут не самі.
(Показує на Оксану).

Лясков. А хто-ж то є? Ге, пані Василева!...
А я-ж звелів не випускати її!

Пил. Мені-ж чому ти не сказав про неї?

Лясков. Не думав я, щоб тут вона була...
Що-ж свідок? га?

Пил. Деінде хай шукає.

Лясков. Коли вже так, то треба, щоб вона
Відсіль назад до міста не верталась,
Бо чула все і бачила, — тепер
Пошкодити вона нам може в справі.

Пил. То замкнемо її. (До Оксани) Іди сюди!
(Іде до неї, бере за руку й веде).

Окс. (пручаючись). Не хочу я!... Пустіть мене!...

Пил. Не бав ся!

(До Лясковського). Держи її, я поки відімкну.

(Лясковський держить Оксану за руки, Пилипенко відмимає хату.
Оксана хоче випрочати руки).

Лясков. Та ну-те бо, ви не пручайтесь, пані!
Не зробимо лихого вам: ви тут
Посидите до завтрього та й годі,
А завтра вас до себе я візьму,
Обороню і захищу вас, пані.

Окс. Пустіть! пустіть!
(Бєть ся в його в руках, він її держить за стан).

Лясков. От бачите, — й мені
Бог погодив хоч трошки вас обняти,
А ви тоді казали — ні та й ні!
А, гарно як! (Дужче її тулить до себе).

Пил. (відімкнувши). А-ну її сюди!

Лясков. Посидьте-ж там! (Упихає Оксану до хати, хоч вона пручаєть ся. Пилипенко замикає).

Отак-о добре буде!

Тепер же ти веди мене назад,
А то й мене так замкнуть, як Оксану.
Та козака якого ти прийми
Сюди, щоб він беріг її.

Пил. А треба...

Ну, так ходім, крізь варту проведу. (Виходять).

ОДИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Якийсь час на сцені нема нікого; згодом Оксана починає торсати з хати вікно, але не може його відсунути. Увіходить Грицько з козаком.

Гриць. Дак що мені, ти кажеш, берегти?

Коз. А тут отсе — сю хату, — так він каже.

Гриць. Та хто-ж у їй?

Коз. Не відаю і сам.

Сказав мені, щоб я послав на варту
Сюди когось. Я мав до брами йти,
Аж ти ідеш, — то я й сказав, що знаю...
Ставай, вартуй!... Щоб гостро вартував, —
Він наказав...

Гриць. Гаразд, стаю на варті.

ДВАНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Гриць. (на варті). Отсе і стій!... Нудьга в усім та й годі!...

А хто воно у сій хурдизі є?

Як би мені хоч трохи подивить ся. (Зазирає у вікно).

Так не узриш. (Силкуєть ся відсунути вікно).

Забито ось гвіздком...

Ну, вирвемо гвіздок... (Вириває). Тепер відсунем.

(Відсуває віконечко і зазирає в хату).

Агов, озвись! Хто ти й чого сидиш?

А що тобі?

Окс. **Гриць.** Жіночий голос наче...

Ти жінка, га?

Окс. Еге!

Гриць. Немов я чув

Сей голос десь... Скажи мені, будь ласка,
Хто ти єси?

Окс. На віщо се тобі?

Гриць. Невже-ж вона? Ба ні, не може бути!...

(До Окс.) Бо голос твій... я чув його неначе...

Окс. А хто-ж ти сам?

Гриць. Твій вартовий.

Окс. Та хто-ж?

(Чути по голосу, що підійшла ближче до вікна).

Гриць. (увесь сей час лививсь у вікно і тепер побачив Оксану).

Оксано, ти? Отут?!

Окс. (підходить до вікна так, що її стає видно).

Ой Боже! Гриць!...

(Обоє змовкають і кілька мить мовчать).

Гриць. Еге, се він... Той Гриць, що зріс з тобою,

Що ти йому на сьвітї всім була,

Що дороге: сестрою, другом щирим,

Коханою, дружиною в думках...

Той Гриць, що жив тобою однією

І все-б віддав за тебе за одну...

Той Гриць, що ти йому вразила серце,

Бо зрадила, бо з иньшим утекла!...

Окс. Не зрадила! Не можеш так казати,

Бо слова я тобі не подала,

Що будемо подружжям ми з тобою.

Се ти хотів... Ніколи я тобі

Ні словечка про сеє не казала.

Гриць. Але-ж себе кохати попускала!

Окс. Кохати? — ні! Як брата я тебе

Любила — так! і думала про тебе,

Що так і ти.

Гриць. Не бачила, що я

Люблю тебе не як сестру, — як милу?

Окс. Побачила уже тоді, як ти

Став докорять за Василя... Та пізно...

Гриць. Еге, се так... І ти щаслива стала,

А я пішов бурлакувати в сьвіт...

Окс. Мій братіку, того я не хотіла...

Із щирої душі бажала я

Тобі всього, що є найкраще в світі,
Але тебе кохати не могла.
Ти кажеш, я щаслива стала? Правда,
Щаслива я була, але тепер
Все гине, все: душа і тіло, й щастя!..
Щаслива я, ти кажеш? се-ж бо глум:
Ти-ж вартовий, а я в тюрмі, в неволі!

Гриць.

Окс.

Гриць.

Окс.

А через що се у неволі ти?
Не знаєш ти? Я-ж випустила батька...
Се знаю вже...

І Василя на смерть

Присуджено за се, хоч я призналась..
Бо він сказав, що винен тільки він:
Повірили — йому. Прийшла прохати
Я батька тут, щоб свідком він пішов
І розказав, як стала ся ся справа:
Присуджено на раді в нас, що він
Вернути ся назад безпешно може.
Він не схотів... сюди мене замкнув..
А Василя скарають зараз з ранку..
Ой, Боже мій!... Мене-ж Лясковський сей..
Ні, я умру, — до мене не торкнеть ся.
Лясковський? як?

Гриць.

Окс.

До мене вязне він,
Щоб я його...

Гриць.

Окс.

Гриць.

Окс.

Гриць.

Окс.

Гриць.

Окс.

Гриць.

Окс.

Гриць.

Окс.

Гриць.

Окс.

Не може бути, ні!..
Не попущу того, щоб се зробилось!
То випусти, мій братіку, мене!
Я випущу, не дам я на поталу
Гидотному... (Кидаєть ся ламати замок і спиняєть ся).
Я випущу тебе,
І підеш ти... А що-ж мені вже з того?
Кохати ся ти підеш з Василем!..
Ні, він умре, бо свідка ти не маєш!..
І я умру в ту мить, як він умре.
А бач, тобі Василь — то все, про мене-ж
Байдужечки!..
Так, Грицю, не кажи:
Люблю тебе, як брата...

- Гриць.** (гірко). Брата! брата!...
 На віщо та любов мені здалась?
 Не хочу я, бо хочу я кохання,
 Бо хочу я, щоб се про мене ти
 Казала так, як тільки що про його:
 „І я умру в ту мить, як він умре.“
- Окс.** Не можу я тобі того сказати.
- Гриць.** Так хай же він умре і ти за їм!
- Окс.** Ти кажеш так... Ти відмінив ся, Грицю,
 Ти був не той...
- Гриць.** Зробила ти сама,
 Що я не той: ти вбила давнє серце
 Мені в грудях, — тепер у їх нове...
- Окс.** Ні, не нове! Таке-ж, як спершу, добре,
 Хоча його вразила тяжко я...
 Прости за те: я не могла інакше...
 Мій братіку рідненький, щирий мій,
 Зроби ти так, як добре серце скаже,
 Як Бог велить...
- Гриць.** Як Бог велить... Як Бог...
 Не знаю сам... Зректись тебе не можу...
 Не можу я й віддати тебе на смерть,
 Ще більш тому не можу я віддати...
 (Бореть ся сам із собою).
- Окс.** То братови я віддаю себе,
 Його душі і дорогій і рідній.
 Хай скаже брат — життя мені чи смерть.
 Він знає се...
- Гриць.** (враз). Я випущу тебе!
 Ми втечемо з тобою в-двох до міста,
 І сьвідком — я... Так, сьвідком буду я!
 Я розкажу, яка гидка тут зрада,
 І жити-меш, сестричко, ти й Василь.
- Окс.** Ой братіку, серденько золотє!...
- Гриць.** (кидаєть ся і торсає замок: бачучи, що не подаєть ся,
 виймає пистоль і рулю заложивши між дверами й замком, витягає
 прибої, відчиняє двері).

Виходь мерщій! (Оксана виходить, він знову зачинає двері і притуляє замок). Ходім! тепер ходім!...

Щоб хто не вздрів...

Окс.

Чи є-ж на цілім світі

Така душа сьвятая, як твоя?... (Виходять обоє).

ЗАВІСА.

П Я Т А Д І Я.

Ранок. Майдан серед міста Калинку — той, що і в другій дії: але тепер на йому збудовано поміст: мають карати на горло полковника Коваленка. На помості колода, в її стремить сокира; біля колоди стоїть здоровенний Татарин-кат. Круг помосту колом збройні козаки-вартівки: за їми козаки в козацьких жупанах, міщане в своїх міщанських каптанах, далі від осередку кілька жінок. Серед народу гомін невизначний, але він притихає часом, скоро хтось один починає говорити, бо люди слухають. Усі дожидають, турбують ся.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Жінка 1-ша. Он-он уже ведуть!

Голоси. Де? де? — Та он! — Та ні!

Козак 1-ий. Нічого нема, — плеще баба.

Жін. 1-ша до 2-гої. Такий, моя матіночко, зрадник, такий зрадник! Усі що дня гасла розказував Ляхам.

Жін. 2-га. Невже? Я чула, що раз.

Жін. 1-ша. Усі так говорять, що Ляхи йому скуп дали, так він за ті гроші...

Жін. 3-тя (підходить). Та то-ж кажуть, не він, а вона.

Жін. 2-га. Обоє вони: пішли до Ляхів та скуп із їх узяли, а їм таке слово сказали: Ось вам слово на вигубленне роду благочестивого.

Жін. 3-тя. От харцивяки! Та як же вони пройшли так, що ніхто й не бачив?

Жін. 1-ша. Вони вже те знають! Може характерники...

Жін. 2-га. А хіба й ні? Про полковницю чути було, що в неї й мати родима відьма була та й вона сама.

Жін. 3-тя. І перелесник до неї літав?

Жін. 2-га. Сама не бачила, а мабуть літав.

Жін. 1-ша. Се вже, спасибі йому, сотник усе викрив.

Жін. 2-га. Мабуть же й він щось знає.

Жін. 1-ша. Він знає, та тільки не на лихе, а на добре.

Коз. 2-гий. Що ви тут торохтите, баби?

Жін. 3-тя. Коли-ж, козаченьку, таке цікаве... Бач, як воно було, що полковничина мати та була родима відьма і дочка її родима відьма та ще й учена... Так вона, полковниця, і підманила полковника, бо вона, звісно, з нечистою силою знаєть ся, то й робить так, щоб нечистій силі догодити... Так і підманила полковника, каже: давай зробимо так, щоб на вигубленне роду благочестивого. От вона взяла та перекинула ся там чимсь...

Жін. 2-га. (перепиняючи). Сорокою!

Жін. 3-тя. Еге-ж, сорокою, — щоб ніхто не пізнав із наших, та до Ляхів: хочете, я вам скажу таке слово, щоб на вигубленне роду благочестивого. Ну, ті, звісно, хочуть. Так вони й сказали, а ті їм скуп дали. А до неї перелесник літав, а сотник Лясковський те й побачив та й підглядів у вікно...

Коз. 2-ий. Пху, чортова брехуха ідолова! І чого тільки не наплеще своїм лепетливим язиком!

Жін. 2-га. Еге, наплеще! А коли-ж сотник сам бачив, як вони лядські гроші лічили.

Коз. 3-ій. А може-ж і правда?

Коз. 2-ий. І ти туди-ж, розумнику! (До жінок) Гетьте мені зараз ізвідси, щоб вас тут не було, а то я вас!...

Жінки. Який швидкий! Так і розприндив ся! (Переходять на другий бік майдану).

Коз. 2-ий. Гидота!

Денис (підходить). А що там?

Коз. 2-ий. Ет, чортові сороки плещуть. Уже й склали казку, як саме зрадив полковник.

Денис. І не зраджував, та вже склали.

Дід Остап. Каже сам — зрадив, то зрадив.

Денис. Жінчину провину на себе взяв.

Коз. 2-ий. Та й жінчина провина не яка там уже непростенна. Треба-ж і милосерде мати.

Коз. 3-ій. Собаці собача смерть!

Денис (поважно). Мовчи вже краще!

Коз. 3-ій. А чого-ж би то я мовчав?

Денис (поважно). А того, що як буде полковник умирати, то попроси його, щоб він на тому сьвітї за тебе Господа милосерного благав: він мученик, то його Бог послухає, а ти без сього пропадеш у пеклі за свої діла!

Коз. 3-й. Який праведний обізвав ся! (Ховаєть ся між людьми).

Коз. 4-ий. А може-ж полковникова приведе сьвідка?

Коз. 1-ий. Де вже там!

Дід Остап. І не треба.

Коз. 5-ий. Ліпшого полковника знайдемо.

Козак-вартовик. Гей, не насувайте так, а то й нас на поміст ізженете.

Коз. 2-ий. Та воно-б вам дужче личило там бути, ніж полковникони.

Козак-вартовик. Ге, так на нас усіх місця мало на помості.

Татарин-кат. Дарма мало, я по один рубай.

Коз.-вартовик. Утомиш ся.

Тат.-кат. Дарма утомиш ся, — я звикай.

Денис. А я скажу ізнов, панове-браття:

Великий се вчинила рада грїх,
І будемо всі одвічать за його,
За смерть отсю! Невинного вбємо!

Голос. Та що-ж уже? Тепер уже не вернеш!

Денис. Не вернеш? чом? Ще можна все вернуть.

Голос. Ох, ох, біда!... І станеть ся-ж отак-о?...

Жін. 1-а. Старшина йде!...

Коз. 5-ий. А справді вже іде.

ДРУГИЙ ВИХІД.

Увіходять: Крицький, Білоченко, Горленко, розмовляючи.

Криць. Ой, Господи! і я се мушу бачить,
Сю смерть страшну? На віщо ми прийшли?

Білоч. Прийшли на те, щоб дати оборону,
Як приведе Оксана сьвідка нам.

Криць. Чи приведе-ж? Нема її і досі!
Чи хто не чув про неї, де вона?

Горл. Я відчинив їй сам із міста браму
Ще звечора... Хоч сотник наказав,
Щоб не пускав її ніхто із міста...

Білоч. Послухались його! А вже-ж!...
Горл. Я їй

Хотів кого на оборону дати,
 Але вона схотіла йти сама;
 Так і пішла і не взяла нікого.
 Я наказав, щоб зараз же її
 Упущено, але немає й досі.

Білоч. То мабуть так, що вже її не жди.
Голос. Гей, розступись! Пан наказний полковник.

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Увіходять **Старовський** та **Жилинський**, а за їми зараз же
Лясковський верхи конем приїздить, за їм **козаки**.

Лясков. День добрий вам, панове молодці!
Голоси. Здоров і ти!
Лясков. А де-ж злочинець досі?

Чого се з їм барять ся довго так?

Коз. 4-й. А он ведуть! (Юрба вся так і сколихнула ся, почувши ті слова. Дехто зітхає, дехто охкає, хрестить ся, і всі повернули ся в той бік, відкіля мусить іти Коваленко).

Голоси. Ведуть уже!... — Ой Боже!... —
 Великий гріх!... — А так і треба!... — Ні!...

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Тихо йдучи увіходить кілька збройних **козаків**, ведучи беззбройного **Коваленка**. Він у тій одежі, що і вчора, але без шапки. Проходити йому доводить ся повз **Лясковського**, що сидить бадьорючись на коні. Вони ззирають ся очима. **Лясковський** спершу спускає очі перед поглядом **Коваленковим**, а тоді піднімає в гору голову.

Лясков. Ідїть мерщій, — нам ніколи барить ся!

(Юрба розступаєть ся, пропускаючи **Коваленка**. Він тихо, але твердою ступою зіходить на поміст. Зійшовши, озираеть ся по людях, мов шукаючи когось очима і не знаходячи, тоді говорить мов би сам до себе).

Ковал. Нема її... в останній час нема...
 Хай буде так!... Так ліпше: менше муки
 Їй і мені!... (Кланяєть ся народови на три боки).

Панове-молодці!

Товариші! Народе православний!...

Лясков. Спиніть його, — хай не верзяка! Цить!...
Татарине, роби усе, що треба!

(Татарин береть ся за плече Коваленкови, але счиняєть ся галас,
народ кричить).

Голоси. Не можна так!... — Так не годить ся!... Ні!... —
Говоре хай!... — Се-ж перед смертю вільно...

Горл. (до Ляск.) Не сьмієш ти заборонять йому!
Я стану сам з їм поруч на помості
І з шаблею добутою за те
Стояти-му, щоб говорив!...

Криць. То право
У кожного, хто ставить ся на смерть!

Голоси. Говоре хай!... не припиняйте слова!...

Ковал. За мить яку я сей покину сьвіт
І на суді я стану перед Бога,
І вірю я — по правді буде суд:
Радіючи його я дожидаю...
В останній час отсей прошу я вас:
Коли зробив із вас кому я кривду,
Чим прогрішив, — простіть мені той гріх!...
(Кланяєть ся на три боки).

Голоси. Прощаємо!... — Нема чого й прощати!... —
Всі грішні ми!... — Ти добрий чоловік!... —
Хай Бог тобі простить, коли в чім грішний,
А ми й самі щочасно грішимо.

Ковал. Спасибі вам! (Вклоняєть ся раз). Іще я маю слово:
Зостанеть ся у мене удова...

Голоси. Доглянемо!... — За неї не турбуй ся!... —
Вона від нас тут кривди не зазна...

Ковал. Спасибі вам!... Нехай же милосерний
Великий Бог з сьвятих своїх небес
Вам, братчики, пошле і змоги й сили,
Щоб рідний край в сей час оборонить
І визволить його з цїї неволі;
Не попустить... (Спиняєть ся, побачивши Оксану).

ПЯТИЙ ВИХІД.

Оксана вбігає, за нею **Грицько**. Оксана кидаєть са крізь стовпище, збігає на поміст і припадає до **Коваленка**.

Окс. Не дам його!... він мій!...
Візьміть мене, — його-ж ви не займайте:
Не винен він!...

Лясков. А чим же доведеш?
Ти доведи, а так слова — дурниця!

Окс. Я доведу... Стривайте, я скажу...
Таке скажу, що ви й не сподівались...

Старов. Та що вона патякає отам?
Нема чого казати їй, а вмисне
Базікає, щоб справу забарить.
Стягти її з помосту та й кінчати!

Голоси. Хай каже!... — Хай!... — Нехай підожде кат!

Ковал. Ой, горличко моя! на віщо робиш
Ти знову се? Нехай вже я умру.

Окс. Мовчи! мовчи! Нічого ти не знаєш.
Побачиш сам, що добре я чиню.

(До нар.) Не привела того, кого хотіла:
Він не схотів, його благала я
Навколішках, — благання не послушав,
Хоч він мені і рідний батько єсть...

Лясков. Не привела ти сьвідка? На що-ж довше
Ще ждати нам? Іди з помосту геть!

Окс. Татарине, кінчай мерщій, не бав ся!
Стривайте бо! Се-ж тільки мить одна...

Тоді його й скараєте, а поки
Послухайте!...

Лясков. Стягніть її відтіль!

Білоч. А я кажу: не руш! нехай говорє!

Окс. Я бувши там, дізналась про страшне...
Довідалась, що батько мій приходив
В ночі до нас на зраду підмовлять,
І зрадники такі у нас знайшли ся:
Ханенкови віддать заприсяглись
Се місто й нас. Найголовнійший зрадник
Він серед вас...

Лясков. (стріляє на неї з пістоля). Мовчати-меш же ти!...
(Оксана хитаєть ся, Коваленко її піддержує. Грицько кидаєть ся на поміст до Оксани).

Ковал. Ой Господи! убив її!... Оксано!...

Окс. Не вбив іще... Лясковський зрадник сей.
Був сю ніч там... він з їми умовляв ся.

Білоч. Ізрадник він і душогуб. Візьміте
Вяжіть його! мерщій!

Лясков. Се все брехня!

Се вигадки! вона зо злости бреше.

Окс. Не вигадки... Я чула все сама... (Показує на Грицька).
І він те чув...

Гриць. Еге, я чув: се правда!

Все, що вона сказала вам — було.

Посьвідчити я вам прийшов сю зраду

І на суді ще й більше я скажу.

(Лясковського стягають з коня, віднімають зброю і крутять назад руки).

Ковал. Оксаночко, дай рану подивитись.

Окс. Не треба, ні... дурниця, любий мій...

Та тільки я чогось немов не встою...

(Падає, але Коваленко й Грицько піддержують її і кладуть на поміст. Коваленко піддержує її голову).

Ковал. Вона вмира, мій Господи сьвятий!

Біжіть мерщій по лікаря... по діда!...

Шукайте скрізь — на шанцях і в дому.

(Кілька козаків вибігає).

Окс. Та ні бо, ні!... Я не вмираю... Спли

Чогось нема...

Лясков. Зв'язали ви мене...

Коли вже так, то й їх вяжіть зо мною,

Хорунжого й суддю, бо і вони

У справі тій були.

Старов. Брехня!

Жилин. Неправда!

Лясков. Ні, правда все. Вяжіть, щоб не втекли.

Білоч. Суд розбере! А поки — всіх зв'язати!

(Старовського й Жилинського вяжуть, забираючи в їх зброю).

ШОСТИЙ ВИХІД.

Два козаки вбігають.

1-ий коз. Ляхи! Ляхи!... На шанці лізуть... бють...

2-ий коз. Хтось відімкнув малую браму, вперлись...
У брамі бій... вже сили не стає.

Білоч. Полковнику, твоє на шанцях місце.

Ковал. Ви-ж бачите — не можу: умира, —
Як я її самую тут покину?

Білоч. А вороги як візьмуть місто, — всі
Тоді вмремо. Забув свою повинність!

Окс. Іди, іди!... Я не умру, діждусь...
Повинен ти оборонити всіх... (Ще козак вбігає).

3-ій коз. Пробили ся вже вороги у браму.

Ковал. Прости мене, кохана, — я піду.

(До Гриц.) Доглянь її ти, брате, поки справлюсь.

(Припадає до Оксани, цілуючи її і зараз устає. Під голову
Оксани підкладають жупан).

Пан писар тут востанеть ся нехай

І береже аж поки я верну ся.

Гей, шаблю дай! (Йому подають кілька шабель, він
бере першу). До бою, лицарі! (Вибігає з ша-

блею, за ім козаки. Лясковського, Старовського та Жилинського
виводять. Оксана на помості лежить, біля неї схилив ся Грицько.
Писар теж на помості стоїть трохи віддалік. Збройні козаки круг
помосту).

СЬОМИЙ ВИХІД.

Павза. Чути стріляння, бойовий гук і галас. Увесь час він
то притихає трохи, то більшає.

Окс. Як бють ся там... О, Господи єдиний!

Подай ти їм подужать ворогів!...

Криць. Подужають, — адже-ж бо там полковник.

Гриць. Сестриченько, де вражено тебе?

Окс. У груди... ой!...

Гриць. Чому не можу взяти

Я кулю ту до себе в тіло, — хай

Умер би я, а ти була-б здорова.

Окс. Я дякую, мій братіку, тобі...

Як дуже враз у грудях заболіло...

- Криць.** Перенести-б до дому пані, там
Обглядіти і рану можна буде.
- Окс.** Ой ні, мене вже не займайте ви:
Я хочу тут: його я тут діжду ся...
(Змовкають. Стріляння чути раз-у-раз).
- Криць.** Завзятий бій!... І наче дужче все...
Ні, затиха... Тепера чути далі, —
Се ворогів погнали... Наші бють!
- Окс.** Мій Господи, коли-б мені діждатись!...
- Гриць.** Яка бліда ти, сестро, — Боже мій!...
- Окс.** Дарма... дарма!... Аби достало сили
Діждати ся...
- Криць.** Та діждетесь... Ось-ось
Всі вернуть ся і пан полковник прийде.
Тоді ми вас мерщій перенесем,
Щоб дома ви були і лікар буде
Вас гоїти...
- Окс.** Чом Василя нема?
Так довго вже!...
- Гриць.** Ось чути, — йдуть неначе...
- Криць.** Уже ідуть, вертають ся назад.

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Козак вбігає.

- Коз.** Подужали! Ляхів прогнали з міста.
- 2-ий коз.** (вбігає). З потугою гетьман Петро іде, —
Злякавши ся, Ляхи знімають табор.
- Окс.** Хвала Тобі, мій Господи сьвятий!...
Коли-б його побачити, то більше
Не треба вже нічого...
- Криць.** Йде полковник.

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Коваленко швидко увіходить і кидаєть ся на поміст. За їм
кілька козаків. Грицько підводить ся і стає далі.

Ковал. (нахиляючи ся над Оксаною).

Голубочко! моя єдина зоре!

(В сей час вдарено за сценою в сурми і виходять збройно і з пра-
порами козаки-Дорошенківці, а за їми й Калницькі).

Криць. (до сурмачів). Гей, тихо! цить! (Показує на Оксану.
Сурми відразу стихають і всі стають мовчки).

Ковал. (до козаків). Керею дай сюди!
Перенести на їй...

Окс. Не треба, милий,
Я чую — вмру. Сих дорогих хвилин
Не віднімай у мене: хочу бути
З тобою я...

Ковал. На віщо кажеш так?
Ти жити-меш!... Не можеш ти не жити!...
А як же я без тебе? Як же я?

Окс. Не жити-му... Вже смерть приходе, чую...
Коханий мій, прощай, прощай на вік!
(Коваленко цілує її, вона обнімає його за шию — і так кілька
часу, припавши до його, держить його).
Іще! іще! Як гарно!... Годі вже!...
(Вона пускає руки, він підводить голову).

Окс. (до Грицька). Йди, братіку, сюди! (Грицько підходить
і схиляється над нею). Мене від смерти
Ти вратував, а смерть таки знайшла...
Прощай і ти! Живи і будь щасливий!...
Ти добрий був і любий... Прощавай!...
(Грицько схиляється над нею, вона його цілує).
Мій світоньку ясний!... мій рідний краю,
Прощай і ти!... Не нажила ся я!...
Мій людоньку! в сльозах живеш ти, в горі, —
Хай Бог тобі спокою й щастя дасть!...
Живи, цвіти!... Зорею ясно сяй!... (Підводить ся).
Василечку, ще поцілуй в останне! (Ковал. цілує).
Прощайте всі! Коханий, прощавай! (Падає мертва).

З А В І С А.

1897. X. 11 (23).
У Чернігові.



С Е Р Ц Е .

НАРИС

І. Петрушевича.

Мені раз снило ся, що я був загубив серце. Десь я ніби-то сиджу в Єзуполи на цвинтари і дивлю ся на гроби. Передо мною гріб покійної бабуні, по правім боці гріб небіщика брата, а по лівім, зараз коло мене, ще якийсь третій. Спека така, що над гробами аж дріжить повітре. Тихо так, що ані листочок не ворухнеть ся, лишень воробці цвирінькають лїниво по черешнях і в траві черкотять коники. А я сиджу і в голову заходжу: що се за третій гріб, такий мені близький, такий знайомий, немов би я поховав у ньому всю свою долю. Ніби-то лежить в нїм хтось і ніхто. Ніби-то я поховав там когось учора, але вже не тямлю, як він називає ся. Раз видаєть ся мені, що я поховав там її, однак неправда; вона-ж по сьвітї ходить; то знов таке маю вражїне, немов би то я сам лежав; але і се неправда. Я там якийсь молодий, сильний, веселий, а тут я зовсім инакший. І груди в мене запали і лице змарніло, а охоти до жита — що й казати. Але я дивлю ся на того, що лежить у гробі і таки пізнаю себе. Тільки стає мені нараз якось прикро. Хочу вставати і піти відси, але не годен встати з гробу. Воробці цвирінькають, коники чичикають, а у мене в очах темніє. В тій хвилі підходить до мене хтось і бере за плече.

Але я не відвертаю ся навіть.

— Мені так добре, — кажу. — Лишіть мене в спокою.

— Слухай Янку, — каже до мене якийсь знайомий голос, ні то батька, ні то мами, ні то брата. — Ти будеш нещасливий на сьвітї. Вмісто взяти книжку і вчити ся чогось пожиточного, ти сидиш отак цілими годинами і думаєш не знати над чим і на який пожиток. З вами, діти...

Тут у мене нараз усе закипає. У мене лиш одна думка: який я ледащо, нездалий, нікчемний еґоїст. Вмісто вчити ся, я тут хирію, як гнила колода. Серце в мене бєть ся, трохи не вискочить, але я хапаю його рукою, другою рукою беру книжку і на-пів непритомний іду до дому. У мені по дорозі щось рветь ся. Я завзяв ся і вчу ся без памяти. Сьвіт стає мені привидом. Знайомі мелькають мені поперед очі і усміхають ся до мене, але я махаю рукою і вони щезають як мара. Переходжу десь ніби-то з книжкою городом, чудовим, буйним і затишним, як сади Альгамбри. Квіти пахнуть, соловії сьпівають, але я завзяв ся. Затулюю вуха, серце стискаю у жмені і вчу ся далі. І все мені починає іти добре. Десь ніби-то цілі роки минають мені у нестямі. Я лиш іду і стискаю серце, аби не скигло. Воно вгамовуєть ся поволи, тільки чикотить мені в жмені як годинник або цїпає як мале куря, що викльовує ся зі шкаралупи. Я іду і не дбаю. Нехай цїпає. Я муж, чоловік на становиску, що мені серце! Тільки одно, що як я тиснув його у жмені, воно сплило кровю. Ні обмити тепер долоні, ні обтерти. Купую собі отже наперфумовану рукавичку і так усе серце ношу. Тільки що за диво, що я його не кинув доси? На що воно мені тепер придатне? Адже-ж я без него доси обходив ся. До науки воно непотрібне. Аби бути пожиточним, не треба мати серця. Навпаки, з серцем не зайдеш далеко. Коли його не здавиш у жмені, то і своє розідреш і чужому не догодиш. А так, без нього, ти пан сьвіта. Куди хоч, сягай руками, а здобудеш. Хиба так, про запас сховати. Хто його знає, чи коли не стане в пригоді. Кажуть, що воно цінна річ. А хоч би прийшло ся коли заставити? Даремна річ, що власне серце. Коли потреба притисне, нема жартів. Горе тому, хто руководить ся чутєм. А я сховав серце у кишеню. Купив гарне шкур'яне етюї, вистелене червоним оксамитом, і замкнув його тамки. Нераз, коли мені трафило ся піти на прохід з дамами у сад,

між цьвіти, за місто, і вони говорили про театр, любов або літературу, я, так собі, на жарт, виймав серце і показував здалека.

— Shocking! — казали деякі.

— Інтересне! Справді, пане, ви як хочете, умісте бути в товаристві дуже приемні, — казали иньші.

Одна відвертала ся за кожним разом. Але що мені там. Жінка! Треба її знати. Ні то сфінкс, ні то лялька. І я бавив ся.

Нараз десь ніби-то все перемінило ся. Я вернув домів. Десь ніби-то я своїх дуже довго не бачив, витаю ся з ними, сьмію ся привітно, чемно виштую, передаю дарунки. Вони припадають до мене, хотять цілувати, але нараз відскакують, як опарені. Я здивував ся. Що се стало ся. Мати зайшла ся плачем, отець тихо відвернув ся, брат і сестра поблідли, як стіна. — Що тобі, Янку? — питає хтось понурим голосом. Я якось змішав ся. Стою ні в сих, ні в тих. Нараз мац себе за серце рукою, а по нім і місце застигло.

— Але-ж то не може бути, — кажу. — Хиба у вагоні... Га! Може ще в куфрі. Я кинув ся шукати, але щось мене схопило за горло і не пустило з місця. Я побачив перед собою якусь таку пустиню, що від неї кров стяла ся мені у жилах, а в голові млином зашуміло. Мене обхопив обморок, а в ньому я почув лише жалібний плач і риданя. Все а все скінчило ся для мене. Але земля не отворила ся і не хотіла прогинути мене.

В тій хвилі я прокинув ся. Вже свитало. Піт виступив на мене рісний і студений, як рання роса, але я не міг прочуняти. Чи є у мене серце, чи справді загубив я його? Як мені тепер дізнати ся. Я укусив себе в язик і почув, що його маю, бо забоміло. Але як дібрати ся до серця? Чи се був сон, чи ява? Я полежав хвилину і бив ся з думками. Надлетіли стадом спомини, як ключ журавлів. Один білий заскиглив жалібно — то мій дитинячий вік. У грудях щось скорчило ся і защеміло, що я трохи не скрикнув з болю.

Слава Богу! се був сон тільки...

ІЗ ПОЕЗИЙ АДИ НЕГРІ.*)

VI.**)

Ти мені признав ся, що мене кохаєш,
Ти поблід, тремтиш весь, мовчки ждеш відмови,
Прагнеш поцілунків, жартів та любови,
На молодий вік мій ласо зазіхаєш.

А чи працював ти, як працюють люди;
Чи боровсь за мрії, що нам сьвітять всюди;
Чи ти відав горе? Та ще хочу знать я:
Де подів ти розум, душу та завзяття?

Чи робив хоч раз ти з вечора до сьвіта?
До якого стягу, до якої віри
Ти пристав, віддавши їм найкращі літа?
В чім твої бажання? Де твої кумири?

Ти не кажеш слова... Так вернись знічевя
В карти собі грати та бенкетувати,
Совість і здоровя швидче пропивати:
Ні за які гроші не продам себе я.

*) Італійська поетка Ада Негрі родилась у городі Льоді, недалеко від Міляна. Там вчилась у початковій школі. Батько її був селянин-наймит і вмер у шпиталі; ще дитиною Негрі зазнала сирітства. Мати її пряла вовну на фабриці, вибиваючись із сил, щоб дати освіту донці. Маючи 18 літ Негрі стала учителькою людової школи в Мотто-Вісконті, невеличкому та глухому куточку горішньої Л'юмбардії. Вчила 80 душ дітей, а жила дуже вбого, помагаючи хворій матері. Перші вірші містила в «*Illustrazione popolare*», але вони не звернули з початку великої уваги. Весною 1893-го року Негрі видала збірку поезій «*Fatalita*», за котру здобула і слави і грошей. Її перенесли в Мілян на «*professore*» до вищого дівочого закладу вчити вихованок італійської мови та літератури. Крім того, за поетичні заслуги їй визначено два тисячі франків пенсії річно. 1896-го року появилася друга збірка «*Tempeste*» і збільшила славу авторки. Трохи згодом Негрі вийшла заміж за багатого фабриканта Галліанда, але поезії не кинула. Лагодить, або може вже її оголосила друком, третю збірку т. з. «*Maternita*».

***) Гляди «Літ.-Наук. Вістник» за січень 1899 р. стор. 130.

Коли-б занедужав ти з важкої муки,
 Але твої груди полум'ям палали;
 Коли-б потюпились на роботі руки,
 А блискавки в очах дивним сьвітлом грали;

Коли-б був ти вбогим, а дивився в гору,
 Не валявся в бруді, не блукав без діла,
 Коли-б не ховався з переляку в нору,
 А в голові думка думку знов будила, —

О, тоді-б тебе я щиро покохала,
 Вся-б від щастя мліла, палко пригортала
 За величні вчинки, за змагання сьмілі...
 Ті сьвяті обійми як були-б нам милі!

Ти-ж — ніщо... Так геть же, геть іди, гультаю!
 Зріс гидким рабом ти в золотих кайданах:
 З усієї сили тебе зневажаю,
 Недолугий сину наших днів поганих!

VII.

Вчись над книжками в хатиньонці темній;
 Вчись, як народу служити!
 В зорі твоїм сяє геній тьмний,
 В тілі здоровім біжить
 Кров запальна твого рідного люду;
 Ти — його син; для великого труду
 Вкупі повинні ви жити!

Взяти дорогу — то взяти не мертво;
 Щоб відшукати її,
 Мати твоя віддала ся на жертву,
 Сили згубила свої.
 Діло не жде. Ти пошли на прощання
 Їй поцілунки, а сам — до повстання:
 Вороги близько твої!

Бий ся з потугами їх нависними
 Думкою, словом, пером;
 Ясні обрії розкрий перед ними,
 З тим променистим добром,
 Що засьвітило в блакиті небесній;
 Стій на сторожі, некуплений, чесний,
 Стій, незаляканий влом!

Мати твоя вранці рано вставала,
 Пряла під гуркіт коліс;
 Мати за тебе життя поклала,
 Щоб найщасливім ти зріс,
 Та показав верховини високі,
 Мрії нові про обсяги широкі
 Щоб у громаду поніс!

VIII.

В той час, як нам дошкулять серця рани
 Та люди злі.
 Душа до хмар, порвавши всі кайдани,
 Тіка з землі.

Там холодно, там вихор затихає
 В журливім сні;
 Туди летять, як кров із них бурхає,
 Орли сумні.

Отак і ми, знесилені прокляттям,
 Почнем стихать,
 А потім знов гукаємо з завзяттям:
 „Кохать, кохать!“

IX.

О, скільки їх! Не сотки — мільони,
 А там іще — не злічиш скільки всіх...
 Ідуть, ідуть... Як грому відгомони,
 Доносить ся здалека голос їх.

Ідуть вони... Ревуть вітри сердиті,
 Спиняючи слабій їх, тихий крок;
 В лахмітті всі, а голови не вкриті,
 У погляді — журба з важких думок.

Вони мене шукають. Люте горе
 Відбило ся на лицах їх давно.
 Густа юрба — немов бурхливе море, —
 Мене кругом затоплює воно.

Вони мене гуртом беруть в неволю;
 Я слухаю: не дишуть, а хриплять;
 Я чую плач, гіркі жалі на долю,
 Я чую гук зітхання та проклять.

„Ми кинули невитоплені хати,
 Без сонечка ясного, без огню,
 Де нам хвороби не давали спати,
 Де ми були не раді навіть дню.“

„Ми кинули брудні, вонючі ями,
Всю нашу тьму, кромішню та глуху,
Щоб сіяти повсюди тїнь і плями
Своїх скорбот, погрози та страху.

„Шукали ми собі ратунку в вірі,
Але вона дурила нас щораз;
Кохали ми — за почування щирі
Нас зрадили, — ми не знесли образ.

„Ми працювать хотїли, — молодїє
У праці дух; та без жалю за плїт
Шпурнули нас. Де ділась ти, надїє?
О, згляньте ся! Завязано нам сьвіт!

„Скрїзь гарно так; блакитне небо сяє,
Проміннячко злотисте розкида;
В низу. в горі гремить — не затихає
Величній гимн любови і труда.

„В степах змя залїзна засичала,
Пробивши гори людськими грудьми;
Гучна труба індустрії зібрала
Круг себе все — і руки і уми.

„Скрїзь тисячі закоханих раюють
У любощах солодких та палких;
Скрїзь тисячі з неправдою воюють,
А ми... в сльозах ми гинемо тяжких.

„Що в нас було — ми марно розгубили;
Наш вік минав без ціли, без пуття...
О, на що-ж нас на глуз сей породили?
Чом не дали нам кращого життя?

„Нїкчемні ми, нїкому непотрібні.
Хто-ж засудив нас на сей сором, хто?
Мордують нас... за які-ж вчинки хибні?
Чом радощів не відав з нас нїхто?

„Хто нас що дня ненавидить, катує;
Хто нас жене, куди-б ми не пішли?
Даремно все! — недоля з нас жартує.
О, згляньте ся, бо нас перемогли!“

X.

Шумить бурхливе море, на скелї з ревом скаче;
Журливо хвиля стогне, журливо хвиля плаче,
А в небї проти ночі — і холодно і тихо...
Чи дивлють ся-ж хоч зорі на наше тяжке лихо?

Журливо хвиля плаче, журливо хвиля стогне.
 Пливе труп за водою — аж серденько холодне:
 Се дівчина вродлива — і молода і сьміла —
 На личку своїм гарнім всі слізюньки обмила.

Журливо хвиля стогне, журливо хвиля плаче
 Про муки нерозважні, про горенько дівчаче —
 Осьміяне кохання, побиті вихром чари...
 Шумить бурхливе море, пливуть байдуже хмари.

XI.

З яких джерел надхмарних береш ся, —
 Ти скажи, водоспаде ревучий,
 Що в гори поміж скелями ллеш ся,
 Розсипаючи дощ свій блискучий?
 Тебе чує море сине,
 Обіймає як свого...
 Ти шумиш, — ніхто не спине
 Бігу быстрого твого!

З яких джерел, по вік невмирущих,
 Вибігавш ти, думонько сьміла,
 Що питтям із струмочків сцілющих
 Нашу згагу нераз напоїла?
 Твоє сьвітло не загине,
 Діждеш ти вінка свого;
 Так сияй: ніхто не спине
 Бігу вічного твого!

XII.

Зросли жита як золото на ниві,
 Легкий вітрець тихенько повівав.
 Вони прийшли — і гарні і щасливі;
 Уперше він їй поцілував.

Засіяв день і чарівніш і краще,
 Всьміхнули ся ласкаво небеса;
 А все бренть у полі, не стиха ще
 Те цілування, чисте як роса.

Тремтять квітки, розкрились їх листочки,
 Мов кожен в них теж поцілунку жде;
 Цвіте земля, шепочуть колосочки
 І ллеть ся сьпів про щастя молоде.

Переклав

Павло Трабовський.

АНДЖЕЛЯ БОРДЖІЯ.

НОВЕЛЯ

Жонрада Фердинанда Маєра.



VII. *)

Богато часу минуло від злочину кардинала, і перше лиходійство мусіло вже породити иньші. Насіне розсипано і воно скільчило ся.

У Прательльо, куди того таки вечера підчас бурі занесли Дон Джулія на лектиці, везеній кіньми, куняв нещасний у своїй темноті або казав себе опроваджувати улчками по своїм новім огороді по найгорячішій сонці, щоб хоч відчувати сьвітло, котрого не мав уже побачити.

З двора ніхто не відвідував його, бо він був там не в ласці; князеви й на думку не спадало ставити кардинала перед суд; він не хотів навіть поважним засудом відкинути від себе підозріне, що у тім страшнім і таємнім злочині не брав участі. Тільки тих трьох опришків, небавом по їх нападі на Джулія, мабуть самі їх товариші убили в Неаполі, куди вони утікли з запластою, і прислали їх голови феррарському судови, що назначив нагороду за доставлене живих або мертвих злочинців.

А правдивий злочинець, Іпполіто д' Есте, дістав таку малу кару, що здавало ся, неначе-б на ньому й не бачили і не шукали ніякої провини; се був просто глум над чо-

*) Гл. VI книжку.

ловіком, котрого радше було убити, як так покалічити. Князь заборонив кардиналови кілька тижнів являти ся перед собою і тільки всього. Навіть не прогнав його з феррарської землі.

Та врешті було би годі се й виконати, бо кардинал лежав тяжко хорий в найтихшій і найскритшій комнаті своєї палати, — так бодай відповідала служба на питаня Феррарців. Чи справді так було, чи може хитрий кардинал удавав лише смертельно хорого, щоби втихомирити загальне обуренє против себе, про се говорили люди всіляко.

Чутка, що кардинал занедужав, не дійшла до сліпого в Прательльо; бо одинкі два Феррарці, що його відвідували, Дон Ферранте і Льодовіко Аріосто, хоч які неподібні один до одного вдачею, не хотіли сказати йому сего з різних причин і інтересів.

Поет, що приходив до Прательльо, щоби на свій лад потішати сліпого та розводити його душу, був двораком кардинала і не хотів стратити ласку у свого страшного покровителя. Отже він, хоч без облуди, прихилив ся то до убійника, то до його жертви; жалував свого приятеля, але при тім і не лихословив свого покровителя, ніколи й не згадував його імени у Прательльо, щоб не почути, як Дон Джуліо буде проклинати його, та щоб не зворушувати його душі і не засмучувати на довгий час.

А Ферранте приходив зовсім з иньшим наміром. Йому було приємно дивити ся на муку брата, бо він на ній будував свої пляни. Він затроював його рани, бо не хотів, щоб вони загоїли ся. Нехай печуть його щораз сильнійше, щоби щораз більше кипів у нього гнів против старших братів, против винуватого і другого байдужого. Джуліо з природи не був мстивий, тому буде добре, коли його рани не загоять ся. Отже Ферранте пильнував ся, щоб не сказати нещасному, що й кардиналови не уйшло все гладко та безкарно, бо він лежить тепер тяжко хорий; він не хотів будити милосердя у Джулія. Сліпий брат міг йому придати ся тепер далеко більше, ніж тоді, коли ще був видючий.

Дон Джуліо пережив у Прательльо цілу скалю горя. По перших довгих днях і ночах, простогнаних у темноті, скоро минула пропасниця тіла й душі, чув він по своїй вдачі, охочій до утіхи, потребу вийти на сьвіже повітрі, поміж запашні квітки. Він що дня просиджував поміж найхолоднішими деревами, поміж найзапахнішими галузями свого огорода.

В той час почав Аріосто відвідувати свото приятеля, котрого невлічне каліцтво спершу просто лякало його. Він ходив з ним алеями Прательльо і лягав поруч него на мягкій мураві. Він пильнував, щоби ключниця приносила коші повні соковитих овочів і чаші що найліпшого вина і просив сліпого їсти і пити.

Разом з ним нарікав він на долю, як на щось таке, що не залежить від чоловіка. Хвалив розвагу в щастю і в нещастю і говорив, що все залежить від того, як чия душа приймає радість і горе; щастє може боліти чоловіка, а нещастє — коли брати його як трагедию — може й тішити нас. Він твердив навіть, що і в найбільше змислового чоловіка є якась стоїчна жилка і що не піддавати ся долі — се просто божеське вдоволенє.

Одного дня виняв він з кишені звитки паперу і почав приємним голосом відчитувати Дон Джуліови строфу за строфою та показувати стрункі постаті і величній розмах своєї героїчної поеми, поки мало-помалу не прояснилася темнота і в розрадуваній душі сліпого не почало сходити сонце.

Спершу старав ся Аріосто вибирати такі пісні, де була мова про героїчну повагу і постійність у терпінях, про розпуку, пожертвуванє, пониженє і таке подібне пасивне геройство. Нераз чудував ся поет, як Дон Джуліо глибоко відчував тяжку скаженість Ролянда, мимо веселого і різнобарвного опису, якого поет по своїй веселій вдачі уживав на те, щоби знов втихомирити біль. Сьмішно прибільшені прояви пристрасти, кусні скель, кидані Роляндом у повітрі, як величезні оклики, не вражали чутя сліпого.

Але вкінці придивив ся майстер Льодовіко, як його рослий і гарний двацяти-дволітній приятель лежав лицем

до землі коло нього на мураві, закривши обі скоро загоєні рани рукою, і нараз прийшла йому охота з того, що бачив і придумав, зложити пісню, повну самих красок, повітря і легкодушности, в котрій п'яне жите аж переливалось би через край. Перший раз прийшло йому таке на думку, та Есте поклав свою ніжну руку на його руку і на рукопис. „Щось иньше, Льодовіко!“ — сказав він — „се не для сліпого!“

Тоді поет заплакав у своїй душі, що його приятель так цураєть ся радости, хоч признавав йому, що се поступок зовсім зрозумілий і достойний. Він і сподівався чогось такого, бо зовсім недавно бачив подію, що дала йому зрозуміти потреба душі сліпого.

Корамба, давнійша любовниця Джулія, — як то буває у таких дівчат — дуже пильно займала ся перевязуванем проколотих очий, ходила коло свого осліпленого пана і провадила його, поки він сам не міг дати собі раду. Вона напірала ся помагати йому, але на дворі він не хотів, щоб вона провадила його, вже хоч би для того, щоб не чути тихих і жалісних окликів своїх підданих: „Іде наш бідний пан зі своєю креатурою!“ або: „Вона пильнує його як мати!“ Ті оклики чув він тепер дуже виразно і вони гнівали його.

Одного дня відважила ся Корамба обняти сліпого при Аріості і приголубила його як дитину. Але Есте відсунув її помалу від себе і сказав: „Іди собі, Корамба, йди від мене раз на завсїди! Для сліпого ти не є нічим! Іди собі і прийми мою подяку!“

Вона послухала його і ще того самого дня пішла шукати теплішого підсоня, наповнивши собі перед тим кишені його золотом, чому він не противив ся.

На його великих маєтках жили і працювали для нього сотки селян, пильних, скромних людей, що любили і обожали свого молодого пана, хоч які в нього були перше дикі забаги і примхи. Тепер на самоті у своїм нещастю зближав ся він що дня більше до тих своїх сердешних сусідів. Він уже розпізнавав їх по голосі, коли стрічав їх

на своїх безсоняшних прогулях; він питав, як живеть ся ім і журив ся їх недолею. Їх просте, правдиве співчуте утихомирювало його хору душу і він говорив Аріостови про них, як про братів і сестер.

З таких і подібних слів сліпого зрозумів поет, що Есте починає жити иньшим способом, посеред иньшої верстви людей, не з тими, до котрих належав доси, лише з тими, що бідують і терплять, з упослідженими і видідченими, таким житем, що має очевидно свої відмінні умови і закони, не такі, як у тих, що живуть по своїй волі і уживають життя до схочу.

Також відгадував майстер Льодовіко, що Есте не самим тільки завидющим людям або сліпій долі, але часом, бодай деколи, і своїй власній вині приписував отсе своє понижене і страту значія. І справді так воно й було. І він сам почував себе винуватим. Коли часом у яєних образах поета появиля ся Немезіс — а так воно буває часом і в житю, не даром же кажуть, що нема проступка без кари — тоді Дон Джуліо задумував ся, а Аріосто зачував тихе зітханє. Але замітивши се, він не важив ся немилосерно розбирати чуте, якого не зазнав сам і яке могло бути тільки хвилевим, раз тому, що вважав насильством усяке вгляданє чужого чоловіка в чиюсь душу, а друге тому, що він, такий звичайно горячий і охочий добачувати всюди тільки саме сонце і сьвітло, зовсім не чув себе покликаним до того. Він знав, що жерело правдивого жалю бе у сьвятих глибинах, а винуваті руки і душі омивають ся лише в самотній тиші своєї божеської істоти.

Але він лякав ся пробувати довше у таких загадкових безоднях. Усе, що він думав і відчував, що лякало і займало його, зміняло ся в його уяві в тіло і в подію і через те не так рідко вражало його душу.

Майстер Льодовіко мав на своїм отвертім чолі написаний закон моральности, але ріжнородна, легка і весела челядь танцювала довкола його голови і жила в її просторих коморах, хоч поет сам не знав гаразд, хто такий живе у його голові.

Але на Дон Джулія мав він добрий вплив; коли розставав ся з ним і Есте проводив його, ішли вони оба рука в руку, як два добрі брати, алеєю плятанів у Прательльо, і при тім сліпий не завидував видючому, а той не жалував його; бо любов вирівнювала в тій хвилі всяку різницю між ними.

Далеко частійше, ніж Аріосто, відвідував Дон Джулія його брат Дон Ферранте. Таким способом темна стигійська вода мішала ся з ясним впливом поета і пустошила душу Дон Джулія в такій глибині, куди не сягав Аріосто.

Дон Ферранте був дивний чоловік: у нього був і тупий ум і незвичайна догадливість. Його молодий вік змарнів під гнетом безнастанного страху. Дитиною ще він був свідком незлічених інтриг і конспірацій у Феррарі, сам нераз з переляком прислухував ся розмові, коли оповідали ще страшніші події на иньших італійських дворах його часів; отже йому здавна здавало ся, що довкола нього самі страхи, котрих його неправа і безсильна вдача не може ніяк перемогти, хиба лиш змінюючи що хвиля маски і придумуючи найчудніші річи. Він обмовляв, щоби обмова не пошкодила йому; він робив малі заговори, щоби сам не став ся жертвою якої родинної інтриги. А все з потайного страху, нерозважного і без наслідків, хиба що сам робив ся при тім щораз більше лукавим і хитрим.

Однак того вечера, коли просто серед двірської дружини страшним способом нападено і позбавлено очий його брата, котрому він ще найбільше вірив, склала ся в його слабім розумі переміна; він тепер уже був пересвідчений, що його, як небезнечнішого чоловіка — а таким сам він уважав себе — жде ще страшніша погибель.

Із-за сего хоробливого страху він не мав уже ані одної спокійної хвилини, не міг спати, не міг їсти, не вірив жадному напиткови; і так зростав його страх перед обома пануючими братами, поки не змінив ся в скажену ненависть; тоді то постановив він скинути їх з престола і повбивати. Але до того потребував помочи свого осліпленого брата. Іменно замітив Дон Ферранте, що безправне і без-

карне осліплене Дон Джулія дуже сильно вразило серця загалу, а що вже говорити про сам поганий напад, що зворушував уяву кожного! Феррара, котру ярмо рабства і наказ безумовно мовчати про державні і двірські справи, давили тяжше як деінде в Італії, навіть та Феррара, де склала ся та нечувана пригода, заврушила ся! Треба було видати окрему заборону, щоб ніхто не творив ся до Дон Джулія, не допитував ся про нього, не зближав ся до Прателльо та не слідив за ним зпоза корчів.

Через те очевидно образ осліпленого став у думках і розмовах Феррарців гарнійшим і з молодого збиточника, котрого небезпечні залицяня і нерозважні кровопролитя вони перше проклинали, зробила ся жертва, гідна милосердя, зробив ся чесний мученик.

Помітив се добре Дон Ферранте, а що в нього була також сильна акторська жилка, то він придумав дуже цікаву сцену, яка мала цілком певно довести до упадку теперішнє правління Феррари.

Дон Джуліо їде на білих кони, з страшними, пустими ямками там, де перше були в нього очи, і з нещасливою міною; два слуги в жалобі провадять його коня; а Ферранте їде поруч, усе показує на нещасного, говорить, як то уйшло розбишаці безкарно се каліцтво і тим розбуджує в людей милосерде.

Найти кількох людей до змови, се здавало ся йому зовсім не трудним, бо й у Феррарі, в такій малій тиранській державі в Італії, немало було материялу відповідного до бунту. А що дальше діяти, Дон Ферранте не знав добре; одно тільки знав, що доконче треба скоро напасти і замордувати князя.

Такими видумками свого страху і злоби переслідував він що дня бідного сліпого брата. Той із самої людяности ніяк не годив ся на замордоване князя і з незвичайним обуренем, якого ніколи не почував у собі, доки жив у роскошах, відкинув від себе придуману братом для нього ролю чоловіка, що збуджує милосерде. Він соромив ся виставляти себе на торговицях Феррари, як каліку з слідами своєї трагічної історії.

А про те його серце не зовсім противило ся очайдушним намірам брата. Що він у своїх ясних днях відсував від себе з глумливою усьмішкою, як глупу мару, се тепер у сьвітї його чутя, притемненім сліпотою, здавало ся йому правдоподібним і розумним. Чи не говорив нещасливий брат хоч троха правди, чи справді не заподіяно йому ніякого лиха? Чи не прожив він дитячих літ як відлюдок? Чи й тепер не напосідає ся ніхто на його житє? Адже й він, Дон Джуліо, що все мав відразу до двірських інтриг, став ся жертвою нечуваного нападу!

Тому він майже годив ся з братом, коли той хвалену справедливість князя називав безоднею несправедливости, зовсім не ліпшою, як диявольська злоба кардинала, а феррарський двір купою гадюк, що думать себе або залицяють ся до себе; ту купу годило ся раз порубати і потоптати. Бідний Джуліо не міг пояснити собі своєї страшної пригоди інакше, як загальним зіпсутєм і так помалу і несьвідомо годив ся зі своїм братом, котрому не міг відмовити свого співчутя. Гнів і заговорні нашепти Дона Ферранте обмотали його більше, як йому здавало ся, а нова пригода попхала його ще дальше.

Під прозорим небом осіннього дня лісною доріжкою, що вела до Прательльо, недозвеною для ужитку людей, їхала амазонка, просто і бездоганно сидячи на сідлі, — їхала шукати пригоди, неначе та дівчина з лицарської поеми. Але чим ближше підїжджала вона, тим виразнійше знати було на її лиці глибокий і невилічимий смуток; здавало ся, що вона зі своїм вічним горем глядає радше якогось монастиря.

Приїхавши на зруб, звідки в низу було видко замок, зсунула ся вона на землю і поміж останніми деревами привязала до в'язи свого коня, що очевидно походив із князівської стайні.

Потім пішла сама дальше і знов немов відмінила ся. В огнистих очах, на котрі падала тїнь з розвіяного кучерявого волося, видко було правдивість, а на м'яких губах по-при дитячі обриси знати було горячу любов, а навіть небезпечну рішучість.

З високого краю ліса, де стояла, побачила вона цілий спокійний і чарівний краєвид Прательльо.

Замок, оточений тільки що найпотрібнішими окопами, лежав на безмежній зеленій долині, через котру плила широка ріка, ясна як зеркало; на ній снували малі рибацькі човни з роздутими вітрилами. В ріку вбігав круглий півостровець з вигідними сходами; коло тих сходів стояли на воді тондолі; звідси вела дорога під аркади середнього двора і до головного будинка.

Замість рова довкола замку, якого треба було з уваги на воєнні часи, сама ріка обнімала своїми раменами гарну будівлю разом з мурами довкола і баштами.

Очарована красою Прательльо, пішла дівчина у густу групу дерев, що лежала трохи нижче на луці. Тут у темній тіні стояла широка кам'яна лавка. В тім захисті сіла вона собі, бо не мала відваги піти аж до Прательльо, і сиділа тут довго. Година минала за годиною, а вона або дивила ся уважно на замок, або поринала в свої думках.

Сонце стануло вже на півдні. Тоді побачила вона, як якийсь дідусь відв'язав тондолю від сходів і сів собі коло керми. Потім із замку вийшов високий панч у чорнім одязі, з ширококрисим капелюхом на голові; купка слуг, що вийшла за ним, дивила ся на нього з поважанем, а він тимчасом перейшов аркади порослі виноградом. На сходах поміг йому дідусь ступити в тондолю і він ступив скороенько, але обережно. Потім старий уткнув йому весла в руки, а сам усів при кермі малої лодки; молодий веслував, а старий кермував.

Коли переїхали ріку, дідусь вискочив на беріг і наставив молодому свої обі руки — не так, щоб підтримати його при висіданю, як радше щоб допомогти йому в потребі. Той недовго надумуючись пішов звідси просто, або майже просто горі долиною до лавки під дубом.

Дівчина троха злякала ся і зірвала ся, але зараз таки усіла знов; вона здогадала ся, хто се той сліпий, що що дня силкував ся і вправляв ся робити саме те, що

роблять видючі, аби й їх дурити і ще більше самого себе; його молодеча гнучкість, знане околиці, бистрий слух і двірська челядь, що радо усувала йому всякі перешкоди з дороги, дуже ставали йому при тім у пригоді.

Дівчина на камяній лавці дивила ся зі співчутєм на хід сліпого, а він бідний спотикнув ся тимчасом на якимсь предметі в траві, якого вона не могла добачити. Впав на коліно, але зараз зірвав ся легко і зручно, ледви доторкнувши ся лівою рукою землі, при чім навіть не згубив прута, що мав у правій руці. Тим прутом вимахував він тепер легенько та пробував дорогу перед собою, перемагаючи в собі маленьке пересерде, яке появило ся на його блідім лиці, отіненім капелюхом.

Зложивши руки на коліна та простягнувши цікаво голову, дивила са вона пильно на кожний його рух.

Він прийшов і сів собі на порослій мохом лавці коло неї, і гадки не маючи, що вона сидить тут.

Що то він шепотів? Які то слова виходили з його уст на-пів голосно і на-пів зрозуміло?

Чи він нарікав на долю? Зневажав або й не признавав ніякого Бога? Обвинувачував своїх братів? Або може її, що сиділа тут, невідома йому? Чи може плакав над своїми проступками?

Зовсім не те мав він на думці. Полудневий спочинок, година божка Пана, снувала ся по його лиці. Дон Джуліо забавляв ся отсе дивною духовою забавкою; вона аж мало-помалу з уриваних слів і вишептаних віршів здогадала ся, про що він думає, і зложила й собі його думки до купи.

Слідом за Пеклом Данта, знаним кождому Італіянцеви, він, правда, не заселявав грішниками лійковатої безодні пекла, але копав кратер нещастя і заповняв його поверхні не проклятими і нещасними з того світа, лише бідними, терплячими, мучениками з сего земного життя, — а кождий поверх був нещасливіший від другого; при тім він не надумуючись помістив сліпих на самім споді земної безодні.

Зі страшним вдоволенєм малював він се місце, співаючи собі ледви чутно, як сліпі брали ся провадити інших сліпих і разом з ними падали у пропасть! Сліпі

молодці чули запах рожі, але коли простягали руки, щоб зірвати рожі, спотикали ся на людських кістяках.

Він сьпівав терчіни без римів, хиба що вони насували ся припадково. А тепер він певно мав на думці брата Дона Ферранте; мабуть побачив його над високою безоднею поміж честолюбними грішниками, що не достапають чести:

„Ти хочеш, брате, царської корони!
Високо ти літаєш, та дарма!
Її забрати не дадуть демони!

О, що за біль, як певности нема!
Однак я цар... хоч не для мене трони...
Я був царем жита над усіма!

Я очи мав як бог, звик до підбою,
Все, що ви бачили, було мое.
Не дав опришок тішитись судьбою —

І я сліпий! Гірке-ж мое жите!“

— Дон Джуліо, — обізвав ся нараз коло нього мягкий голос, — є ще глубша пропасть нужди, є ще нещасливійші, як ти! Се ті люде, що самі нерозважно і мимохіть на віки нівечать чар жита!

І він почув гіркий плач, теплий віддих і слези, що впали йому на руки.

Чи се сон, чи ява? Він аж затряс ся і простяг руки та налапав чийсь руки, що затремтіли в його долонях.

— Хто ти? — спитав він. — Хто може називати себе нещасливійшим, як сліпий відлюдок?

А голос на те: — Я є Анджеля Борджія, я любила твої очи наді все і я сама знівечила їх через те, що похвалила їх перед лихим чоловіком.

Він пустив її руки і зірвав ся, так якби хотів утекти, але спотикнув ся на розі лавки і захитав ся.

З гірким плачем кинула ся вона перед ним на землю, підтримала його і обняла за коліна.

— Ти не можеш простити мені того!... Коли-б я могла дати тобі свої власні очи, я вирвала би їх собі з голови!... Але я взяла тобі очи, а дати не могу ніколи!... Деж моя покута? Якже я спокуюту се?

— Бідна Анджеля, — сказав він лагідно, силкуючись вирвати ся з її обіймів, — що стало ся, то пропало! Твоєї вини я не розумію, — але я бачу, що й ти попала у долину нещастя. Горе-ж мені подвійне, що замордували нас обоє!... І тебе й мене!... Покутувати ти не можеш! Моїх очий ти мені не звернеш! Лиши мене самого! Іди собі і забудь мене!

По тих словах він обернув ся і відійшов. А вона не осмілила ся навіть підтримати його, ледви очима провела його.

Він здавав ся спокійним, але хід його був непевний. Побачив се дідусь на гондолі, вибіг на зустріч йому, перевіз його на другий бік ріки і разом з иньшими слугами провів як хору дитину до замка.

Тут у холодній салі кинув ся він на своє ліжко і заплакав гіркими сльозами.

Так се дійсна правда, що він уважав тільки страшною видумкою і фантастичною брехнею Дона Ферранте, коли той оповідав пригоди того вечера в альтані скованого Амора!... Кардинал пімстив ся на нїм за Анджеліну похвалу! Але деж та вина, що прибила так дуже дівчину? Диявольськими хитрощами видобув він се зловіще слово з її уст; коли-ж би вона була зі страху і не сказала того, то він був би небавом найшов собі иньшу нагоду, щоби на зовсім невиннім чоловіці, а як йому здавало ся, на милім Анджелі, пімстити ся за холодну впертість дівчини. А так і її зранив смертельно сей розбишак!

Страшний гнів напав Дона Джулія і против винуватого кардинала і против безсердешного князя, що не покарав провини. В його грудях кипіло, в його жилах бурилася кров. Він бажав смерти обох! Зіскочив зі свого ліжка, вирвав зі свого записника картку і гнівними, нескладними буквами, що перескакували одна через одну, написав до Дона Ферранте, що він стає з ним до спілки, щоби вбити князя і кардинала.

Заким Дон Джуліо утихомирився і міг подумати над тим, що зробив, уже кінний післанець від'їхав.

На другий день рано у Прательльо явився найстарший судья Строцці з уоруженими поліцаями і увязнив Джулія Есте.

— От гарно! Се, мій приятелю, твоя перша гостина в мене по моїм нещастю! — сказав сліпий, коли Строцці увійшов.

— Князь заборонив мені, — відповів той судейським тоном.

— Князь заборонив?... Чи не заборонив він тобі також, серденько, ломати подружню віру з його жінкою що дня і що години, як ти се робиш думками!... Але прийде й на тебе судний день, ти лукава душе!

І се мовлячи Дон Джуліо простяг руки поліцаям, котрі зараз і звязали його.

VIII.

В кілька днів по увязненю Дон Джулія — перед тим іще увязнено Дона Ферранте — поставлено обох братів перед судом, назначеним князем. З найвисшого суду, що складався з дванайцятьох членів, він видлучив шістьох молодших, так що лишився суд із самих сивобородих дідів, під проводом молодця. Без Геркулеса Строцці не могло при тім обійти ся; тут була потрібна його римська голова, що знала ся на правах.

Найострійшу таємницю в тім процесі за державну зраду наказував не лише закон, але ще окремо заострив її князь. Одначе, як то звичайно буває з таємницями, чутка про процес таки дістала ся поміж людей. Може бути, що котрийсь із сивих дідусів не міг устояти ся перед переможною цікавістю своєї жінки або якої иньшої і розповів дещо. Таким способом повстала досить виразна легенда і про процес і про жите братів у вязниці; а та легенда говорила, що браті зробили заговор з дуже відмінних причин. До заговору були сяк чи так причасні

не лише ображені знатні родини, і такі, котрим здавало ся, що не мають ласки у двора, на приклад Боскеті з Сан Чезарію, але й деякі двірські шляхтичі, котрі перевідували, що дієть ся в княжім дворі і поза ним. Також незаплатені артисти, як один маляр, один різьбар, один двірський сьпівак, що втратив голос, і особливо капітан двірської сторожі, що зовсім зруйнував ся через гру, а також один непевний князівський шамбелян, що вже потроха втратив ласку, але ще займав своє становище. Його то підкупив Дон Ферранте великими грішми і він то зрадив заговор, коли йому, як найблишому, поручили небезпечну ролю, заколоти штилетом князя Альфонса на масковім балю. Він кинув ся князеві в ноги і щиро признав ся до всего. Князь почувши про заговор, страшенно розлютив ся і, хоч як звичайно панував над собою, тепер так забув ся, що до крови побив шамбеляна палицею, яку мав з собою, по голові. Ся подія склала ся в городі. Потім він надумав ся, помилував зрадника і поручив йому слїдити за заговорниками. В палаті Ферранте вдало ся шамбелянови дістати в руки лист Дон Джулія, котрий Дон Ферранте з радістю показував заговорникам. Таким способом рішучий доказ заговору, се недолadne письмо Дон Джулія, написане в гніві, попало ся в руки князеві і він передав його судови. З винуватими з незнатного роду не робили собі багато клопоту: Альбертіна Боскетті і капітана двірської сторожі взяли перше на муки, а потім зрубали їм голови, а артистів колесували.

Більше заходу було з князевими братами. Їх переслужували докладно і чемно, хоч їх вину вже й без того доказувало нещасне письмо.

Дон Джулію говорив перед судом просто, зі своїми чуттями не вихоплював ся і був прибитий. Він не обжаловував ні себе, ні інших, мовив тільки, що така вже його доля, хоч при тім зовсім не хотів зменшати своєї провини. „Мене — мовив він — ненавидів кардинал не за те, щоб я коли зневажив його, тільки за те, що я не зважав на нікого, та за мої дикі поступки. Кардинал — мовив він — нераз докоряв мені, що не маю почуття чести,

все виявляв мені свою антипатію й остерігав мене.“ Все те він нагадав собі тепер.

Але тоді його осліплене здавало ся йому чимсь гіршим від убійства, нелюдською несправедливістю, просто пекольною лютістю. А найбільше боліло його те, що князь пустив сей злочин так безкарно. Байдужість брата на престолі зовсім розбила його серце, так що він про ніщо вже й не думав, лише про пімсту. Але тепер він рад, що пімста не вдала ся, йому милійше, що знов не обагрив своїх рук кровю, та ще до того кровю своїх братів, свого князя!

За те Дон Ферранте — так оповідали собі Феррарці — не лише не признав ся до нічого, але ще цинічним способом накіннув ся і на судиїв і навіть на самого князя та на кардинала з лайкою і насьмішками. Судиїв назвав плосколобами, а братів філософами злочину. Потім жадав від судиїв, щоби йому за його сконфісковані маєтки купили багряниці і золота на дорогу одежу, яку носять двірські сьміхованці, і на шапку з дзвіночками, та щоб двірський кравець пошив те все для нього. Бо, каже, — так він підпирав свою просьбу — дурний сьміхованець, який уже здавна сидів у його душі, тепер вихопив ся на сьвіт і хоче скочити в могилу у відповіднім для себе одязі при звуках дзвіночків на шапці.

Але з огляду на князя відмовили його просьбі.

Зовсім чого иньшого просив Дон Джуліо. Він поступав собі у вязниці так чемно, як перед судом. Спершу плакав як дитина, поки аж сльози не висохли. Потім цілими днями рад-не-рад слухав усякого братового богохульства та його диких дотепів, — і се так змучило та втомило його, що він просив дати йому окрему казню та прислати сповідника, патра Маметто з Прательльо, на товариша. Се йому дозволили. Тепер сей Францісканець, що цілі літа даремно силкував ся порушити його сумліне, приготавляв його на християнський кінець, якого він радше бажав собі, ніж бояв ся, бо, каже, одно сьвітло, яке ще може осьвітити його ніч, се вічне сьвітло.

І він справді приготавляв ся на смерть.

Відповідно до уживаного у Феррарі римського права, що велить карати заговори смертю, судії засудили винуватих одногласно на смерть від топора, і то лише з уваги на їх знатний рід. Але князь отягався з виконанєм засуду. Він зволікав, але ніхто у Феррарі, хто знав його, не сумнівався, що він лише так про людське око відкладає зрубанє братніх голів на кілька неділь.

Через отсю непевність і вижиданє Дон Джуліо не мав ані в день спокою, ані в ночі сну. Він знов почав жалкувати перед судом, що темні духи користають з його сліпоти і напосіли ся розбити його душу, і просив, щоб дали йому яку ручну роботу, відповідну для сліпого, щонебудь ткати або плести, або що иньше таке, щоби тільки якось забити час. Тоді суд наказав ключникови вязниці принести кілька оберемків соломи з Прательльо, такої, як уживають на делікатні плетінки.

І так одного дня Феррарці не могли начудувати ся та нажалувати ся Дон Джулія, побачивши, як дванадцять по сьвяточному одітих селян із Прательльо несли на плечах снопи що найтоншої та найяснійшої соломи, йдучи поважно вулицями Феррари до замкової тюрми. Там у них солону взяли, але їх самих зараз і прогнали, крім одного хлопця-найди Страпповеро. Сего хлопця задержав ключник вязниці, щоби навчив Дон Джулія плести плетінки. Таким способом мав сліпий знов товариша, зовсім иньшого, як спершу, що доводив його нераз до дитячого сьміху, котрий було чути за муром тюрми. Але се не тягло ся довго.

Скоро він лише привчив ся сеї невеликої штуки, зараз ключник забрав хлопця з тюрми. Дон Джуліо заплатив йому добре, але хлопець не хотів іти; як божевільний чіпав ся крат тюрми, так плакав і кричав, що в тихій і добре береженій Феррарі аж деякі люде позбігали ся та жалували хлопця.

Дивно, як люди в Прательльо стали любити свого осліпленого пана! Чи їм здавало ся, що він уже доволі спокутував свої гріхи, чи може по його страшнім нещастю помітили вони в нього добре і щире серце і се привязало їх так до нього — не знати, досить, що любили його.

Від усіх тих пригод, що так зворушували людей, головний чоловік у княжім дворі і найбільше винуватий в очах народу держав ся зовсім здалека; бо і справді — йшла чутка — могучий кардинал боров ся у своїй сумрачній комнаті зі своїм сумлінням і зі смертю.

Того нещасного вечера в Бельрігардо, коли Дон Джуліо затулив свою закровавлену голову в його багряницю, а налякані гості розбігли ся і перший вітер повів ся по верхах дерев, покликав Іпполіто своїх слуг, велів привести собі коний, скочив на свого улюбленого оґера і утік із Бельрігардо, де перше думав побути довше, до Феррари. Тоді блискали блискавиці і били громи, а він і не оглянув ся за своїми слугами і кіньми, що настигали за ним. Там у своїй міській палаті в сінях, осьвічених смолоскипами, глянув він на свою багряницю, закровавлену видовбаними очима брата, — навіть злива не могла знищити знаків — і дроз проїняла ціле його тіло!

Але він скоро отямив ся і замкнув ся у своїй комнаті. Тут заснув він тяжким сном, котрий вранці переминив ся на небезпечну пропасницю. Але він таки встав з ліжка і почав як звичайно свою щоденну роботу. Він приневолював себе до сеї роботи і думав робити її так, як робив колись. Якийсь час се йшло. Ніхто не приходив по нього, щоб брати його до вязниці, і князь також не відвідував його. З дня на день росла його непевність і неспокій. Йому остогидла всяка страва, йому страшно було класти ся на подушки свого ліжка; бо його ночі були щораз страшнійші, а його сні вганяли на щораз дикших конях. Сонце не могло вже привести його до повної памяти; він спадав у темну пропасть, заселену летючими привидами, що тиснули ся один на одного.

Ось іде сьвяточний похід. Пара за парою! Мужчини і дами. Се ті многі, многі жертви його немилосерної і ненаситної феррарської честолюбности разом з не так уже численними жертвами його рідких але божевільних особистих жадоб. Ось ідуть убиті післанці, пропащі вязні, подушені сьвідки, а за ними дві гарні, сумні жінки, русява з закро-

вавленим волосем, з напухлою шиєю і з руками звязаними на хребті, і чорнява з кровавою раною в серці.

Всі вони йдуть пара за парою, але по середині сего страшного походу сам один іде велитень з кровавими пустими очними ямками. Нараз розливає ся блискуча ясність довкола, горою розстелює ся ясно-синє небо, а з нього по середині звисає величезна вага. Вона хитає ся довго. А в небі являє ся двое великих очий, вони більшають, стають щораз виразнійші і з них падуть у одну важку червоні сльози і та важка з бренькотом спадає у глибину, друга-ж мов перце підскакує високо у повітрі.

Вкінці все щезає в тривозі і пітьмі.

Місяці минули, коли одного ранку він збудив ся ослаблений до крайности — тільки шкура і кости були на нїм, але не зважаючи на смертельну втому — при зовсім ясній памяті.

Тоді побачив він коло себе свого брата князя, що сидів коло ліжка і зажуреними очима дивив ся на нього.

— Де я? Що стало ся зі мною? — ледво вимовив хорий.

Князь відповів обережно, що мабуть від літньої жарі і може від багонного повітря в Бельрігардо кардинал дістав тяжку пропасницю. В той сам час у віконній ніші заздрів кардинал своїми очима, що бачили щораз лїпше, двох поважних мужів у темних професорських плащах. Вони радили над чимсь. Кардинал пригадав собі, що вони привиджували ся йому в недузї.

— Емініція уратовані! — сказав тепер один із них, а другий потакнув головою.

— Дякую вам, учені панове, за поміч, — шепнув Іпполіто ледви чутним голосом, — і прошу вас лишити мене на хвилину самого з його високостю князем.

— Лише на хвилину! — відповів один із Падуанців і підняв палець, мов остерігав ним. Оба вийшли з комнати.

— Що склало ся в Бельрігардо? Чи то правда, що я осліпив брата?

Князь potwierдив засумовано.

— Живе він?

Князь знов potwierдив.

— Чи виглядає страшно?

— Я не бачив його з того часу. Раз тому, що я думав тільки про тебе, а друге тому, що він разом із Ферранте зложив заговор против нас, хотів пімстити ся.

— І ти відкрив се без мене?

— Їх зрадили. Вони оба сидять тепер у тюрмі, засуджені на смерть.

В тій хвилі легенько підняла ся тапета і тихий голос лікаря просив покірно покінчити першу розмову.

Князь поцілував горячо руку кардинала, що звисала з ліжка; він не лише любив брата, а надіяв ся мати знов потрібного дорадника, скоро Іпполіто прийде до здоровля.

— Сегодня зимний день падолиста, — сказав він піднимаючись. — Я звелю затопити у твоїй грубі.

Так і стало ся.

Кардинал задивив ся у поломінь, що бухала в гору.

— Вибухайте, огні і муки! — застогнав він і знов попав у дрімоту.

Хорій приходив помалу до здоровля, а радше сказати, він уже не відзискав давнього здоровля, бо його сила пропала.

Що дня відвідував його Дон Альфонсо; де далі кардинал дістав навіть від лікарів дозвіл отвирати листи, що приходили до нього.

Раз держав він один такий лист у руці саме, коли в комнату вступив князь. Лист був від Сфорци в Міляно, Льодовіка Моро; дивні річи були в нім написані, але Іпполіто не затаїв їх перед братом.

Князь радив кардиналови, з котрим здавна жив у приязни, переселити ся до його Міляно, як до певного захисту. Він жалував його в листі і не докоряв за кроваву пригоду в Бельрітардо; лише думав, що через сю пригоду годі кардиналови оставати ся довше у Феррарі і вести провід у тамошніх державних справах; бо дивним дивом у ті часи, коли злочини були такі звичайні, по осліпленю Дон Джулія всі італіянські двори попали в якусь незрозумілу злість. На те-ж нема ніякої ради, тому він ожидає його у своїм замку в Міляно. Він знає, що Іпполіто своїм побутом у Феррарі не схоче шкодити своєму братови князеві

і політиці Феррари, а в Міляно є також доволі політичних замотаних справ, для котрих придалась би така вправна рука, як його.

— Старий лис пише правду, — мовив хорий спокійно. — Ти, брате, мушиш радити собі без мене!

Князь налякав ся. — Чей я тобі ще відраджу виїздити, — відповів він. — Як же-ж би я міг обійти ся без тебе?... Кого-ж би я міг узяти на твоє місце?

— Княгиню маєш! — усміхнув ся кардинал.

Кілька разів повторяв він князеві, що йому годі далі оставати ся у феррарській державній службі.

— Я й сам не рад би, — говорив він, — але з листів бачу, що ціла Італія по осліпленю Джулія уважає неможливим мій побут коло тебе, найсправедливішого з князів Італії. Всі думають, що я добровільно піду на вигнане, щоб ти, такий справедливий чоловік, не потребував карати мене або дарувати мені кару.

— Я чую, що смерть моя недалеко, отже послухаю прилюдного голосу. Але я рад би ще доти пожити і тут остати ся, поки не звяжемо і не знівечимо демона, що небавом заворушить цілу Італію. У всіх листах до мене повно мови про Дон Чезаре. З Неаполя, з Риму, із Франції пишуть мені, що Чезар термосить кратами своєї в'язниці і вже переломив їх. З досьвіду знаю, що вкінці справджує ся чутка, яку приносять духи повітрем і розсівають безнастанно всюди. В тій небезпеці я буду ще коло тебе, а потім піду собі.

Вкінці одного дня хорий підняв ся з ліжка і дістав охоту спробувати при помочи слуги, чи зможе йти. Слуга запровадив його в сусідну велику салю, котрої холодні плити з уваги на кардинала виложено тонкими солом'яними плетінками.

Сперши ся на слугу, кардинал ішов крок за кроком і придивляв ся довгій солом'янці, по котрій ступав; її чистий і гарний виріб сподобав ся йому.

— Де се купили?... Хто се плів? — спитав він.

А слуга відповів з заклопотанем:

— У ключника в'язниці. Князь Джуліо любить таку роботу.

Тоді кардиналови здавало ся, що він немов бачить ніжні князівські руки, як плетуть плетінки. Праворуч і ліворуч, перед ним, коло нього, по всіх усюдах плели і рушали ся сотки білих, пильних рук духів.

Йому закрутило ся в голові і він упав на руки слуги, що провадив його.

IX.

Міський замок князя, се був понурий будинок, що нагадував різні стилі і різні століття. Тут у найстаршій і найнижшій поверсі була низька, з вікнами до подвіря, мало уживана, самотна саля, котру називали римською салею, бо поздовж стін на бронзових підставах стояли погрудя сімох римських королів. Вони виглядали дико і завадячко, але мали иньшу, не так то й артистичну вартість: усі були литі з чистого срібла і через те були одною з красивих перлин княжої скарбниці.

Якось дивно виглядали вони у вчаснім півсмерку, бо сьогодні був найкоротший день року і вчасна заверюха закрила подвіре снігом.

В сій мало коли відчиняній салі наложено до великої груби полін, затоплено — і так можна було посидіти тут кілька годин. Очевидно приготувляла ся якась поважна подія, бо стіл з приладами до писання посунули на середину комнати саме против іотицького в три кватири вікна, а коло стола поставлено два крісла з поручами, прикрашені князівськими гербами.

Саме понад столом на середнім полі стелі, прикрашеної малюнками, їхала сполоханими кіньми римська злочинниця Тулія і роздавлювала колесами свого воза тіло свого власного убитого батька. Зараз же з другого образу стирчала величезна нога Ремуса, котрого заколов брат Ромулюс.

Під сею Тулією і про неї нераз жартом сперечали ся Люкреція і Анджеля, коли літом заходили у сю холодну салю відпочити. Тоді Анджеля як дитина грозила кровожадній Римлянці там на стелі і дорікала їй неприродним злочином.

— Недобра ти! По що тебе люде памятають? Чому ми знаємо про тебе, ти ледащице! Ти не жінка, бо ти вбила мужа, сестру... вбила батька... звела шурина!... Протів природи пішла! Чарівниця! З пекла родом!...

На те Люкреція усьміхала ся і гладила завзяту дівчину по розпаленім личку.

— Се не так було, — шептала вона їй до уха. — Славна Римлянка щезла була раз у смерку з одним мужчиною. Його грішний дух вселив ся в неї і так вона стала його орудем без власної волі. Ось як воно було, вір мені! Я знаю.

Пусто і тихо було сьогодні в римській салі, лише з подвіря від самого полудня долітало приглушене рубане і невиразна, тривожна розмова.

Аж ось хтось відчиняє обережно заржавілий замок у дубових дверях. Двері скриплять — і на пальцях уходить Анджеля з поважним поглядом, одіта в жалобу, з чорним серпанком на кучерявім волосою.

Вона біжить до вікна, відчиняє його і бачить, що на подвірю ставлять шафот для обох Естів.

Три деревляні ступні, простий поміст, що тепер покривають темно-червоним сукном, на ньому колода покрита чорним оксамитом, а все злегка притрушене прозорою сніговою метелицею. Чи не запрошувала отся метелиця обох братів у вічну зиму?

— Княжно, обстаньте за бідним Дон Джулієм! Просіть за ним! Жадайте помилуваня!

Анджеля видивила ся, хто такий просить, стрітила під широким капелюхом благальний погляд одного робітника, але за хвилину сей милосерний чоловік заховав ся чим скорше поміж иньшими теслями.

Тепер слуги відчинили другі протилежні двері, що вели до нутра палати і ввели у комнату судию в довгій по кістки тозі.

Се був найстарший судия Геркулес Строцці; він не дуже був рад, що побачив тут Донну Анджелю замість князя і княгині, котрих думав застати в римській комнаті.

Побачивши в його правій руці звиток з печатками, дівчина скрикнула з розпукою:

— Засуд на смерть! Чи вже відклик неможливий?

Судия відповів поважно: — Засуд ще не підписаний, але я не сумніваюся, що справедливий Дон Альфонсо потвердить його.

— Справедливий! По людськи справедливий, а не по божому! — відповіла Анджеля. — Чи ви, судії, забули, хто перший провинився? Чи ви забули жерело заговору, забули страшний учинок кардинала?...

— Се иньша справа, — сказав Строцці, котрого прибило зворушене дівчини, — з нинішньою справою вона не має звязку.

— О ви брехуни і лицеміри! — скрикнула вона. — Коли вже кого класти під топір, то радше мене, як Дон Джулія!

Судия похитав нетерпеливо головою.

— А княгиня! Чи вона не доступить ласки? — говорила дівчина далі. — Я-ж на неї ще числила, вона-ж має такий вплив на князя!

— Але не в таких принципіальних справах. Тут князь не дасть себе на підмову. Як свого життя, так само певний він і того, що ненарушимість пануючої особи, то головна основа нового князівства. Так думають тепер усюди в Італії, — відповів Строцці. — Князь думає, що помилюванем Дон Ферранте і Дон Джулія запечатав би упадок свого панованя. Донна Люкrecія занадто мудра, щоб нарушувати особисті пересвідчення князя, вона того здавна береже ся.

— А ви, Строцці, — дратувала вона його, — чи ви годите ся з князевими пересвідченнями в тій справі, де йде про вашого сліпого приятеля?

— Я бороню права, хоч і яке воно строге! — відповів судия гордо.

Нараз широкі двері, що вели до нутра палати, розскочили ся і явив ся князь з жінкою.

Дівчина приступила до вікна і заховала ся тут у заглибленю, а їх високости сіли тимчасом на кріслах; против них коло стола стояв найстарший судия і розвивав свій звиток.

— Хоч я знаю сей засуд — почав Дон Альфонсо — і розважив його точка за точкою, але задля форми прочитайте нам його, Строцці, заким підпишу, ще раз і помалу!

Строцці, розрадуваний присутністю княгині, став по-важно читати засуд, але при тім нераз помиляв ся, так що князь гнівав ся і все поправляв його.

Тимчасом з вежі на вязниці заголосив східдушний дзвоник і Анджеля побачила крізь вікно, як на подвірє виходив похід і як оба Есте з монахом Францісканцем і з катами вступили на шафот.

— Давайте-ж засуд, судие, нехай підпишу, — промовив князь і замачав перо.

Тоді Анджеля вибігла із свого закутка, обома руками схопила князя за руку з пером і кинула ся йому в ноги.

— Ні, Дон Альфонсо! Не свого брата, тільки мене кажіть зрубати!... Я винна! До нинішнього дня я мовчала, бо все ще надіяла ся на ваше милосерде і Люкреції! Але тепер усе скажу! Два рази була я для Дон Джулія нещастем! Перший раз, коли я своєю похвалою його очий подразнила його брата-чорта, — другий раз, коли я против вашого приказу відвідала сліпого в Прательльо і, докидаючи своє горе до його горя, загнала його в розпуку!...

Борджія обнімала коліна князя, а він дивив ся на неї здивованими та невдоволеними очима. Вже збирав ся промовити щось, коли в тій хвилині знов відчинили ся двері і несподівано для всіх, ніким непрошений, увійшов хорій кардинал.

Марний як тїнь, троха згорблений, з проникливими очима під високим вилицїлим чолом, він здавав ся духом страшним і всевідушним. Слуги підсунули йому крісло до огнища і він сїв собі коло огню, а тимчасом инші обернули ся до нього.

— Я прийшов на суд, хоч ніхто не кликав мене, — промовив він тихим голосом... — Маю просьбу до тебе, брате!...

Але тут у розпуці зірвала ся Анджеля на рівні ноги, скочила перед огнище і перебила йому мову...

— Ти все стаєш на перешкодї помилуваню, ти душе незичлива! Будь спокійний, ще напеш ся крови! Ось тут

не буде помилування... Ось тут пекло!... Довкола тебе, з тобою, в самім тобі було пекло з самого початку. Спаситель сказав те саме слово, що тебе попхало до злочину, що нас обоє зробило нещасними! „Багрянку краску божеського милосердя знати і в перській казці“, сказала ось вона — при тім вона вхопила Люкрецію за руку — але у твоїй багрянці, кардинале, пробиває ся лише ненависть і кров, скоро тільки назвати найсвятійше ім'я!...

— Мовчи, дурна дівчино! — затремтіли уста в кардинала. — Мовчи, бо задусу тебе! Досить мені тебе, хоч хісна не мав я з тебе! Остогидла ти мені!... Через тебе я зненавидів очи мого брата, ті небесні очи, що перше дивили ся на мене з таким довірем!

— Іпполіте, ти слабій, та все ще лютий? — спитала княгиня і притягла Анджелю до себе. — Чи не по її боці правда, коли вона каже, що тут потроха у всім завинила казка Бен Еміна?

Кардинал обернув ся помалу до своєї братової, його очи блищали.

— Хто може знати що-небудь про Назарянина? — відповів він. — Що говорять про його промови і вчинки, се неймовірне і неважне. Я не знаю його. Невже-ж Бога розпинають на хресті?... Я знаю лише царя, котрого церков здвигла на небеса, знаю другого бога з Тройці, придуманого теольогами. Нехай він собі царствує в небі, а земля наша! Наша сила, наша й держава! А обовязок найстаршого в державі нівечити все шкідливе і непотрібне, що заваджає нам. Але ми тут філософуємо, а там на дворі два ждуть на смерть... Одним словом, брате, вони не повинні вмерти!... Дай їх мені! Не наливай більше крові на мою голову... Вона позбавлює мене розуму, вона душить мене. Сих князебийців ти не повинен уже бачити й на очи! Заховай їх у темниці, але нехай живуть, я так хочу!

Князь похилив голову і задумав ся. Потім промовив:

— Нерадо роблю те, ще нарушує мої княжі права. Але мали би тебе лякати дві відрубані голови і два мерці йти в могилу, то вже радше послухаю тебе. Роблю се лише задля твоїх великих заслуг для Феррари. Отворить балькон!

Ми вийдемо на двір, а ви, судіє, прочитайте засуд з додатком звичайної формули помилування.

Всі встали, лише кардинал лишився при погаслім огнищі. Він велів покласти собі на коліна покривало, сперся на поруччя крісла і прижмурих очі. Він не хотів бути свідком помилування, на яке князь згодився задля нього.

Слуги принесли плащі, накриття на голови і загортки, щоб панству на зимовій студени на балкони не було зимно.

Коли Люкреція накладала собі при помочи Донни Анджелі на голову капузу своєї монашої рясн, зробленої з ясно-білої, що найтоншої флямської вовни, наблизився до неї паж з невинним лицем, склонив коліно так скоренько, як прислужник при престолі, і подав у срібній чашці два неоднакові листи, один обемистий, а один такий, що легко можна було сховати.

Люкреція кинула скоренько оком на написи. Одно гарне, рівне письмо було від Бембо, а малий листок — Люкреція на смерть налякала ся — був писаний ніжним, жіночим письмом Чезара Борджі.

Оба листи сховала вона у своїм широкім білим рукаві, а що Анджелія поглянула при тім на неї не то з острахом, не то з цікавістю, то вона поклатала палець на уста і так наказала їй мовчати.

Пані вийшли на балкон і зовсім недалеко під собою на вузькій подвірю побачили обох братів на шафоті.

Снігова заверюха уняла ся і ясне вечірне небо заглядало з гори поміж мури і вежі.

Голосіне дзвінка замовкло. Геркулес Строцці станув поміж князем, що обома руками сперся на залізну решітку балкона, і Люкрецією, і почав читати засуд, зовсім не думаючи про нього. Бо зараз коло нього дивна жінка тремтіла не знати чому під білою вовною, а її ясні, але про те огнисті очі дивили ся зпід капузи якомсь велико і непевно.

Він почув той дивний страх, що все є товаришем найбільшої пристрасти. Він читав формулу помилування, що замінює кару смерти на вічну вязницю, — вона починала ся словами: „Його високість, черпаючи з повноти своєї

власти і при тім з криниці своєї ласки...“ — Тоді поми-
лувані підняли голови і хотіли дякувати князеві.

Дон Ферранте на перекір своєму давнійшому бажанню
прибрав ся в поважний чорний оксамит і його лице, тепер
спокійне і не скривлене, як звичайно, було поважне і при-
вітне.

— Спасибі тобі, брате княже, — почав він, — але
я не приймаю твоєї ласки. Я все ненавидів своє життя;
чому і за що, я й сам не знаю. А що я не любив його,
то й уживав його на зло і зневажав себе і інших. Куди
лише загляну, всюди бачу самі глупі личини, пустоту, за-
висть і нікчемність... Ніде ані одного чистого сліду, де
мої спомини могли би ступити і не заболотити ся! Боюсь
житя, яке ти даруєш мені! І я хочу позбутися житя
й його страху. Бувайте здорові, брати!

Він вийняв із-за пазухи малу пігулку з плинною
отруєю, за яку золотом заплатив, аби мати її на всякий
випадок, і розкусив її зубами, заким люди спостерегли ся.
Зараз упав горілиць і почав прикро хропіти.

Наляканий патер Маметте нахилив ся над ним, але
він уже помер і тоді кати принесли одну з приготовлених
домовин, монах помолвив ся над покійником і його за-
брали геть.

Сліпий стояв сам один на шафоті і плакав, бо він
чув усе і догадав ся, що стало ся.

Потім звернув свою голову в той бік, звідки прого-
лосили помилуване, до мовчазного Дон Альфонса, бо дога-
дував ся, що він стоїть там.

— Княже, я тобі більше вдячний за життя. Не так тобі
дякую за твою ласку, як Дон Ферранте! Я розкидав бо-
гацтво свого життя, як божевільний. А тепер я сліпий, на-
лежу до найбільшійших поміж бідними, знаю, що значить
милостиня і ціню її високо. Я впав у пропасть і против-
ною стіною вирапав ся на верх, а та пропасть ділить
щасливих і ситих від голодних і спрагнених. Покинула
мене радість і її товаришки, — я йду до тих, що тер-
плять. Я хочу чесно мучити ся і терпіти і тому дякую
за нове життя!

Тоді князь майже ласкаво відізвав ся до свого сліпого брата:

— Я не все зрозумів, що ви говорили, Дон Джуліо; але зрозумів се, що ви хочете жити і поправити ся. Се і розумно і по християнськи. Коли так, то мені й не жаль, що я помилював вас.

І він дав знак, щоб Есте завели у його вязницю, що находила ся в наріжній вежі другого подвіря.

Ще він не скінчив, як Донна Анджеля, що убрана в легеньку чорну півмаску була при помилюваню, вибігла чим скорше з римської комнати і ганками та сходами поспішила до своєї далекої комнати у вежі. Поперед її вікна мусіли вести вязня, а вона там викохувала собі пахучі рожі. Тепер зірвала вона що найкрасшу і тихенько відхилила вікно.

Ось він іде, патер Маметте веде його за руку. Вона кидає йому рожу.

— Червона рожа летить на вас, — мовить Францісканець і зручно ловить її у повітря та передає сліпому. — Божа ласка проводить вас до вязниці! — А коли сліпий поклонив ся не в той бік, де було треба: — На право, княже! — сказав монах. — Рожа впала з вікна княжни Анджелі.

Тоді Дон Джуліо помахав обома руками і кликнув:

— Привіт тобі, моє дороге нещастє!

На бальконі, де читали засуд, підчас промови Дон Альфонса Люкреція отворила ніжними пальцями лист Дон Чезара і потайки прочитала. Лист був і гордий і при тім дивно покірний: — Слухай, сестро, по різних перешкодах сподобало ся Богу, Господу нашому, висвободити мене з вязниці. Нехай та ласка вийде Йому ще на більшу честь! Я хочу всего і певний усього. Вибери що найліпшого і найрозумнішого чоловіка — шукай, де лиш можеш — і пришли мені, щоб мені був помічний у Італії. Візьми його, так як ти се знаєш, собі на власність і дай мені. Ти зробиш се, бо ти любиш мене. Пришли мені його до мого шурина князя Наварри. Обнимаю тебе.“

З розпаленими щоками, гарна божевільною красою, нездібна спротивити ся покликови демона, нечула в сій

хвилі на страх і честь, принадила Люкреція судию зводливим поглядом і заповонила його тіло й душу.

Вона зупинила його на балконі, а князь пішов тимчасом у комнату і сів коло стола, на котрім було повно листів, що прийшли в сю пору з Риму і Неаполя до нього і кардинала.

Іпполіто звичайно оживав, коли приходили до нього листи; так і тепер він підняв ся і сів коло брата. Вони розпечували листи і незабаром почали дуже поважну розмову; бо у всіх тих паперах про одне лише була мова, про увільнене Чезара Борджії з вязниці і про його сподівану недалеку появу в Італії.

Бистрий ум кардинала розумів дуже добре велику політичну небезпеку з причини повороту Чезара, — мало того, він замічав цікаві річи і коло себе та догадував ся, що тут уже й діє ся дещо з сеї причини. Він міряв очима судию, що саме тепер розмовляв з княгинею під вікном та пильно придивляв ся гнучким поворотам її гарної лебединої шиї.

З розбійницькою відвагою в присутности князя завювала Люкреція Борджія Геркулеса Строцці для свого брата. Строцці щораз більше попадав у нестяму і ще відважнійше як княгиня зажадав, щоб вона сповнила його бажанє, заким він у такій небезпечній справі посвятить своє житє. Тоді Люкреція затремтіла з гніву і відрази.

— Іди! — шепнула вона йому і розум узяв перевагу над її пристрастями. — Іди до Чезара! Не відкладай!... Чи ти, дурний, хочеш ждати, поки князь дізнає ся про поворот мого брата і заборонить нам під карою смерти вдавати ся з ним?... Тоді ти пропав! Спіши ся!... Поглянь... він уже щось знає! Забирай ся із Феррари!

Строцці отягав ся, бо мав свої лихі наміри, а рада прийшла вже за пізно.

Князь прикликав свого маршалка і велів йому зараз екликати цілий двір і всю челядь палати до римської салі. За кілька хвилин саля була повна людей. Князь вступив у середину збору і, держачи міцно Люкрецію за руку, промовив:

— Слухайте всі! Тільки що одержав я вістку, що Дон Чезаре Борджія, котрого звать князем Романії, утік із Іспанії і леда хвилина появить ся у нас. Сей чоловік, то закала і загуба Італії. Хто з вас удасть ся з ним у яке-небудь діло, того жде смерть. Все мені одно, хто! не помилюю нікого! Все те не змінє мого глибокого поважання і вашої прихильности до Донни Люкреції, вашої ясної княгині, котрій я вірю як собі самому, і котрої ви маєте слухати так як би мене самого.

Він стиснув її руку, а вона подякувала йому горячим поглядом, хоч зраджувала його.

Коли всі виходили з салі, судия проводив кардинала, що на сходах спер ся на нього, аж до його лектики, а той жартував:

— Хоч ся розмова не під зиму... але скажіть мені, Строцці, як ви собі уявляєте чутє мухи, що осмалить собі крила від запаленої свічки? Чи чує вона біль, як ви думаєте? Мені здасть ся, що ледви, бо инакше не кидалась би знов у ясну полонінь! Мабуть вона так і згине в нестямі, в божевілю!... Що, ні?

X.

На бальконі понад шафотом обох Есте, Люкреції, наляканій і переможеній окликами радости Дон Чезара і тим, як він просив підмоги, здавало ся, що мусть послухати свого любого брата і тоді вона зробила судию Строцці своїм співвинуватцем. Але кілька годин опісля, коли напів отрясла ся з чарів, почувла вона жаль до себе і гірку відразу до того трусливого чоловіка, що замісь не піддати ся її жіночим забаганкам, скористав з її давньої рабської прихильности до брата і висловив такі жаданя, яких вона, доки тямить себе і може боронити ся, не сповнить ніколи. Підлий він! Смертельна відраза взяла її до судні, що зовсім піддав ся своїм пристрастям і почав простий торг з нею, зі своєю княгинею. Вона сама дала до того причину і про те зненавиділа його за се.

Того вечера в своїй затишній спальні Люкреція взяла ся читати другий лист.

Вірний Бембо писав їй із Риму, що Дон Чезаре вже в Італії, і закликав її на вколішках, — так писав він — щоб зараз таки, сеї-ж хвилини, не отягаючись, кинула ся своєму чоловікови в обійми, признала ся до своєї нещасної прихильности до брата і благала у него оборони і опіки.

Над сим листом вона смертельно змучила ся, — сьвічки горіли, а вона здрімала ся, але зараз таки знов збудила ся. Невидимі духи дихали в комнаті і порушували полум'ям сьвічок. Вона вдивила ся в темний куток і не зводила з нього очий доти, доки їй там не привидів ся Чезаре. Ось-ось він іде, підходить до її ліжка і знімає оксамітову маску, яку звичайно носив, з добре їй знайомого, блідого лиця.

Люкреція скрикнула так страшно, що збудила Анджелю, котра спала в сусідній комнаті. Вона прибігла їй на поміч і сиділа довго, поки курп не запіяли.

Тільки стало світати, княгиня добула лист Бемба і читала його в-друге і в-третє. Потім зірвала ся скоренько і, як спала, так побігла боса по холодних кам'яних плитах ганками замку до спальні Дон Альфонса.

В його ліжку не було вже нікого. Він ще ранше відїхав, лишивши листок, де писав, що вибирає ся до Болльонії, щоб у такий небезпечний час стати на поміч своєму зверхникови, з котрим нема жарту, його сьвятости Юлієви другому. Він передає своїй жінці правліне, а на дорадника кардинала Іпполіта.

Безрадна і безпомічна Люкреція заплакала як дитина і вернула ся у свою комнату.

Коли вже зовсім розвидніло ся, духи щезли, але княгиня, над котрою брат помалу знов узяв зовсім перевагу, стала знов у думці що сили помагати йому, кожду годину свого життя обертати на службу для нього, бо їй здавало ся, що робить се тільки як вірна сестра з любови, найприроднійшої на сьвіті, робить дозволене і недозволене для великого і нещасного князя, для свого дорогого брата.

Чи-ж не був се молодець з безмірно великою будучиною? Вона була пересьвідчена, що він має повне право на те, що йому забрали, що він повинен панувати в Італії

як задля свого знатного роду, так і задля своїх незвичайних здібностей. Вона написала лист до судії і вислала його потайки своєю покоївкою, наказавши їй, щоби принесла його назад. Там писала вона судії, що вчора в римській салі вона на radoщах по несподіванім увільненню брата не тямилася себе і сказала якісь слова, яких вона не пригадує собі тепер; нехай же і Строцці забуде їх, вона й не просить сего, бо у лицаря розуміється се само собою.

Початок нового року, то був страшний і небезпечний час для Італії. Нарід заворушився. На княжих дворах нетерпливо вичікували вістий із-за моря, із-за Піренеїв; тимчасом Чезаре спершу мало давав про себе знати; як змія вилуплює ся із своєї шкури, так він помалу вилазив на верх із своїх власних пут.

Що то ще могло стати ся!

З Романії, де не було пана, він міг у спілці з Венецією прогнати самого папу. Французський король, як би до того прийшло, міг його як свого свояка поставити генералом котрої із своїх армій, що пробували в Італії. Всі знали, бо так воно й було, що Чезара Борджію любили в Італії. Нарід прочував, як вояки говорили з одушевленєм, що все військо в Італії дуже любить його і що він хоч страшний, але дуже користний нищитель малих міських тиранів. У Романії, а навіть у феррарській державі, власности Естів, нарід просто боготворив його і величав його память, так як колись найнижні верстви народу в Римі величали Нерона і зовсім не хотіли вірити в його смерть.

Весна була дуже непривітна. У всіх державних канцеляриях писарі не покидали пера, а по ночах шляхами і в найбільшу бурю вганяли на конях післанці з замаскованими лицями.

Княгиня поблідла і змарніла, бо й вона не випускала пера з руки. Вона хотіла пересвідчити заприянені італійські двори, що Чезар Борджія не загадує нічого злого; присягала ся на всіх святих і добирала всяких що найніжнійших та наймилійших слів, щоби тільки показати його чесні, мирні гадки і справедливі наміри. І все те робила

вона своїм розумом, ще заким приїхав другий післанець від її брата.

Той післанець, на імя Федеріго, мав лист до княгині Феррари і до папи Юлія, що завоював Больонію. Але святий отець замкнув післанця у в'язниці і Люкреція надармо силкувала ся видобути з рук суворого папи канцлера свого брата, як вона називала його. І свого чоловіка благала вона, щоби поміг їй. Але князь як раз на перевірку жінці радив папі просто тихцем удушити непевного післанця, хоч се й не вдало ся, бо післанець утік.

І сотки всяких иньших просьб та орудок мала княгиня, щоб тільки допомогти братови. А все придумувала і виконувала вона незвичайно хитро, або для обережності покидала все зручно і в пору.

О кілька комнат від неї, в тім самім замку, хорий кардинал пильнував до пізної ночі її зносин з Дон Чезаром і докладно студював усі її пляни; аж коли вони дозрівали, тоді він нівечив їх.

Усунувши ся з феррарської державної служби і розпустивши свою дібрану і на прочуд привчену поліцію, він бажав доказати своє майстерство в дипломатії. Він бачив усю тканину Люкреції і в своїй тихій роботні дивував ся її незвичайно бистрому розумови, безлічи всяких вивіданих вісток, які княгиня збирала для справи, що ніколи не могла скінчити ся добре. Він переловлював її листи, читав їх, запечатував дуже зручно знов і відсилав сумлінно, куди були призначені, але при тім додавав усе свої листи, такі, яких йому було треба, і тим способом зовеім нівечив значіне листів Люкреції.

Люкреції і на гадку не приходило, що він таке чинить. А се так зарядив князь, що тепер любив свою жінку більше, як коли-небудь, і поступав собі з нею дуже обережно, щоб їй не зробити прикрости і не скомпромітувати її. Він знав, що мудра і принадна Люкреція в близькості Чезара тратила пановане над собою і пірвана своєю давньою вдачею, проклятем своєї крові, грішила злочинно і безвинно.

Таку саму прихильність для зводливої жінки почув і кардинал. Він дивував ся чарам її принадної істоти, що

боронили її, і, о скільки се не шкодило Альфонсови, поступав у союзі з тою дивною силою, що змалку піднімала Люкрецію із погубних хвиль і мов на крилах переносила її понад пропасти певної загибелі.

Обдурюючи таким способом мудру княгиню, він не дізнавав злобного вдоволення, але був подібний до лікаря, що від любої божевільної жінки усуває отруї і смертоносні оружя. А реєнтка, хоч і почала відгадувати по троха хитрощі кардинала, була на стільки розумна і на стільки поважала несвідомо подібну до своєї вдачу, що так само прихильна була кардиналові. Вона запрошувала його часто на обід і заводила зараз із ним незвичайно живі розмови, в котрих одно одного хотіло відгадати і зловити, мов найліпші грачі в шахи. Ріжниця між ними була лиш та, що княгиня користала з кожної нагоди, а розважний кардинал часом з усміхом звертав увагу на її похибку або великодушно лишав фігуру на шахівниці, хоч міг її взяти.

Федеріго, Чезарів післанець, заким виїхав до Больонії до його сьвятости папи і опинив ся в його вязниці, вспів потайки передати княгині другий лист від брата. Лист був невеличкий, тільки кільканайцять стрічок, але княгиня між ними вчитала найдикші наміри і диявольські підшепти.

Чезаре повідомляв сестру, що почав умовляти ся з французьким королем, правда, доси ще без успіху, але йому й не пильно, бо він передовсім хоче дістати ся до Італії. А далі писав він: „Щоби стати там твердо, потребую доконче помічника, якогось незвичайного чоловіка, щоби був і здібний і з вигляду привітний та величавий. Знаю такого, красшого й не найти собі до помочи: се є Геркулес Строцці. Знаю його добре, бо батько твого мужа, покійний князь Геркулес, посилав мені сего Строцці, ще молодого хлопця з клясичним лицем і строгою поведінкою, як свого повірника до Романії.“ Чезаре був тоді ще на вершку своєї могучости, та й тепер при божій помочи, коли пощастить ся і сестра доложить рук, він знов надіє ся дійти до давньої величі.

„Моя дорога“ — так закінчив він лист — „роби, що можеш, не жалуй нічого, лише старай ся прихилити до мене сего одинокого чоловіка, котрого я люблю як брата.“

Люкреція поблідла над сим листом. Але вона вже від тижнів зжила ся думкою з Чезаром і бачила його молодим та милим, мов живого коло себе. І хоч його й не було при ній, він знов зовсім віджив у її памяти, в її думках і своїми очайдушними намірами зовсім заповітрив її душу.

Правда, вона тепер сильнійше ніж уперед боронила ся перед сею соромною неволею. Але чи не прикувала доля її до Чезара з того часу, як він убив її другого чоловіка і забрав її просто від смертної постелі, а вона забула спротивити ся тому?

Так вона послухала його й тепер. Вона прикликала судию, але й Анджелі веліла не відходити від себе та держала її за руку, щоб ані на хвилину не оставати ся з ним сам-на-сам. Геркулеса Строцці завели у найзатишнійшу комнату княгині і тут вона мовчки передала йому лист свого брата. Він прочитав його тільки раз — бо підступні слова, що розбуджували його пристрасть і, бачилось, робили їй ганебну прислугу, врили ся вже йому на віки в память; він мовчав і раював у горячих мріях. Він бачив, як Чезаре побіджає всіх і сягає по корону Італії. А себе бачив уже канцлером коло нього. Князь Феррари щез десь, Чезаре Борджія вимазав його, затер його слід. Люкреція знов відданиця, милійша і привітнійша, як коли-небудь, станула перед його опянілими очима в тій самій пишній поставі тріумфаторки, як він бачив її при її в'їзді у Феррару. Він бачив її своїми розпаленими думками, бо та, що стояла перед ним, не була та сама. Хоч вона й усміхала ся на поклик брата, але великі ясні очі дивили ся як остовпілі, мов у Медузи. Він не бачив своєї погибелі. Він, республіканець з роду, говорив лукаво про справедливість Чезара Борджії, якій він чудував ся за всігди. Великодушний Чезаре мав ніби-то все боронити і спомагати малих і слабих, а ударяв як Юпітрова блискавка лише в горді верхи. Він величав дар сили, хвалив насильство, що ломаючи права веде до висших прав. Таким способом вичерпав він цілий обридливий словар похвал для тиранів; і він був би найпідлійшою людиною на світі, коли-б був вірив у те все, що говорив; але він

говорив усе без пересвідчення, бездушно, а на думці мав тільки одне бажанє, видурити або силою видерти від сеї Люкреції, що стояла перед ним, якесь признанє, якусь надгороду.

Часом ледви вистогнував він поплутані слова, що мали се на меті, перемішавши їх зовсім недолжно з величаннями тиранства. Та потім замічав нагло на устах Люкреції ледви замітний усьміх, гіркий, як смерть. Він бачив, як Анджеля придивляла ся йому своїми поважними і тяжко засумованими очима з під простих брів. І не так лякали його величаві хрести і сьвяті образи довкола, як трівожив його німий докір невинної дівчини. Він мусів зректи ся надії на найменше прихильне слівце від княгині. З руками зжогненими на грудях і з нещасливим лицем він думав хвилину і сказав:

— Іду до Дон Чезара! Що передастьте йому через мене, Мадонно?

— Вас самих! — відповіла Люкреція. — Брат побачить, що я послушна йому.

— Чи маю йому сказати, що ви радо слухаете його?

Люкреція відповіла тільки слабим усьміхом. Він зараз вийшов.

Тоді дівчина обняла Люкрецію за шию і спитала її, вдививши ся їй у очи:

— Що він хотів сказати своїм балаканєм? Яку нагороду дістане він? Що ти даси йому? Смерть?...

Княгиня усьміхнула ся знов і лишила Анджелю саму. Вона приклякла перед росп'ятєм. Але шепочучи Отче-наш не могла позбутися своїх думок.

— Одним нерозважним словом я осліпила чоловіка і не можу віджалувати того. А вона усьміхаєть ся, з розмислом посилаючи чоловіка на очевидну смерть.

Та про те вона не вважала себе ліпшою, але замкнула спільну недолю в своїй милосерній груді. Було то одного дня в половині марця. Кардинал обідав у княгині при отворенім уже вікні, крізь котре заглядало ясно-синє весняне небо. Припадком зійшла розмова на найстаршого судю Геркулеса Строцці; кардинал сказав, що він потайки покинув Феррару. На те княгиня незамітно поблїдла і висловила здиву-

ванє, що такий сумлінний урядник без відпустки вибрав ся в довшу подорож; адже се мабуть її річ, як реґентки, давати відпустку.

Кардинал відповів, що Геркулес увзяв відпустку у своїх дванайцятьох товаришів; певно думав, що коли нема князя, то се вистарчить. Врешті він оправдував ся, що мусить чим скорше їхати до Фльоренції в якійсь родинній справі Строццїх. Княгиня і кардинал висловляли ріжні здогади про правдиву причину його від'їзду; але що обоє не могли найти такої, то стали на тім, що може й справді від'їхав у родинних справах. А обоє знали цілком певно, що Геркулес Строцці був у Чезара Борджїї.

Коли-б їх очи могли були бачити так далеко, то вони були би побачили обох, страшного князя і судию, в панцирах від голов до стїп, як під чудовим полудневим небом по цвитучих і пахучих вересах лїзуть облазами по крутїй збочи скелї. Над ними чотири стрімкі вежі готицького замка з потайними ходами і стрільницями, а вони підкрадають ся разом з иньшими вояками.

Вони побачили би, як з обляжених заборол посипав ся камінний дощ і скинув у пропасть неодного з тих, що підповзали. Побачили би, як ось із замка звалив ся величезний камінь і перескакуючи великими скоками із скелї на скелю влучив у страшного папського сина, розбив його і скинув у пропасть.

(Конець буде).

З німецького переклав

Євнн Маковей.



Три в однім човні (крім пса).

Оповідане

Джерома Ж. Джерома.

ХІІІ.*)

Мерляв. Монморансі показує охоту зайсти чорного котюгу. Вийдемо з Мерляв. Величавий похід. Як входить ся в дорогу пароплавам. Нам відходить охота пити воду з ріки. Богу духа винен псисько.

На другий день рано в Мерляв ми встали доволі завчасу і пішли скупати ся перед сніданєм. По дорозі трафила ся Монморансі немила пригода. Треба знати, що погляди мої і Монморансі ріжнять ся серіозно тільки в одній річи: я люблю котів, Монморансі не терпить їх.

Ніколи не роблю з того Монморансі закиду (що найбільше натру йому вуха або кину в него каменякою), бо така вже його вдача. Фокс-терріери приносять уже з собою на світ принайменше в четверо більше грішних інстинктів, як иньші пси, і чимало літ мине ще, заки наші щирі християнські заходи вспіють змінити їх злобну вдачу.

Нині навинув ся Монморансі величезний чорний котисько. Я ніколи не бачив більшого ані більше непевного kota як сей. У него не ставало більшої половини хвоста, одного вуха і спорого кавалка носа. Він був жиливий і костистий, а в його рухах виявляв ся спокій і внутрішнє вдоволенє.

Монморансі доглянувши його пустив ся за ним як стріла. Але котови не було спішно, немов би не замічав,

*) Див. IV, V і VI книжку.

що його житю грозить поважна небезпека. Він ішов найспокійнійше в сьвітї, поки його будучий убійця не наблизив ся до него на локоть; тоді обернув ся, сїв посеред вулиці і поглянув на Монморансі лагідним поглядом, що мав казати:

— А! У вас є якесь діло до мене?

Монморансі годі відмовити відваги. Однак в погляді того kota було щось таке, що могло зморозити серце найсьмілійшого пса. Він станув як вкопаний і поглянув косо на kota.

Ні одно з них не відізвало ся. Однак можна було присягти, що коли-би були промовили, їх розмова була-би ось яка:

Кіт: Чи у вас є якесь діло до мене? Я рад служити вам.

Монморансі: Ні-ні, дякую красенько.

Кіт: Прошу, коли вам чого справді потреба, скажіть лиш отверто.

Монморансі: (обертаючи ся в другий бік вулиці.) Але-ж ні, ні, зовсім певно, не трудіть ся. Я — мені бачить ся, що тут зайшла помилка. Мені здавало ся, що я знаю вас. Дуже жалую, що сьмів вас трудити.

Кіт: Ні крихти — зовсім противно. Мені дуже приємно. Невже-ж ви зовсім певно нічого не бажаєте?

Монморансі: (все що поступаючи звільна назад.) Зовсім нічого — нічогоїсьнько — дуже дякую. Прощайте.

Кіт: Ідіть здорові.

Відтак кіт устав і йде далі, а Монморансі підтуливши хвіст під черево вертає і йде за нами, мов нічого й не бувало.

Від того дня, кілька разів вимовлю слово „кіт“, Монморансі здригаєть ся ніби в пропасниці і поглядає на мене жалісним оком, немов-би хотів сказати:

— Ради-бога, не кажіть про се нікому!

Закупивши по дорозі дещо поживи, ми з легким серцем пустили ся в дальшу дорогу.

Мені далеко до чванливости, але з рукою на сумліню можу сказати, що наш невеличкий човен за той тиждень

задив більше горячого сала за шкуру пароплавам на Темзі, ніж усі інші човни, пороми, чайки, байдаки, лоді, сплави і кораблі разом.

Треба знати, що на сам вид тої поганої машини у мене закипає кров у жилах і я жадую за блаженними часами, коли то чоловік ходив з топором і стрілами і мовив кожному до очий, що йому подобало ся. Тепер досить поглянути на такого керманича, що стоїть з руками заложеними в кишенях і курить сигаро, аби кожному відійшла охота влазити йому в дорогу. Хто раз почув скажений свист такої почвари: „на бік!“, той не сумніває ся, що на випадок нещастя керманича пустять свобідно „задля недостачі вини з його боку“. „Пароплав надходить“, кликав приміром котрий-небудь із нас, побачивши ворога здалека, і в одній хвилі все було готове, аби прийняти його гідно. Я брав стерно в руки, Гарріс і Джордж сїдали поруч мене, обернувши ся плечима до пароплава і вода зносила нас на саму середину ріки.

Пароплав собі їде і свище, аби вступати ся з дороги, а ми пливемо собі далі не дбаючи. Сто локоть перед нами він стає, свище як скажений, а подорожні підходять до поруча, вихляють ся і гулюкають на нас; але нам ані в думці. Гарріс розповідає нам анекдоту про свого брата, а ми ні защо в світі не хочемо пропустити ні одного слова.

Тоді пароплав свище з розпуки ще раз так, що трохи не розідре свиставку, пускає пару в противний бік, пускає ся об'їхати нас боком і стрягне в намулі. Хто живий на пароплаві, виходить на поміст і гулюкає на нас, а інші човни зупиняють ся в переїзді з цікавості, так що ріка на миль в гору і в долину затамована. Нараз Джордж перериває оповіданє в найінтереснійшій місці і поглянувши трохи зачудуваними очима каже до Гарріса:

— Чуєш, чи се не пароплав припадково?

А Гарріс каже:

— Знаєш, мені здаєть ся немов крізь сон, що я ніби чув щось.

Потім ми стаємо всі неспокійні і безрадні, не вміємо дати собі ради, аби зійти з дороги, а подорожні з пароплава силують ся, заглушуючи один одного, дати нам раду.

— Веслуй на право, ти нездаро якась, на право, до біса, не на ліво! Ні, ні, не ви — тамтой! Пустіть керму! Чи ви оглухли? Тепер разом! Але — де-ж сюди! Бодай вас...

Врешті пускають човен і приходять нам на поміч. Чверть години минає, заки відвезуть нас на бік і самі пускають ся в дорогу. А ми дякуємо їм без кінця і просимо, аби дозволили нам причепити ся ливною. Але вони і слухати не хочуть.

Коло спусту Гембльден не стало нам води. Ми взяли ведро і вдали ся до стражника, аби позичив нам трохи води.

Джордж був нашим речником. Він усміхнув ся солодко і каже:

— Не зволили-би ви уділити нам, пане, трошечки води?

— Чому ні, — відповідає старий. — Начеріть собі, кільки вам треба, а решту лишіть.

— О, дякуємо вам дуже, каже Джордж, дивлячи ся на него. Звідки — де ви держите її?

— Де була, там і є, мій друже — каже він лукаво, — зараз за вами.

— Де? я не виджу, — каже Джордж, обертаючи ся на місці.

— Бог з вами, а ви де поділи очи? — додає стражник обертаючи Джорджа і показуючи йому ріку. — Там маєте води доволі, неправда?

— А! — скрикнув Джордж, зрозумівши все. — Але-ж ви знаєте, що з ріки воду пити нам годі.

— Пусте! Я не пю иньшої води від пятацяти літ.

Ми спробували раз річної води, але не засмакували в тім напою. Раз випало нам пити чай недалеко Віндзору. Ми заїхали у відногу Темзи, а що в ведрі вже не було води, випало або обійти ся без чаю, або набрати води з ріки. Гарріс сказав, що аби добре переварити, то вона не зашкодить.

Ми переварили добре воду і як раз засідали вигідно пити чай, коли Джордж, що не доніс ще був чарки до уст, закликав:

— Ов, а се що таке ?

— Яке що ? — питаю я з Гаррісом.

— А ось що, — каже Джордж, показуючи в гору ріки.

Ми поглянули в той бік і побачили пса, що плив помалесеньку долі рікою, в наш бік. Був се пес несказано лагідний і тихий. Я не бачив ще пса, що виглядав-би більше вдоволеними і спокійним як сей. Він плив перевернувши ся вигідно горілиць і витягнувши всі чотири ноги свобідно в повітрі. Сам собою був ситий, з дуже добре розвитою грудною кісткою. Він надплив тихо, повний достоїнства і спокою аж під наш човен і там між шуваром зупинив ся на вечірний спочинок.

Джордж сказав, що не хоче чаю і вилив свою чарку у воду. Гарріс також не мав спраги і пійшов за приміром Джорджа. Я один надпив був уже свою чарку до половини. Тепер зробило ся мені ніяково.

— Як думаєш ? — питаю Джорджа. — Мені грозить тепер тиф ?

— О, грозить, або не грозить, — каже Джордж. — Тобі ще на двоє бабка ворожила. Впрочім, до двох неділь сам побачиш.

XIV.

Уорґрев. Біґос. Сарказм Монморансі. Джорж учить ся на гітарі. Терниста дорога до храму штуки. Кобзар.

По сніданю легенький вітер завіз нас до Уорґрева і Шіплека. В Уорґреві стоїть у церкві памятник одної побожної пані Сарн Гіль, що зробила такий запис, аби на віки вічні що року на великдень розділювано один фунт штерлінґи межи двох хлопців і двоє дівчат, „що ніколи не ухибили в нічим своїм родичам, ніколи не кляли, не брехали, не крали ані не вибивали шиб“. Подумайте собі — те все за пять шілінґів річно! Чи се варто ?

Одного разу розійшла ся була по місті чутка — літ тому чимало — що знайшов ся справді хлопець, котрий не допустив ся ніколи ні одного з тих усіх злочинів, або

котрого бодай ніхто на нічим подібнім не зловив і той хлопець взяв славу надгороду. Його показували відтак у ратуши за склом три неділі.

Шіплек нічого собі місточко, але з ріки його не видно, бо за горою.

Перед вечером підїхали ми до острова коло Шіплека, де рішили ся і заночувати. До ночі було ще далеко і Джордж сказав, що - нам трафляєть ся нагода дозволити собі раз на добру, поживну вечерю. Побачимо, казав, яку то чудову страву можна зробити на ріці і його голова в тім, аби з останків печенї, всіляких дрібних, майже безпожиточних ярин і бульби зробити смачний ірландський бітос.

Здавало ся, що годї і придумати щось краще. Джорж назбирав сухого домачя і розложив огонь, я і Гарріс давай оббирати бульбу. Я ніколи не був би повірив, що то за штука оббирати бараболю. Показало ся, що то не аби яке завдане і не годить ся легковажити його. Ми взяли ся до роботи з легким серцем, сказати-б майже байдужно, але наш відрадний настрій розвіяв ся ще заки ми вепіли обібрати одну бульбу. Здавало ся, що чим більше ми оббирали, тим більше на бульбах наростало лушпини. Коли ми врешті обібрали цілком лушпину і повирізували всі очка, з бульби мало що і лишило ся, так що не було на що і подивити ся. Прийшов Джордж і поглянув на тоту обібрану бульбу — не більшу, як лісковий горіх.

— Ов, каже, се так не йде. Ви марнуєте за багато. Вам треба скребтати бульбу.

Стали ми скребтати бульбу, але се йшло ще гірше як оббиране. У бульби якийсь і вид такий чудний, самі гудзки, черевця, ямки. Ми працювали пильно 25 мінут і наскробали — чотири бульби. Ми мали того шкрябаня по самі вуха. Треба було лишити троха часу, аби обшкрябати себе самих. Не хотіло ся просто вірити очам, аби отся лушпина, що покривала мене і Гарріса від стіп до голови, мала бути тільки з чотирьох бараболь. Ось вам наглядний доказ, що значить ошадність і увага.

Джордж заявив, що нема мови, аби зробити бітос із чотирьох бараболь, отже ми обмили ще з шість і наставили

необбирані. Ми додали до того головку капусти і з пів кварта гороху. Джордж перемішав отсе разом, а до того досипав усі останки, які лиш найшли ся у коши. Знайшло ся пів паштета, кавалок паприкованої солонини і се пішло у бітос. Врешті Джордж найшов ще бляшанку соленого лососа і висипав її зміст у ринку. В сьому, мовляв, вартість бітосу. Позбуває ся чоловік всіляких непотрібних останків. Я знайшов ще двоє надбитих яєць. Пішли і вони у ринку. Джордж сказав, що від того сес стане густійшим.

Не пригадую собі, що пішло більше. Знаю лише, що ми не жалували нічого. І се пригадую собі також, що врешті Монморансі, зацікавлений очевидно отсими заходами, відійшов у глибокій задумі, а за хвилю прибіг з неживим водяним щуром у пьску, призначивши його очевидно зі свого боку до складки на обід. Чи зробив се лукаво, чи зі щирої охоти причинити ся по зможі до обіду, годі відгадати.

Ми не могли погодити ся в сьому, чи докинути щура у бітос, чи ні. Гарріс казав, що він не завадив би нічого, а смак поправить ся значно. Однак Джордж заявив, що годі на сліпо кидати. Ніколи, мовляв, не чув про здохлі щурі у ірландськїм бітосі, отже виходить, що краще не пускати ся на непевні експерименти.

На се Гарріс:

— А вжеж, коли не спробувати раз, то годі наперед знати, який буде смак. Такі люди, як ви, спиняють усякий поступ. Признаєте, що комусь прийшло ся скоштувати у перве німецькі ковбаски.

Отсей бітос все-ж таки удав ся прекрасно. Я ще ніколи в житю так не наїв ся.

По вечери Джордж вийняв гітару і почав строїти її, але Гарріс запротестував. „У мене, каже, болить голова і я не маю досить сили, аби слухати такого граня.“ Джордж почав пояснювати йому, що від музики йому стане лєкше, що музика скріпляє нерви і відгонює біль голови. На доказ спробував виграти кілька акордів. Гарріс сказав на се, що вже радше нехай його болить голова.

Джордж до нині не навчив ся грати на гітарі. Аби йому звідки хоч словечко заохоти або признаня! Кілька

разів пробував грати на човні, Гарріс відзивався так, що всякому могла відійти охота до граня. До того і Монморансі вив так довго, як довго Джорж грав на гітарі. Се зовсім не додавало артистови відваги.

— Якого біса скавультить він усе так, коли я граю? — мовив з обуренням Джордж, замахуючи ся на Монморансі чоботом.

— А якого ти біса граєш усе, коли він скавультить? — викрикував Гарріс відбираючи йому чобіт. — Що він тому винен, що виє? Має музикакський слух і твоя музика настроює його так поетично.

Джордж рішив ся відложити науку гри на гітарі на пізнійше. Але і дома не мав спокійного кутка. Пані П. сходилла звичайно і казала, що їй дуже прикро, бо сама любить гітару, але пані, що мешкає на горі, є в такому стані, що доктор боїть ся, аби се не вплинуло некорисно на дитину.

Тоді Джордж пробував вимикати ся пізно в ночі з гітарою на двір і грати в публичнім саду. Але сусідні мешканці занесли скаргу до поліції; одної ночі вислано за ним відділ сторожі і ся дістала його в свої руки. Все свідчило проти него і йому заборонили грати пів року.

Після того він не мав уже серця до гітари. Шість місяців пізнійше спробував ще грати два чи три рази, але прийшло ся йому поборювати отсю саму нехить світа. В його серці загнуздила ся розпука. Він подав до часописий, що має на продаж гітару з великою уступкою „в наслідок того, що дотеперішньому її власителєви вона стала непотрібною“ — і взяв ся учити ся штук з картами.

Гіркий то кавалок хліба учити ся грати на яким-будь інструменті. Ви думали-б, що суспільність у власнім, добре понятім інтересі підпре будучого артиста всіма можливими способами. Але — деж там!

Я знав раз одного молодого чоловіка, що вчив ся грати на кобзі і ви не повірили-би, з якими перешкодами прийшлось йому бороти ся. Навіть від найближшої рідні не дочекав ся він якої-такої заохоти. Батько не хотів

чути про гру від самого початку і висловлював свою нехіть на кождім кроці.

Мій приятель мав звичай вставати досвіта і вправляти ся, але прийшло ся сей звичай покинути задля рідної сестри. Вона була дуже релігійна і сказала, що не розуміє, як можна зачинати сьвяту днину таким безбожним, поганим ділом.

Він грав отже натомісь ночами, коли всі полягали спати, але се стягнуло знов погані підозріння на його дім. Люди, вертаючи пізно домів, ставали під вікнами, надслухували, а відтак розголошували по місті, що в домі д. Джеферзена допущено ся тамтої ночі страшного убійства. І вони описували, що чули зойки нещасної жертви, страшні крики і проклони убійника, потім жалібний голос, що благав помилюваня, а врешті передсмертні стогнання і хропіне убитого.

Йому визначили до граня малу пекарню від подвіря, де позамикано щільно двері і вікна. Однак більше вдатні акорди доходили все-ж таки до помешканя, порушуючи його маму до сліз.

Вона казала, що се нагадує їй нещасного батька, що згинув у пащеці морського вовка недалеко берегів Івінеї. Але чим нагадувала його гра на кобзі, сего не вміла сказати.

XV.

Замилуванє до роботи. Пригоди з давніх лїт. Новик. Приємности приязни.

Ми пристали всі згідно на се, що будемо нинї, для відміни, веслувати. Гарріс підніс зараз гадку, що найкрасше, аби Джордж і я робили веслами, а він буде керманичем. Менї отся гадка зовсім не припала до вподоби. Я чув попросту, що я відробив свою найку роботи на човні і тепер не стає у мене терпцю. Не тому, аби я не любив роботи. Противно, се моя одинока пристрасть. Я готовий нераз сидіти цілими годинами і дивити ся на роботу:

я з'їв-би її очима. І вже нехай мені ніхто не дає роботи: я сам вишукаю собі її. У мене хата набита всілякими роботами так, що просто нема вже де подіти ся. Я дую на неї як на рану. Нераз лежить у мене робота літами і аби вам де слід який, плямка або порошок. Я обдуваю її з пороху, і ховаю старанно. На що як на що, але на свою акуратність і запопадливність можу бути гордим. Лиш нехай мені ніхто не тиче під ніс своєї роботи. Що моє, то моє і другому до того нема ніякого діла. Вже радше волю другому що-не-будь відступити. У мене серце радує ся, коли бачу, що хтось працює з правдивим завзятем і охотою. Навпаки знаю, що иньшого вид такий дратує до крайности. Оттим нераз волю вже радше заложити руки і дармувати, як бачити, що другий жалує мене.

Тепер ми погодили ся так, що Гарріс і Джордж мали веслувати аж до Рідінґ, а з відти далі я мав тягнути їх ливною.

При тім зійшла бесіда на наші пригоди з часів, коли ми ставляли перші кроки у веслярстві. Я пригадую собі тільки, що після першої виправи човном я сушив ся, разом з товаришами, у хаті стражника в Ріджент-парку.

Джордж сказав, що від давна носить ся з гадкою вичити ся попихати човен жердкою. Але се не зовсім така легка річ, як видаєть ся. Ще з веслом пів біди, але з жердкою треба намучити ся чимало, аби їхати сяк так і не начерати собі води у рукави.

Одному з моїх молодих знайомих трафіла ся раз з жердкою немила пригода. Йому шло так добре, що він увихав ся з одного кінця човна на другий з несказаною свободою і грацією. Він кількома скоками переступав з одного кінця човна на другий і відбивав ся жердкою. Був се просто величній вид.

І були-би ми любували ся тим видом довше, коли-б він на нещастє не був роззирає ся рівночасно по околиці і не станув як раз о один крок далі як було потреба. Жердка завязла в намулі, він завис на жердці, а човен поплив собі далі. В його становищі видко було тепер менше достоїнства, як передше. Якийсь урвитель крикнув зараз з берега

до свого товариша: „Біжи-но сюда, побачиш на жердці правдиву малпу“.

Нещастє хотїло, що я забув узяти з собою другу жердку на запас і тепер не мав способу допомгти йому. Я сидїв і дивив ся на него. Ніколи не забуду його виразу, коли жердка перехплювала ся разом з ним поводи у воду. В його очах малювала ся глибока задума.

Я видїв, як він замочив ся поводи цілий, а відтак знеохочений і мокрий виліз поводи з намулу на беріг. Мені зібрало ся на щирий сьміх, дарма, що мій човен не-сло просто під спуст, і лиш два рибаки уратували мене з тої пригоди.

Другий раз я пішов возити ся човном з трема знайомими. Вони мали показати мені, як робити жердкою. Ми не могли іти разом, отже я сказав, що піду наперед і буду пробувати сам наперед освоїти ся з жердкою.

На жаль того дня всі жердки були заняті. Я не мав що ліпшого робити, як сісти над берегом і, дивлячи ся на ріку, ждати на моїх знайомих.

Лише я сїв, звернув на себе мою увагу чоловік у човні, що на моє диво мав на собі таку саміську куртку і шапку як моя. Був се очевидно новик у робленю жердкою і варто було подивити ся на його рухи. Вам ніколи не вдавало ся збагнути, в котрий бік поїде його човен, коли він відібе ся жердкою. Він очевидно не знає того сам. Раз під'їздив долі, раз горі водою, а часами просто крутив ся на місці ніби мотилична вівця. З того він догдував ся тільки, що з ним починає бути круто і його рухи ставали що раз то більше неспокійні.

По хвилі люди, що стояли на березі, почали займати ся ним живо, били ся об заклад між собою, що з того вийде.

Тимчасом на противнім березі показали ся мої товариші і вздрівши його поставали також. Він був відвернений до них задом і вони бачили тільки його куртку і шапку. З того прийшли зараз до пересьвідчення, що се я, їх любий товариш, роблю з себе посьміховиско і їх утіха не знала границь. Вони почали піднимати його на глум без милосердя.

Я спершу не годен був зміркувати, що вони роблять се в добрій вірі і не міг вийти з дива, як можна позволяти собі на такі грубі жарти з чоловіком зовсім чужим. Але заки я мав час закликати на них і зробити кінець їх неприличному поведенню, справа стала мені нараз зовсім ясною і я сховав ся за дерево.

Ужили-ж вони собі за всі часи, глузуючи з отсего молодого чоловіка. Вони стояли там що найменше п'ять мінут визиваючи його, висьміваючи, глузуючи собі з него і покривляючи ся йому. Коли у них не стало загально уживаної грубої лайки, вони стали дразнити його сьвіжо придуманими прізвисками. Не жалували йому цілого запасу родинних прізвиск і імен, що були для него зовсім незрозумілими. Аж врешті він, не в силі перенести спокійно їх брутальної напасти, відвернув ся і вони побачили його лице!

На щастє було ще у них тільки сорому, що збентежили ся до крайности. Вони пояснили йому, що мали його за знайому особу. Чейже схоче повірити їм, казали, що так безсоромно ганьбити вони могли хиба свого найблизшого приятеля.

Очевидно така помилка оправдала їх. Подібна пригода трафила ся раз Гаррісови в Бульонь у купели. Він плавав собі найспокійнійше недалеко берега, коли нараз хтось схопив його з заду за карк і зігнув у воду. Він боров ся як міг, але той, що його схопив, був очевидно силач, бо ціла його боротьба була на нінащо. Врешті перестав боронити ся і почав думати про неминучу смерть, коли той хтось пустив його нараз.

Гарріс вилабудав ся на мілке і глянув око в око своєму ворогови. Сей збуї стояв коло него і заходив ся від сердечного реготу, але нараз глянувши йому в лице подав ся назад і змішав ся очевидно.

— Пане, я справді не знаю, як просити у вас прощення — промимрив зворушений до крайности — але я прийняв вас за одного зі своїх знайомих.

Гаррісови прийшло тільки на думку, яке щастє, що той жартобливий чоловік не прийняв його за свояка, бо тоді йому певне було-би прийшлося попросити ся зі сьвітом.

XVI.

Рідінґ. Везе нас у гору пароплав.

Коло одинайцятї заплили ми з тяжкою бідою до Рідінґі. Тут не побачили ми, що правда, нічого інтересного, але зараз за спустом трафила ся нам дурничка. Навинув ся пароплав (йахт) одного знайомого і підвіз нас добру милю аж до Стрїтлі. Нема то, як їхати на ливні за пароплавом.

Признаю ся, що за таку їзду я радо віддав-би і велосованє. За пароплавом їдете так гладко і легко, що не було-би більшої роскоші, коби не малі навісні човни, що вічно влазять в дорогу і треба заєдно ставати, аби не роз'їхати їх. Влазячи вічно в дорогу вони так уміють надїсти, що був-би вже раз час укоротити отсї їх надужитя. Доконче треба-би зробити щось, аби сьому був кінець.

До того треба знати їх безсоромність. Вам приходять ся нераз свистати так, що трохи не трїсне свиставка, заки вони зволять поснішити ся трохи і уступити на бік. Коби я так міг, як не можу, я вже попробував-би роз'їхати два або три такі нахабні човни і навчив-би їх розуму.

Пароплав мойого приятеля лишив нас недалеко звісної печери і Гарріс хотїв вмовити в мене, що тепер на мене черга веслувати. Менї се видало ся зовсім несправедливим. Ми умовили ся рано, що я маю довести човен три милї поза Рідінґ у гору. Ну, а тепер ми були від Рідінґі не три, а десять миль више. Нема отже сумніву, що черга приходила тепер знов на них.

Все-ж таки се нїяк не хотїло помістити ся в голові Джорджа ані Гарріса, хоч правда була очевидно по моїм боці. І врешті не було ради, я мусїв узяти ся до велосованя.

XVII.

Пранє. Риби і рибакї. Ловля риб на вудку. Правдива історія пструга.

Ми задержали ся в Стрїтлі два дни, аби випрати своє білє. Ми пробували прати його під доглядом Джорджа

у ріці, але проба випала зовсім некорисно. Я сказав-би навіть, що вона випала більше як некорисно, бо на білю було більше бруду по праню, як перед пранем. Перед пранем воно було дуже, дуже брудне, та про те його ще яко тако можна було носити. По праню ріка між Рідінг і Гінлі була значно чистіша, як перед тим, заки ми ще випрали в ній своє біле. Перучи се біле, ми забрали на него весь бруд, що находив ся в ріці між Рідінг а Гінлі.

Прачка в Стрітлі сказала нам, що з чистим сумлінням могла-би зажадати за се пране три рази тільки як за звичайне. Се, казала, не звичайне пране, а лущене.

І не було ради, прийшло ся заплатити, кільки вона хотіла.

Околиця від Стрітлі до Горінг звісна як найдогіднійше місце до ловлі риб. Подекуди вода аж просить ся, аби закинути в неї вудку. Ріка просто кишить від коропів, кленів, підустов, соваків і всякої иньшої риби. Лиш сісти і ловити одну за одною.

І дехто лакомить ся і сідає ловити. Вся біда в тім, що не зловить ані хвоста. Я ще не чув, аби хто в горішній Темзі зловив що иньше, крім верхівки (плотиці) або здохлого кота, однак се не має нічогоїсінько спільного з риболовством. Тутешній рибацький календар не згадує нічого про се, аби тут мала брати ся риба. В календарі стоїть просто, що тут „добре місце до ловлі риб“, а з того, що я бачив на власні очі, можу лиш потвердити отсе сьвідоцтво.

Не скажу, аби я сам був заводовим рибаком. Був час, коли я віддавав ся отсему ремеслу з чималим замидуванем і робив, як мені здавало ся, в штуці ловлі риб великі поступи. Тимчасом один фаховий рибак сказав мені, що я до того не вродив ся і пораяв покинути науку. Признав, що при моім вродженім лїнивстві і непорадности я умію на причуд добре закидати. Але аби з мене, при найліпшій охоті, міг коли-небудь виробити ся добрий рибак, сему він не вірить. У мене не було доволі буйної уяви.

Казали, що мені слід писати вірші, бути репортером, збивати гроші, але заняті яке-таке становиско між риба-

ками неможливо, бо до того треба буйнійшої уяви, бистрійшої інвенції як моя.

Декому видає ся може, що доброму рибакови вистане брехати плавно, не паленіючи. Отже се груба помилка. Тут чистої видумки за мало. Се потрафить перший ліпший новик. Досвідченого рибака пізнаєш по докладнім, подрібнім описі, по поетичних прикрасах, що буцім то доказують правдоподібність, а врешті по педантичним — замилуваню до правди. Се вже, звісно, річ сумління і його годить ся пошанувати.

Ось вам доказ на се, що люди справді розуміють сю річ поважно.

Одного вечера, вертаючи з прогульки домів, вступили ми по дорозі до коршми.

Ми ввійшли до сьвітлиці і посідали за столом. Коло нас сидів якийсь старший мущина і курив люльку. Між нами завязала ся розмова.

Він сказав нам, що нині мали ми гарний день; ми відповіли, що вчора була також нічого собі погода і всі згодили ся на се, що і завтра мабуть буде погода. Джордж замітив, що жнива заповідають ся незле.

Потім зговорило ся між иньшим про се, що ми в тій околиці перший раз і завтра ідемо далі.

Тут настала в розмові павза, в часі котрої наші очі мандрували довкола комнати. Вони задержали ся врешті на загорошеній склянній скринці, що висіла високо над коминком, а в ній висів пеструг. Той пеструг вразив мене, такий був великий і незвичайний.

На перший погляд я був би присяг, що се випханий пеструг.

— А що, — сказав незнайомий, поглядаючи за моїми очима на скринку — нічого собі штучка, правда?

— Невидана, — відповів я невиразно, а Джордж спитав незнайомого, кільки на його думку важить той пеструг?

— Вісімнацять фунтів і шість унцій, — сказав незнайомий, уставши і здоймаючи з кілка пальто. — Так, так, панове, — казав він далі, — третього слідуячого місяця буде тому шіснацять літ, як я зловив його. Взяв ся на малу рибку, недалеко коло моста. Мені казав хтось, що він крутить ся

тамки, а я кажу зараз, що він уже мій. Не швидко мабуть трафить ся вам побачити другу таку рибу. Добраніч, панове, добраніч!

Він ввійшов і ми лишили ся самі.

Від тої хвилі ми не могли відірвати очий від тої риби. Се був справді незвичайний петруг. Ми ще не надивили ся на него, коли до комнати увійшов зі склянкою в руці візник і за нашим приміром поглянув також на петруга.

— Здоровий виріс, нівроку — сказав Джордж, звертаючи ся до него.

— Гей, що правда, то правда пане, — сказав візник, а потім потягнувши пива, додав: — Вас, мабуть, не було тут, пане, коли той петруг зловив ся на вудку?

— Ні — відповіли ми хором. — Ми перший раз в тій околиці.

— А, так, то й не диво, що нічого не знаєте. Буде вже тому з пять літ, як я зловив того петруга на вудку.

— А, так, се ви зловили його? — кажу.

— А я, — відповів помисловий візник. — Я зловив його коло самісїнького спуста, а принайменше коло того місця, де тепер спуст — тямлю, як нині, в пятницю по обіді. І то, знаєте, не вгадали-бисьте на що? — На хруща. Я ввійшов собі на рибу з вудкою, як звичайно і, бігме, ані думав про петруга, аж тут як схопить мені такий смок за гачок, то я трохи не упав сам у воду. Ой, так, так, панове, то не аби-що. То цілих двацять шість фунтів. Добраніч, панове, добраніч!

Пять мінут пізнійше ввійшов третій і розповів нам, як то він зловив сего петруга досьвіта, на розплюхліб. Лише той ввійшов, увійшов поважно простий, добродушний чоловік у середнім віці у сьвітлицю і сїв коло вікна.

Спершу ніхто з нас не обзивав ся, врешті Джордж звернув ся до нового гостя і каже:

— Перепрашаю вас, пане, вибачте нашу сьмідість, але ми в сій околиці перший раз і дуже раді-б з ваших уст почути, як то вам удало ся зловити на вудку отсего петруга?

— А ви звідки знаєте, що се я зловив того пструга? — відповів незнайомий, отвираючи широко очі.

Ми сказали, що самі не знаємо як, але звідкись у нас уродило ся перечуте, що того пструга зловив не хто, лише він.

— Ну, признаю ся вам, що се річ недовідома, просто несамовита, — сказав усьміхаючи ся чужинець, — бо треба вам знати, що ви вгадали. Я зловив його справді. Але подумайте собі, який се інтересний випадок! Як вас шаную, се недовідома річ.

Потім розбалакав ся, розповів нам, як намучив ся більше як пів години, заки витяг його на беріг і як при тім зломало ся вудило. Додав, що прийшовши домів, зважив рибу докладно і показало ся, що важила трицять чотири фунти.

Згодом вийшов і він, а тимчасом увійшов до нас сам господар. Ми розповіли йому за покотом усї історії, які чули, він тішив ся з них надзвичайно і ми насьміяли ся до розпуку.

— Ну, ну, подумайте собі! Джім Бетс, Джое Меґльс, М. Джонс, а в додатку і старий Маундерс розповідають, що то вони зловили його. Га! га! га! Ну, знаєте, се чудова річ! — казав старий господар, сьміючи ся сердечно. — А вже-ж, певно, що котрий з них дав би сю рибу мені, дав би умістити її в моїм салоні, коли би сам зловив. Га! га! га!

І тоді розповів нам правдиву історію сеї риби. Показало ся, що він сам зловив її тому кільканайцять літ, ще малим хлопцем. І не зловив її ніякими хитрощами, анї штукаю, лише завдяки тому нескazanому щастю, що чекає все на школяря, коли сей замєсь до школи піде ловити рибу кавалком нитки на кривім кимаку.

Коли принїс таку штуку домів, йому дарували кару, а навіть профєсор мусїв признати, що така риба варту регули трьох і калїграфії.

В тій хвилі хтось викликав його з комнати і ми знов не могли надивити ся на отсю рибу.

Се був очевидно зовсїм незвичайний пструг. Чим більше ми вдивляли ся в него, тим більше він починав

цікавити нас. Врешті Джордж не міг з цікавості висидіти і виліз на поруче крісла, аби придивити ся йому ближе. В тій хвилі крісло перевернуло ся, Джордж наляканий схопив ся руками за скринку, вона упала з голосним бренькотом, а Джордж разом з кріслом звалив ся на неї.

— Аби хоч риба не поцувала ся, — скрикнув я, зриваючи ся на рівні ноги.

— Здаєть ся, вона ціла, — сказав Джордж піднімаючи ся обережно.

Але вона не була вже ціла. Розбила ся на тисячу (не присягну, що як раз на тисячу, може на девятьсот) куснів. Я не рахував їх.

Ми не могли вийти з дива, що випхана риба могла розлетіти ся на такі дрібні кусники. Але річ була би дивна, коли би се був справді випханий петруг. Сей петруг був з терракоти.

XVIII.

Оксфорд. Домів. На лоні природи. Тоаст.

Ми встали досвіта, аби бути на пополудне в Оксфорді. Дивна се справді річ, як вчасно може встати чоловік, коли спить під голим небом. Тоді йому байдуже, чи полежить іще „отсю хвилиночку лишень“, бо мокра від роси дерга і твердий куфер під головою, то не те, що тепла перина.

В Оксфорді пробули ми два дни. Псів там без ліку і зараз першого дня Монморансі кусав ся з псами дванадцять разів, а на другий день чотирнайцять, очевидно в пересвідченю, що дістав ся живцем до неба і треба ужити райської свободи.

Тимчасом на третій день, як раз коли нам випадало вертати домів, заслотило ся на добре. Дощ кропив від рана до вечера і ми, пливучи понуро під парасолями впирали в себе, що зміна погоди все-ж таки щось варта і природа навіть заплакана має в собі якусь принаду. Ми почали роздумувати про циганське житє, його вигоди і поезию.

Аби піддержати в собі поетичний настрій, ми поналивали собі горячого пончу і почали балакати. Джордж оповідав нам про одного зі своїх знайомих, що переспав цілу ніч у човні в таку саму слоту, як нині, заслаб на пропасницю і по десятиох днях був уже небіжчик. А був се чоловік молодий, здоровий і лишив наречену. Се одна з найсумнійших історій, які знаю, — мовив Джордж.

Тоді і Гарріс пригадав собі одного приятеля, що служив охотником при війську і спав також достоту в таку саму ніч, як нині, під шатром. На другий день збудив ся вічним калікою. Гарріс обіцяв завести нас обох до него, коли вернемо домів. По просту серце крає ся, коли дивити ся на него. Отсе звело очевидно розмову на пропасницю, ревматизм, сухоти, параліж, кольки і дихавицю, а Гарріс замітив, яке то було би нещасте, як би котрий з нас справді заслаб у ночі. А тут ані доктора, ані лікарства. Нам треба було доконче якоїсь розривки, аби відігнати сї понурі гадки і я нараяв Джорджови, аби виймив гітару і засьпівав нам „комічної“.

Джордж не дав довго просити себе. Шкода велика, що пізнійше рад-не-рад мусїв занедбати свій музикальний талант. Тепер виймив гітару, витряс із неї воду і засьпівав нам „Чорні очі як терен“, а я слухаючи сеї з'ужитої пісні не міг вийти з дива, кільки мелянхолії і смутку умів добути з неї Джордж.

Другий день був подібний до першого, як дві краплі води. Дощ цїдив то мрачив на переміні, а ми, позавивавши ся в плащі, сидїли під шатром і плили поводи домів.

— Ще лише два дни, — потїшав нас Гарріс. — Ми молоді і здорові. Цїла ся прогулька може ще скінчити ся як найліпше.

Так доплили ми до Пеніберн; тут нараз пригадав собі Джордж, що о семій годині відходить поїзд до Педдінгтен.*) Тут пригадав собі також Гарріс, що зараз за скрутом коло Педдінгтен є шиночок, а в ньому чудова житнівка і що вечера грає дамська капеля. Ми поглянули один на одного з під лоба і мовчки почали пакувати манатки. Ми

*) Зелізнична станція в Лондоні W. S.

лишили човен на опіку стражника в Пенгберні, сказавши йому, щоби був кожної хвилі готов віддати нам його до дальшої їзди. Ну, а коли би нам що важного перешкодило, ми дамо йому знати карткою.

Змокли і забодочені дочалапали ми врешті до того нещасного двірця в Пенгберн, а за нецілу годину стали в Педдінгтені; звідси добили ся ми до шиночка зараз за скрутом. Монморансі голодний, мокрий, зі спущеним хвостом держав ся по дорозі позаду нас і мабуть присягав в душі на все, щó у него було найсвятійше, що другий раз не дасть ся намовити на такі приємности. Коли врешті отворили ся перед нами двері „Алгамбри“, ми не дуже і зважали на се, що наші одяги і фризюри звернули на себе більшу увагу, як той балет, що його танцювали на естраді.

Ми тепер були би дали не то пів сьвіта, але дві такі прогульки, за добрий біфштік з французьким сосом. Врешті душі стали нам на місці і Гарріс велухуючи ся в дощ, що бив о шиби і звенів у бляшаних ринвах, підніс у гору чарку бурґундського і сказав відітхнувши глибоко:

— Ну, а тепер, товариші, многая літа тим трьом, що вийшли живі із човна!

Монморансі, що стояв на задніх лапках і вдивляв ся крізь вікно у тьму ночі, махнув хвостом і гавкнув радісно на знак, що і він приступає до того тоасту, як четвертий.

КОНЕЦЬ.

З англійського переклав

Іван Петрушевич.



Раса, нація, герої.

Уваги Гаустона Стюарта Чемберлена.



Подаємо тут нашим читачам у скороченім перекладі виривок із дуже цікавої книжки: Houston Stewart Chamberlain, Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts, котрої перший випуск (320 сторін великої вісімки) вийшов недавно в Монахові і здобув собі загальне признанє у публіки. Гаустон Стюарт Чемберлен, з роду Англічанин, вихований у Швейцарії, вчив ся на німецьких університетах і пише тільки по німецьки; тепер живе у Відні. Він здобув собі загальне признанє критики написавши найліпшу з усіх дотеперішніх біографію великого німецького музика Р. Вагнера. Його нова книжка, з котрої тут подаємо виривок, се величезне підприємство, майже за велике на сили одного чоловіка, коли б він не обмежив своєї задачі. Чемберлен робить се. Він не береть ся писати історії ХІХ-го віку, а хоче тільки вияснити його основи, головні пружини його розвою, показати, відки пішли і як росли протягом віків ті таємні сили, що в формі різних „питань“ порушували думки і чуття людей у ХІХ віці. Він дбає не про повноту материялу, а про влучність і вірність характеристики, бере ся до свого діла не як фаховий учений, а як багато начитаний ділетант, чуткий на подуми і потреби дійсного життя. Поки що він подає тільки плян першого тому своєї праці — до дальших візьметь аж тоді, коли будуть повикінчувані ті численні монографічні праці про ХІХ вік, які розпочали виходити в Німеччині, Англії і Франції. Щоб дати погляд на те, які межі за-

значує своїй книзі Чемберлен, ми подаємо тут його план першого тома. Він складає ся в двох частин, а перша часть надто розпадаєть ся на три відділи. Поперед усього йде обширний загальний вступ про характер праці і методу, якої держить ся автор. Потім починаєть ся перший відділ: „Початки“. Автор сягає тут до грекоримського світа, як до того великого жерела цивілізації, з котрого черпали пізнійші віки, черпав і ХІХ-ий. Щож таке черпали вони з сего жерела? Автор зупиняєть ся на трьох головних течіях, що йшли до нас із старовини: штука і філософія в Греції, право в Риму і християнство. Характеристика сих трьох найважійших спадщин клясичного світа — се зміст першого відділу і заразом, як підносить критика, найкраще скомпонована часть Чемберленової книги. Другий відділ займає ся народами, що обняли спадщину про Греках і Римлянах, отже характеризує поперед усього той національний і расовий хаос, який панував у римській імперії ще від часу Цезара, далі обговорить (бо на характеристиці хаосу поки що уриває ся перший випуск книги) „вступленє Жидів у західню історію“ і „вступленє Германців (властиво Німців і Словян) у всесвітню історію“. В кінці третій відділ першої части має змалювати „боротьбу за грекоримську спадщину“ на полі релігії і держави; се буде характеристика переходових віків від упадку римської держави до р. 1200. В другій части обіцює автор поперед усього обговорити ролю „Германців“ (у вказанім висше ширшім значіню) як творців нової культури і подати історичний огляд 1) відкрить (від Марка Поля до Галіяні), 2) науки (від Роджера Бекона до Лявуазіє), 3) промислу (від заведеня паперу до Ваттової парової машини), 4) економічних відносин (від звязку льомбардських міст до Роберта Оуена), 5) політики і церкви (від заведеня примусової сповіди в 1215 р. до французької революції), 6) світогляду і штуки (від Франца в Ассізі до Іммануїла Канта) і 7) штуки (від Джьотта до Гете). Се має бути зміст першого тому Чемберленової книги. Коли зважимо величезний розмір сих рамок, живий, а при тім тверезий, ясний, в найкращім зміслі популярний виклад автора, його величезну начитаність, живе почутє правди і широкий погляд на порушувані питання, то можемо зрозуміти зацікавленє, яке збудила ся книжка серед публіки. Подаючи тут перекладом половину одного розділу його книги ми дуже жалкуємо, що не можемо дати більше; може ще колись доведеть ся

вернути ся до неї, а може сей виривок заохотить декого прочитати книжку в оригіналі. *Ів. Фр.*

І. Що таке раса ?

Розміркуймо поперед усього найважнійше питанє: чи раса, нація є тільки пусте слово? Чи правда те, що мовить етнограф Рацель, будімо „нашою найвисшою метою, задачею і надією, нашим бажанєм повинно бути зілляне всіх людей в одну єдність“? Чи може навпаки приклади з одного боку Греції і Риму, а з другого псевдоримської імперії і ще багато иньших прикладів із історії навчають нас, що чоловік може осягнути найвисший ступінь своєї розвою тільки в рамках тих обмежень, у яких повстають різко визначені, індивідуальні народні характери. Чи справді теперішній стан Європи з тими многими виробленими мовами, кожда зі своєю власною, своєрідною поезією і літературою, кожда як вираз окремого характерного національного духа — чи сей стан є регресом супроти того часу, коли латинська і грецька мова мов якісь близнята-воляніки сполучували всіх безплеменних римських підданих? Чи звязки крови не є нічим? Чи спільність традицій і вірувань може бути заступлена абстрактними ідеалами? А поперед усього чи все се залежить від особистої самоволі, чи може є тут якийсь виразний закон природи, перед котрим наша воля мусить хилити ся? Аджеж біологічні науки показують нам, що в цілім рстиннім і звірячім сьвітї надзвичайно гарні породи — значить, породи обдаровані надзвичайними силами духа і тіла — повстають тільки при певних умовах, при певних обмеженнях індивідуального розплоду. Так чи не можна би, з оглядом на всі ті появи серед людської породи і по за нею, одержати ясну відповідь на те: що таке є раса і яке її значінє в історії?

Нема може питань, про котре би навіть у високо осьвічених, ба навіть серед учених мужів панувала така північна темнота, як те, що таке є раса і яке її значінє. Признаю ся, що в моім житю я читав про се питанє самі тільки беззвязні, суперечні реченя, окрім декількох природознавців, та й ті рідко коли висловлювали свій погляд ясно і докладно про людський рід. За те нема року, щоб на міжнародніх конгресах поважні економісти, міністри, єпископи, природники не запевняли нас, що між народами нема різ-

ниць, нема нерівности. Ось прим. проф. Вірхов говорить про прояви племінного почуття серед Німців, що „їх можна пояснити хиба затратою здорового розуму“, що се „загадка, про котру ніхто не знає, що властиво значить вона в тих часах рівности перед законом“. А про те сей сам учений муж кінчить свою промову бажанем, щоб у нас родились і виростили „гарні, самі в собі суцільні індивідуальности“. А прецінь же ціла історія вчить нас, що індивідуальність і раса звязані з собою нерозривно, що характер індивідуальности залежить від певних прикмет її крови. Наукове плеканє звіврів і рости дає нам безмірно багатий і певний матеріал, із котрого можемо пізнати ті прикмети і значінє раси. Чи ж так названі (і слушно так названі) „благородні“ раси звіврів, лімузенські тягарові коні, американські бігуни, ірландські скакуні, абсолютно певні ловецькі пси повстають припадково, через парованє в сумішкю? Чи повстають так, що звіврям даєть ся „рівність перед правом“, сиплеть ся однакову поживу, картаєть ся їх однаково канчуком? Ні, вони повстають через половий добір і строге заховуванє расової чистоти. Коні, а особливо пси подають нам багато нагод до спостережень, як духові прикмети нерозривно звязані з фізичними. Особливо ж треба се сказати про моральні прикмети; пес-мішанець нерідко буває дуже розумний, але ніколи не є певний, з морального погляду він усе є ледащо. Коли дві вироблені звіврячі раси довший час мішають ся одна з одною, то се без висмка веде до затрати найкращих прикмет одної й другої.*) Чи ж мала би людська порода бути висмком? Аджеж людські раси, не вважаючи на їх широку спільну основу, з погляду на характер, здібність, а поперед усього з погляду на міру поодиноких здібностей що найменше ріжні між собою так, як хорти, бульдоги, пудлі і новофондландці. Природа всюди пре до нерівности; ніщо надзвичайне не повстає без „спеціалізації“. У людей так само як у звіврів спеціалізація витворює раси; історія і етнологія виявляють сей секрет навіть найтупійшим очам.

Коли граф Гобіно в 50-их роках опублікував свою геніяльну книгу про нерівність людських рас, вона не звернула на себе

*) Див. особливо Darwin, *Animals and Plants under Domestication*, розд. XV і XIX. Про »забобонну старанність, з якою Араби удержують расову чистоту своїх коней« знаходимо інтересні дані в Даббонівім »Roman Empire« розд. 50.

уваги; ніхто не знав, по що властиво завдавати собі такі питання. Тепер, при кінці сего віку, не те настало; найбільше пристрасна і активна часть народів займає ся власне сим питанням дуже живо. Але в якійже сутолоці похибок, суперечностей і привидів товчить ся загальна думка! Погляньте тільки, як Гобіно опер свій виклад — зрештою напрочуд багатий історичним знанєм і проблизками думок, що аж пізнійше знайшли справджене — на догматичнім віруваню, що вся людність на землі пішла від Сема, Хама і Яфета. На тій недоладній основі опирає Гобіно не менше недоладний погляд, що протягом історії ті три, з разу чисті і „благородні“ раси, мішають ся чим раз більше, а через мішанє роблять ся безповоротно що раз нечистійшими і менше благородними; відси конечно впливає думка, що ціла істория, се ненастанна дегенерація людського рода. Але сей погляд полягає на цілковитім незрозуміню того, що таке є раса в фізіологічному змислі. Благородна раса не впала з неба, але звільна зробила ся благородною, так само як овочеві дерева. Сей творчий процес може кожної хвилі почати ся на ново, коли тільки географічно-історичний випадок, або (як у Жидів) певний начеркнений плян подасть потрібні для него умови.

Подібні недоладности стрічаємо дуже часто. Ось прим. у нас є сильний антисемітський рух — ба, але чиж Жиди є те саме, що иньші Семіти? Чиж Жиди власне через свій розвій не виріжнили ся різко у окрему, чисту расу? Чи є певність, що розвій сего народа не попередило важне схрещенє з иньшими? І що таке Ариєць? Про него говорять так багато і так певно. Семітам, під котрими в звичайнім житю розуміємо тільки Жидів (що бодай є наскрізь конкретний, на досвіді опертий образ) ми противставимо „Арийця“. А щож се за чоловік? Якому конкретному образови відповідає він? Тільки той, хто зовсім не знає етнографії, може осьмілити ся дати на се певну відповідь. А скоро не обмежимо сеї назви на споріднених без сумніву Індо-Еранців, то попадаємо в тенета найнепевнійших гіпотез. Народи, котрих ми привикли називати Арийцями, відріжняють ся між собою фізично дуже сильно: у них є найріжнійша будова черепа, дуже неоднакове забарвленє шкіри, очий і волося. Припустивши навіть, що колись була якась спільна індоевропейська раса, то що порадимо против більшого з кожним днем материялу, котрий змушує нас догадуватись, що й иньші, зовсім не споріднені типи з давен давна є сильно за-

ступлені в наших тзв. арийських народах, так що ми можемо що найбільше говорити про поодинокі осібники: „се Арийці“, але ніяк про цілі народи. Язикове споріднене не дає тривкого доказу для спільности крові. Гіпотеза, оперта на дуже хитких основах, про привандроване тзв. Індоевропейців із Азії натикає ся на велику трудність, бо досліди знаходять що раз більше підстав до твердження, що людність, котру ми звикли називати європейськими Арийцями, від незатямних часів сиділа в Європі*); для противної гіпотези кольонізації Індії з Європи не знаходимо ані найменших підстав; одним словом, се питане належить до найскрутнійших, і вчені люде найраде обминають його.

Потім прийшли анатомічні антропологи, виказали недостаточність висновків із самої лінгвістики і взяли ся міряти черепи. Краніометрия зробила ся цілим фахом і справді дала купу дуже інтересного материялу. Але ж в остатніх часах над сею тзв. „соматичною антропологиєю“ зависла така сама доля, яка вперед постигла лінгвістику. Етнографи почали подорожувати і робити наукові, систематичні обсервації на живих людях, і показують, що міряне костей зовсім не є таке важне, як думалось доси. Один із найзначнійших учеників Вірхова дійшов до переконання, що думка — розв'язати етнологічні загадки мірянєм черепів — є зовсім безплідна (Див. Ehrenreich, *Anthropologische Studien über die Urbewohner Brasiliens*, 1897). Весь отсей розвій відбув ся в другій половині нашого віку; хто знає, що будуть учити про Арийців у 1950 році? В усякім разі тепер — повторю се — профан може тільки мовчати. А коли загляне до якого поважного фаховця, то сей скаже йому, що „Арийці, се видумка кабінетних учених, а не жаден первісний народ“ (R. Hartmann, *Die Negritier*, 1876, стор. 185); загляне до иншого, то одержить відповідь, що спільні прикмети Індоевропейців від Атлантийського океана аж до Індії вповні достаточні, щоб зробити зовсім без-

*) Шрадер (G Schrader, *Sprachvergleichung und Urgeschichte*), роздививши се питане переважно з лінгвістичного погляду, доходить до висновка: »Прастара осідність Індogerманців у Європі є доказана«; Йоганнес Ранке (*Der Mensch*) мовить: »Доказано отсе, що бодай велика часть європейської людности вже в кам'яній добі була Арийцями«, а Вірхов, безсумнівна повага на полі антропології, мовить, що з уваги на анатомічні знаходки можна піддержати твердження: »Найстаріні трогльодити (печерні люде) Європи належали до арийського племені«. (Див. Ranke, *Der Mensch*, II, 578).

сумнівний фактом їх дійсне кровне свояцтво (так Рацель, Ранке, Еренрайх і т. д., хоч і вони нераз хитають ся дуже в своїх твердженнях).

Здасть ся, достаточо показано, скільки неясности панує ще й доси в понятю „раси“. А про те ся неясність не є потрібна, бодай для нас, практичних людей, у нашому житевому діланю. Не потрібна тому, бо ми, щоб зрозуміти науку історії і в звязку з нею також нашу теперішність, зовсім не потребуємо докопувати ся таємних початків і причин. Те, що лежить ясно перед очима всякого, вистарчає коли не для науки, то в усякім разі для життя. Правда, наука мусить іти все далі своєю тернистою, та вічно принадною дорогою; вона подібна до того мандрівника, що з трудом видрапує ся на високий шпиль гори, а вийшовши на него бачить перед собою нові, ще висші шпилі. Але живе тільки посередно звязане з тими змінними гіпотезами. Є се взагалі одна з тяжких хиб нашого часу — надавати тзв. „здобуткам науки“ перевагу над нашим розсудком. Певна річ, наука може багато прояснити, але се буває далеко не все, особливо для того, бо та наука вічно стоїть на хитких ногах. Як може розумний чоловік сумнівати ся, що багато з того, що нам сьогодні видаєть ся здобутком науки, за яких 100, 200 або 500 літ буде збуджувати тільки усьміх як виплід грубої ігноранції? Певна річ, багато фактів уже тепер можна вважати певно уставленими, але нове знанє кидає на ті самі факти зовсім нове сьвітло, злучує їх у незвісні вперед фігури, змінює їх перспективу. Чиста наука (в противенстві до прикладної, промислової) — се благородна забавка; її велика, духова і моральна вартість в немалій часті лежить власне в тім, що вона „непожиточна“; з сего погляду вона зовсім подібна до штуки. Натомісь живе є щось зовсім відмінне від систематичного знаня, щось далеко більше постійне, сильніше уґрунтоване, ширше; воно вміщує в собі всю дійсність, а наука подає нам тільки абстракти. Розумію тут живе так, як инколи розумієть ся „природа“, коли нпр. сучасна медицина говорить: „при помочи горячки приско рює природа обміну матерії і боронить чоловіка від слабости, що чешила ся його.“ Природа є, як то кажуть, „самоділка“; її коріне сягає безмірно глубше, ніж коли небудь буде могла сягнути наука. Отже коли наука в многих разях лишає нас безрадними, коли висьміває нині те, що вчора показувала як „вічну правду“, то се не повинно лякати нас; стілько, скільки нам потрібно для життя,

ми все будемо знати. По просту тим самим, що ми живі істоти, ми маємо в собі безконечно багату і певну здібність, потрафити і без науки на добру стежку там, де того треба для життя. Те саме бачимо і в питанню про расу — одним із найважніших, а може й найважнішим із усіх житєвих питань, які можуть насунути ся чоловікови.

II. Значіне раси.

Безпосередно, як ніщо иньше, переконує нас про значіне раси — власна сьвідомість. Хто належить до явно чистої раси, сей відчуває те раз у раз. Його „племінна душа“ не покидає його ніколи, піддержує його там, де його нога посковзнеть ся, остерігає його, де він готов зійти на манівці, змушує його до послуху і жене його не раз до таких учинків, яких би він, не розуміючи їх можливости, ніколи не був посьмів розпочати. Такий чоловік пізнає сам себе (і його пізнають добрі обсерватори) по певности характеру, по тім, що в його поступках є якась проста, своєрідна величність. Раса підносить чоловіка по над себе самого, надає йому надзвичайні здібности. А коли ще такий расовий чоловік удасть ся надзвичайно обдарованим в природи, то принадлежність до чистої раси зміцняє і підносить його з усіх боків і він робить ся генієм, висшим понад мільони людей — не тим, що природа через якусь самоволю кинула його на землю мов огнистий метеор, але тим, що він, мов дерево кормлене тисячами-тисячами корінців, міцно, струнко і просто виростає під небеса — не осібник відрізнений від цілого окруженя, але жива сума незлічених, в однім напрямі звернених душ. У кого тільки є отверті очи, той у зьвірів пізнає „расу“ за першим позирком. Вона показуєть ся в цілій появі і виявляєть ся в тисячних дрібницях, що усувають ся від аналізи, а надто оправдуєть ся вчинками, бо її посіданє все веде до чогось переможного, незвичайного, навіть, коли хочете, пересадного і однобічного. Звісне є реченє Гете: „Einzig das Überschwängliche macht die Grösse“; власне те „надмірне“ надає осібникови раса, виплоджена з доброго материялу. І справді, те саме, що бачимо на кождім перегіннім оґері, на кождім расовім фокс-террієрі, на кождім кохінхінськїм когуті, те самісіньке навчає нас вимовним язиком істория нашої власної породи. Чи ж цьвіт

грецького народу не був незрівняною „надмірністю“? І чи не бачимо ми, що та надмірність повстала аж тоді, коли скінчився приплив орд із півночі і коли різні сильні племена на півострові, відокремивши ся від иньших, зливають ся в нову расу, богатшу і більше блискучу там, де споріднена кров спливаєть ся до купи в різних жерел, як ось у Атенах, простійшу і тривкійшу там, де навіть такої сумішки не допущено, як ось у Лякедемоні? А скоро доля вирвала сей край із його виключности і прилучила його до більшої цілости, то чиж не пропала й уся раса?*) І чи не саме було в Римом? І тут із користного змішання племен повстала нова раса, зовсім неподібна до жадної давнійшої здібностями і талантами, наділена надмірною силою. І коли Греція пропала через те, що була поборена, Рим пропав ще швидче через свої побіди. Мов водопад полила ся чужа кров до безлюдного майже Риму і швидко Римляне перестали бути Римлянами. І чи в усіх Семітів один однісінкий маленький народець був би зробив ся такою сьвітотладною силою, коли б чистота раси не була його незломним, основним законом? В сих днях, коли про се питаєть ся так багато дурниць, варто послухати, що говорить про него Дізраелі. „Ціле значіне Жидів — говорить він — лежить в чистоті їх раси; тільки вона додає їм сили і тривкості і як вони пережили народи старого сьвіта, так само, дякуючи знайомости сего природного закона, переживуть усі теперішні племена, що вічно мішають ся одні з одними.“

*) Звісно, що се вимирание йшло досить помалу, не зважаючи на політичне положенє, що властиво повинно б було весь гелленізм відразу знищити з лиця землі, коли б раз вихована раса не була ставила опору. Аж геть до християнських часів Аteni були осередком духового життя людськості; Александрія робила більше шуму, дякуючи сильній примішці Семітів, але хто хотів віддати ся поважним студиям, їхав до Атен, поки християнська тупоумність у 529 році не позамикала тамошніх шкіл на завсїгди. Та ми знаємо, що ще й тоді навіть простий чоловік у Атенах визначував ся »живим умом, поправним висловом і виробленим смаком« (Gibbon, гл. 40). Докладний і задля своєї ясности дуже принадний опис повільного руйнования гелленської раси через припливи чужинців маємо у Джорджа Фінлея (George Finlay, Medieval Greece, розд. 1). По черзі входили до краю римські воіяцькі кольонії з усіх частий імперії, потім Кельти, Германці, Словяне, Болгари, Волохи, Альбанці і т. п. і мішали ся з первісною людністю. Племя Законів, численне ще в XV віці, та тепер майже зовсім вигасде, мало бути одинокою рештою чистих Гелленів.

Та по що нам широко розводити ся, чи є різні раси, чи раса має вартість, як се можливо і т. д.? Обернімо kota хвостом і скажімо: що раси є, се бачимо; що якість раси має рішуче значінє, се факт безпосереднього досьвіду. Вчених річ розслідити, як і чому се так діє ся, а не заперечувати очевидним фактам. Один із найвиднійших етнологів наших часів, Адольф Бастіян, мовить: „В історії бачимо не переміну, не перехід одних рас у другі, але нові, чим раз довершенійші твори, що вічно молода продукційна сила природи викликає з тьми Гадесу“ (A. Bastian, *Das Beständige in den Menschenrassen und die Spielweite ihrer Veränderlichkeit*, 1868, стор. 26). Хто переїде невеличкий простір від Кале до Дувру, тому здаєть ся, що прибув на якусь нову планету, така велика є різниця між Французами і Англічанами, що прецінь також перейшли багато змін. Заразом може обсерватор на тім прикладі пізнати вартість чистійшого добору в рамках власної раси. Англія через своє островне положенє є майже відрізана від Європи; останній, не дуже численний наїзд відбув ся перед 800 роками; від тоді переселило ся туди лише кілька тисяч Голяндців і пізнійше кілька тисяч Гугенотів, тай то самих соплемяників, і так виплекала ся раса, що нині є без сумніву найсильнішою расою в Європі.*)

Безпосередній досьвід подає нам також багато зовсім відмінних спостережень про расу, що можуть причинити ся до виробленя про неї ширшого і докладнійшого зрозуміня. В противенстві до нової, англосаксонської раси, що властиво тільки починає розвивати ся, гляньмо приміром на Сефардів, так зв. „іспанських Жидів“. Тут побачимо, як благородна раса через чистоту може удержати ся благородною сотки, ба навіть тисячі літ, а заразом, як пильно треба відрізняти справді благородно виплекані часті народа від решти. В Англії, Голяндії і Італії є ще правдиві Сефардів, але мало, бо вони майже не можуть уберегти ся від змішаня з Ашкеназім (тзв. „німецькими Жидами“). Так при-

*) Годить ся тут згадати також про Японію, де також щасливе змішанє, а потім островне відокромленє довело до витвореня дуже інтересної раси, що, на скільки се можливе у монгольської раси, має далеко сильнійшу і глубшу вдачу, ніж се здаєть ся звичайно Европейцям. Може одинокі книжки, з котрих можна пізнати японську душу, се книжки Левкадія Гірна (*Lafcadio Hearn, Kokoro, hints and echoes of Japanese inner life* і йогож *Gleanings in Buddha fields*).

міром Монтефіоре теперішньої генерації всі поженили ся з німецькими Жидівками. Але кожний, хто подорожував по сході, де правдиві Сефардім ще нині по змозі оминають німецьких Жидів і виявляють до них майже комічне обридженє, признає мені, що тільки бачучи і пізнавши таких мужів можна зрозуміти значіне Жидів для всесвітної історії. Се є благородство в повнім значіню сего слова, правдиве расове благородство. Гарні постаті, характерні голови, гідність в мові і поведженю. Тип „семітський“ в такім самім зміслі, як у деяких благородних Сирийців або Арабів. Що в посеред таких людей могли виходити пророки і псалмісти, се я зрозумів при першім погляді, хоча, щиро мовлячи, не міг сего ніколи зрозуміти придивляючи ся як найдокладнійше многим соткам „Бохарів“ на берлінській Friedrichstrasse. Коли розглянемо ся по сьвятих книгах жидівських, то бачимо, що перетворене моно-політеїзму сего народа на будь що будь величній, хоч для нашого чутя занадто механічно-материялістичний образ дійсного космоїчного монотеїзму було ділом не загалу, а тільки дуже малої частини людности. Ся меншість мусіла ненастанно воювати з більшістю, мусіла накидати їй висший погляд на жите силою, найвисшою силою людської могутности, силою особистости. Решта людности подабає на незвичайно низьку масу, позбавлену всяких висших поривів: богачі жорстокі і невірні, бідарі хиткі і все готові кинути ся в обійми найнужденійшого, найбруднійшого ідолопоклонства — а ні, то пророки грубо переборщили. Хід жидівської історії подбав про особливий добір морально висших груп: наслідком вигнань і ненастанного відступства в діаспорі (розсіяню по цілій римській імперії), що була наслідком убожества краю і ненастанних утисків, лишили ся (з висших верстов) тільки найліпші, найвірнійші своїм сьвятощам, і вони цурали ся всякого шлюбного звязку — навіть із Жидами! — де би для обох сторін не можна було викавати незакаламучено чистого походження від одного з ізраельських поколінь і де строга ортодоксія обох сторін не була висша по над усякий сумнів.*) Значить, не було в чім

*) Нешлюбні діти у правовірних Жидів зовсім не приймають ся до громади. У винійших Сефардім на сході кождо дівчину, про котру піде чутка, що схибила з правої стежки, вивозять громадські уповномочені десь у якусь чужу сторону і приміщують її там; ані вона, ані її діти не сьміють признавати ся до давньої рідні, вони вважають ся помершими. Таким робом дбаєть ся про те, щоб навіть стіна любов не впровадила чужої крові до роду.

богато вибрати; бож найблизші сусіди, Самаряне, були єретики, а в дальших частях краю окрім Левітів, що держали ся окремо, була людність сильно мішана. Таким робом там виховувала ся раса. А коли надійшла остаточна розсипка, всіх сих одиноко правдивих Жидів, або майже всіх, переселено до Іспанії. Розумні Римляне розуміли добре ріжницю, отгим то й перевели тих небезпечних фанатиків, тих гордих мужів, котрих сам вид нахилював юрбу до послуху, з їх східньої вітчизни на найдальший захід (див. Gr a e t z, Geschichte der Juden, розд. 9, Der diasporische Zeitraum); натомість простому жидівському народови поза межами тіснійшої Юдеї вони не докучали більше, як Жидам у діаспорі.*) І ось маємо ще одну дуже інтересну наглядну лекцію про повстанне і вартість раси! Бо з усіх тих людей, що ми привикли називати Жидами, тільки дуже мала частина походить від правдивих Геврейців; переважна часть, се потомки Жидів із діаспори, Жидів, що не брали участі в останніх великих боях з Римлянами, ба навіть у значній часті і в Маккавейських війнах. Ті Жиди, а потім бідне, у Палестині полишене селянство, що пізнійше, за християнських часів було розігнане або порозбігало ся само, отсе предки „наших“ Жидів. Так-от хто хоче переконати ся наочно, що є благородна раса, а що ні, той нехай спровадить собі із Солуня або з Сараєва найбільшого з поміж Сефардім (великі богачі між ними дуже рідкі, бо ті люде — бездоганно чесні), і поставить його обік якого там барона Ротшільда або Гірша, то зараз побачить ріжницю між шляхетством наданим монархами, а шляхетством, яке надає раса.

3. Пять основних законів.

Таких прикладів можна би назбирати дуже багато. Але я думаю, що й сего досить, щоб систематично розібрати те, що ми знаємо про расу і виробити собі основу до свідомого, річевого осуду. Ми не робимо тут висновків із здогадного правікового стану на можливі наслідки, але йдемо від певних фактів до їх безпосередніх причин. Нерівність здібностей навіть у племен очевидно близько споріднених видає ся в очи; та надто для кожного, хто

*) Прим. у Тиберияді довгі століття ще існувала дуже впливова рабінська школа.

вміє придивляти ся докладно, явним є й те, що тут і там, протягом довшого або коротшого часу одно племя не тільки вирізняєть ся з поміж иньших, але сильно перевишає їх, що в ньому проявляєть ся якийсь надмір здібностей і видатности в праці. Поданими тут прикладами я силкував ся доказати, що се є наслідком виплеканя чистої раси. Вдумуючи ся в ті приклади (а їх можна би, як сказано, набрати дуже багато) ми доходимо до визначеня отсих п'ятьох головних умов, від котрих залежить повстанє і розвій чистої раси.

1. Першою, основною умовою безперечно є істнованє доброго матеріялу. Де нічого нема, там нівідки й узяти. А коли хто запитає, відки береть ся такий матеріял, то відповім йому на се: або я знаю! Доки сягає наш зір у минувшину, бачимо людей, бачимо великі ріжницї в їх вдачах, бачимо й те, що у одних зароди розвою сильнійші, ніж у нньших. Тільки одно можемо твердити, не збочуючи з дороги історичної обсервації: високі, цінні прикмети проявляють ся тільки наслідком спеціальних обставин, виростають серед присилуваної діяльности; иньші обставини можуть зовсім змарнувати їх. Боротьба, в якій пропадає слабосильна людська порода, скріплює сильну; надто боротьба за житє зміцнює тих сильних через вилучуванє слабших елементів. Дитячий вік великих рас бачимо всюди розбурханий війнами, не виключаючи навіть метафізичних Індійців.

2. Але істнованє сильних людей не дає ще зовсім надміру. Такі раси, як Греки, Римляне, Франки, Шваби, Італійці і Іспанці епохи розцвіту, Маври, Англічане, такі дивовижні появи, як арийські Індійці і Жиди повстають тільки наслідком довготривалого парованя у власнім крузї (Inzucht). Розумію тут плодженє потомства виключно в крузї тіснійших соплемінників, з виключенєм усяких примішок чужої крові.

3. Та навіть таке парованє в тіснім крузї само собою не вистарчає, але мусить іти рука в руку з добором, — як то кажуть фаховці, з половим добором. Найліпше зрозуміємо се студіюючи принципи штучного плеканя звіврів і рослин; я дуже радив би всякому познайомити ся з ними, бо майже ніщо не може так розширити нашого розуміння плястичних можностей житя.*) А коли

*) Література на сю тему величезна; кождому неспеціалістови я раджу прочитати поперед усього Дарвінову книгу »Animals and Plants under Domestication« задя її простого, зрозумілого викладу і великої повноти матеріялу.

навчимо ся розуміти, які чудеса dokonує добір, як звільна, через старанне виключуване всего пліхшого, виховуєть ся такий перегінний кінь, такий ящик, або „екстравагантна“ хривантема, тоді пізнаємо, що ті самі принципи проявляють ся також і при людській породі, хоча тут, розумієть ся, ніколи не можуть виступити так ясно і виразно, як там. Я навів приклад Жидів; другий приклад — викидуване слабовитих дітей, один із найспасеннійших законів у Греків, Римлян і Германців. В подібнім напрямі впливають тяжкі часи, голоднечі, посухи і т. и., котрі може перетримати тільки здоровенний мужчина і сильно збудована жінка.

4. Мало звертано уваги на дальший основний закон, котрий по мойй думці зовсім певно впливає в історії так само, як є фактом ствердженням годівлею звіврів: надзвичайні раси без висемка повстають тільки там, де наступило змішанне крови. Про арийських Індійців, що правда, не можемо з сего погляду сказати нічого, бо їх праісторія губить ся в мглістій давнині. Натомісь що до Жидів, Греків і Римлян факти лежать зовсім ясно перед очима, не менше ясно також що до всіх народів Еврони, що визначили ся великою мірою культурної праці і виданєм великого числа „надмірно“ обдарованих осібників. Ніде і ніколи не було такого користного змішання крови, як у Греції. Вийшовши з одного спільного первісного пня витворюють ся по долинах порозділюваних горами і морями характерно ріжнородні племена, довці, спокійні рільники, моряки і т. и., а потім ті зріжницьовані складники пересувають ся і мішають ся з собою так, що й найрозумнійший годовець не був би докладнійше обчислив сумованя їх прикмет. З разу йдуть вандрівки зі сходу на захід, потім навпаки з заходу на схід через Егейське море; але тимчасом племена з найдальшої півночі (головно Дорійці) перейшли на крайній південь, причім виперли багато найкрасших із тих, що не хотіли похилити ся під їх ярмо, або там на північ, відки прийшли вони самі, або за море, на острови та на грецькі береги Малої Азії. А кожде таке переміщенє вело за собою також перемішанне крови. І так приміром не всі Дорійці пішли до Цельопонезу, але части їх лишали ся на кожній стації їх повільної вандрівки і зливали ся там з давнійшою людністю. Що більше, самі ті первісні Дорійці, котрих ми уявляємо собі як якусь особливо суцільну єдність, заховали давню згадку про те, що вони були аложені в трьох ріжних племен і що надто одно з тих племен називало ся „Памфіліями“, тоб-то „племенем людей із ріжних племен“.

Де dokonало ся найщасливійше змішанє, там і повстали найбогатше обдаровані племена: в Новій Йонії і в Аттіці. В Новій Йонії „прийшли Греки до Греків, прийшли Йонійці до своєї старої вітчизни, але прийшли такі вже перемінені, що від сего нового сполученя тих колишніх свояків почав ся наскрізь національний, але заразом безмірно зміцнений, багатий і в наслідках зовсім новий розвій у старім йонським краю.“ Та найбільше навчаюча є історія повстаня аттіцького, а спеціяльно атенського народа. Власне в Аттіці (як зрештою тільки в Аркадії) задержала ся первісна пелязгійська людність, і ніколи жадна чужа сила не виперла її. Але побережє, що вибігало далеко в море, приваблювало до себе імміграцію; вона й прибувала з усіх боків. Чужі Фенікійці основували свої торговельні стації на сусідніх островах, натомість соплемінні Греки з сего і з того боку моря вдирали ся в нутро краю і звільна мішали ся з давнійшою людністю. Тоді настав час згаданої висше дорійської вандрівки народів і великих, довготривалих переворотів; тільки одна Аттіка не підпала їм, от тим то на ново втікало сюди багато людей з усіх сторін краю, з Беоції, з Ахаї, з Мессенії, з Аргоса й Егіни і т. и. Сі нові іммігранти, се не були цілі племена, але в переважнім числі се були найліпші люде, мужі з славних, нераз королівських родів. Через них сей маленький крайок незвичайно збогатив ся правдивою, виплекансю, расовою шляхтою. Тільки тоді, значить, із тої ріжнобарвної сумішки, повстали ті Атени, котрим людськість завдячує більше, ніж коли небудь можна би обчислити. (Пор. Curtius, Griechische Geschichte, Buch I, Kap. 4 і Buch II, Kap. 1, 2).

Тільки крихту розміркувавши ми побачимо, що той сам закон справджуєть ся на Німцях, Французах, Італіянцях і Іспанцях. Приміром поодинокі германські племена були немов зовсім брутальна елементарна сила, поки не почали мішати ся одно з одним. Погляньте, як Бургундія, така богата визначними людьми, одержує своє властиве населенє через змішанє германського елементу з романським і потім через довге політичне відокромленє виробляє з него характерну індивідуальність. Франки виростають до повної сили і дають світови новий людський тип там, де зливають ся з попередніми німецькими племенами і з Гальсьороманами, або там, де, як у Франконії, вони зробили ся огнивом, що сполучувало найріжнійші німецькі і словянські елементи. Швабія, вітчизна Гете і Шіллера, була заселена на пів кельтською людністю. Саксонія,

що дала німецькому народови так багато з його найбільших мужів, має людність перемішану майже наскрізь із словянською кровю. І чиж в остатніх трьох століттях Європа не дождала ся того, що сьвіжо витворена нація, пруська, у котрої змішане крові було ще основнійше, вибила ся своєю визначною силою на провідницю цілої німецької держави?

Не моя річ докладно мотивувати тут усе сказане. Тількож боронячи думки про величезне значінє чисто виплєканих рас, я мушу класти натиск на конєчність, а бодай на пожиточність мішаня крові. Мені здаєть ся, що власне прихильники сеї справи, не добачаючи сего важного закона мішаня, пошкодили їй багато. Вони доходили до містичного понятя „раси чистої самою в собі“, а се є пустий абстракт, котрий не помагає, тілько спиняє. Ані історія, ані експериментальна біологія не промовляє на користь такого розуміня. Раса англійських коний повної крові повстала через схрещуванє англійських оґерів зі звичайними (розумієть ся, добірними) англійськими клячами, почім наступало плєканє в тіснім крузі, але з допущенєм від часу до часу нових схрещувань між відмінами не дуже далекими, або також з Арабами. Одна з найблагороднійших істот, якою може повеличати ся природа, так званий правдивий новофондляндець, повстав первісно із схрещеня ескімоського пса з французьким оґаром; ся нова відміна укріпила ся і очистила ся наслідком відрізаного положеня острова, а в кінці, коли екземпляри сеї нової раси привезені були аматорами до Європи, вироблено її через половий добір до найвисшої довершености.

Може дехто з читачів посьмієть ся, що раз у раз говорю про плєканє звіврів. Алеж закони житя, се великі, прості закони, що обіймають і формують усе живе, і ми не маємо ніякісїнької причини вважати людську породу якимсь виємком. А що власне з огляду на плєканє рас ми не так легко можемо робити досьвіди з людьми, то мусимо користувати ся досьвідами робленими на звіврях і ростилах.

Обговорюючи сей четвертий закон я не можу поминути ще одной сторони закона про мішанє. Довготривке плєканє в однім тіснім крузі провадить з часом до вироджуваня і безплідности. Се доказують незлічені приклади з годівлі звіврів. У людий хитрий Амор дбає пильно про осьвіжуванє крові, так що тілько в деяк их кругах високої шляхти та в домах пануючих ми можемо бачити що раз більший упадок духових і фізичних сил наслідком ексклюзив-

ности. Найменше віддалене в ступні свояцтва молодої пари (навіть в межах того самого типу) вистарчає, щоб забезпечити великі користи добору в тісній крузі з усуненням його негод. Та все таки видно, що тут проявляє ся якийсь таємний житєвий закон, такий непереможний закон, що в рстиннім сьвітї, де запліднюване в обсягу одної і тої самої квіткї, що тут же обїк жіночого стовпка має мужеські прутки з пилком, на перший погляд здавалось би зовсім природним і неминучим, повстали найріжнійші скомплікованї прилади, щоб не допустити до сего, а натомїсь довести до того, що коли мужеський пилко не летить з вітром, ріжні роди комах переносять його з одного осїбника на иньші.*) Зрозумїне сего очевидячки так основного закона природи каже нам догадувати ся, що повстане найкращих рас із первїсного перемїшаня ріжних племен, як се ми бачили в історїї, не було випадкове. Навпаки, ті історичні факти, се дальші докази на те, що змішанє кровї витворює особливо користні фізіологічні умови для витворюваня благородних рас.

5. Ще пятій закон мусимо вказати тут, хоча він властиво не вносить нічого нового в питанє про раси, а більш обмежує і вияснює його. Тільки зовсім означенї, обмеженї сумїшки кровї бувають користні для убагородненя, зглядно для витвореня нової раси. І тут годівля звїрів дає нам найяснїйші, безсумнівні докази. Мішанє кровї мусить завчасу бути строго обмежене, а надто мусить бути відповідне для даної ціли; не всякі можливі сумїшки, а тільки деякі можуть бути основою убагородненої раси. Завчасу обмежене, се значить, щоби приплив нової кровї відбув ся в як найкоротшїм часї, а потім перестав; ненастанне мішанє кровї погубляє й найсильнїйшу расу. Щоб узяти крайній примір: найславнїйша свора хортів у Англїї була однісїнський раз схрещена з бульдо-

*) Див. про се особливо прекрасні праці Германа Мїллера (Hermann Müller, *Alpenblumen, ihre Befruchtung durch Insekten und ihre Anpassungen an dieselben*, 1881), де подано багато преїнтересних ілюстрацій. Коротше, але з узглядненєм також позаєвропейських рстин, обговорено сю справу в статї того самого автора »Blumen und Insekten« у Тревендтовїї »Encyklopädie der Naturwissenschaften«. Може нема обсервацій, що такою короткою і простою дорогою вводили б нас у найтаємнїйші чудеса природи, як отсе відкрите взаїмних любовних відносин між рстинами і комахами. Що значить наше знанє, що значать нанї гіпотези супроти таких явищ! Вони вчать нас докладно обсервувати і скромно переставати на тїм, що можливе до осягненя.

ґами, через що набрала сьмілости і тривкості. Натомісь учать нас дальші досьвіди, що повторяючи схрещуванє надто часто доходимо до того, що характери обох рас затрачуют ся і лишают ся тільки безхарактерні мішанці. Відповідне обмеженє значить, що тільки деякі схрещеня ублагороднюють, не всі. Бувають такі сумішки, що замісь ублагородненя псуют обі раси, а надто дуже часто буває й так, що певні цінні характери двох ріжних типів зовсім не можуть зілляти ся: одна часть потомства вдає ся в батька, друга в матір, тільки, розумієть ся, з затертими прикметами, або виходять властиві бастарди, істоти, котрих тіло робить вражінє, немов би було златанє з ріжних частей не належних одна до одної і котрих духові прикмети відповідні до тілесних. Змішанє бастарда з бастардом веде до цілковитого упадку всіх визначних расових прикмет в дуже скорім часі. Змішанє двох дуже чужих собі істот тільки тоді веде до витвореня благородної раси, коли відбуває ся дуже рідко, а по нїм наступає строге плеканє в тіснім крузі; зрештою мішанє тільки там веде до добрих наслідків, де мішають ся дві гильки того самого основного типу. І так приміром надмірно уталантована аттицька і нечувано розумна та сильна римська раса повстали із змішаня ріжних, але близько з собою посвоячених, гарних і чистих племен; через витворенє власної держави ті елементи довгі віки держали ся на зверх відокромлені, так що мали час зілляти ся в нові, сильні типи. Коли натомісь ті держави відчинили настїж свої ворота всім чужинцям, то пропала й раса. В Атенях вона пропала помалу, бо там наслідком політичного положеня не було що богато взяти і через те змішанє dokonувало ся звільна і то по найбільше з індоевропейськими народами; в Римі воно довершило ся страшенно швидко, коли Марій і Сулля вимордували цвїт правдивих Римлян і затамували жерело благородної крови, а рівночасно увільненє невольників внесло в народ правдиву повінь африканської і азиатської крови, так що Рим швидко потім зробив ся зборищем усіх мішанців цілого сьвіта, правдивою *cloasa gentium*. Те саме бачимо в многих подібних випадках.

Отсе й є ті пять основних умов, які мені видають ся найважнійшими для витвореня раси: якість материялу, плеканє в тіснім крузі, половий добір, конечність мішаня крови і конечність, щоб те мішанє було строго обмеженє в доборі і в часі. З тих основних умов впливає далі й те, що повстане надзвичайно благородної людської раси залежить між иньшим також від певних історично-

географічних умов: вони dokonують несвідомо ублагороднення матеріялу, шлеканя в тіснім крузі і полового добору. Що в наших віці був час, коли вчені дослідники, головно Бокль, могли твердити, що географічні відносини витворюють раси, можемо тепер зазначити тільки мимоходом; таке твердження, се удар в лице всій історії і обсервації. Бо коли приміром, як нераз говорено, клімат Аттики витворив аттицьку расу, то годі би зрозуміти, для чого геніяльність тамошніх мешканців повстала тільки в певнім часі, а потім щезла.

Та питанє про расу тим ще не вичерпане. Ті біологічні питання безмірно скомпліковані. Тут треба би нпр. зважити темний доси факт унасліджуваня, про котрого головні принципи між ученими фаховцями запановує чим раз більша незгода.*) Надто треба б обміркувати ще багато иньших обставин. І так прим. сильна раса потрапить в кождім часі зовсім з'абсорбувати певне невелике число чужих елементів, але тільки до певної границі, по за котрою вже кров занечищуєть ся і наступає упадок характерних прикмет. При схрещуваню не споріднених рас зглядна плодючість одної з них може тривати довгі століття і звільна довести до занепаду кращих складників мішаного народа, бо плодючість часто стоїть у відворотній пропорції до благородства раси. Маємо на се приклад у теперішній Европі, де короткі, круглі черепи що раз більше переважають і витискають „довгоголових“, з яких — се бачимо із згідного свідощтва давніх гробовищ — складали ся колись майже всі правдиві Германці, Словяне і Кельти. Видно тут перевагу якоїсь чужої (по Вірхову „передкельтської“) раси, що була покорена Індогерманами, але своєю звірячою силою звільна, протягом тисячоліть, перемагає своїх побідителів. (Див. J. R a n k e, *Der Mensch*, II, 296 і д.: T o r i n a r d, *L' Anthropologie*, II). Сюди належить може й той цікавий факт, що число карих і чорних очий раз у раз більшає в порівнаню до сірих і синіх і що в подружжя з неоднакою барвою очий майже без винятка переважають темно-окі діти.

*) Інтересний звід ріжних думок з найновішого часу знайде читач у книжці Friedrich Rohde, *Entstehung und Vererbung individueller Eigenschaften*, 1895.

IV. Нація.

Ще одно важне спостережене тут не висловлено виразно, хоча воно впливає само в усього сказаного доси. Понятє раси тільки тоді має якесь значіне, коли беремо його не по змові широко, але по змові вузько. Бо коли візьмемо се понятє широко, то воно зробить ся пустим абстрактом, у котрому помістить ся вся людськість і ще з додатком коротко- і довгохвостих малц. Властивоже раса тільки тоді має якесь значіне, коли її змістом є досьвіди мнущини і теперішнього часу. Тут ми зрозуміємо, яке значіне має нація для раси. Майже завсїгди нація, як політична організація, творить умови для повстаня раси або бодай доводить расу до найвисших, найіндивідуальнійших проявів її діяльности. Де раса не витворює окремих націй, як прим. було в Індії, там марнують ся засоби сили зібрані в крові раси.

Римська держава в часі імперії була уособленєм антінаціонального принципу; сей принцип довів до затрати всякої раси, до духового і морального хаоса. Із сего хаоса виратувало Европу тільки чим раз різкійше зазначуване протилежного принципу — національности. Мов гриби по дощи вирости в тій маленькій Европі цілі ряди нових, різнородних народів. І в обсягу тих націй значіне раси не то що не меншає, але навпаки більшає з кожним днем. Чим довше якась певна країна живе політично самостійним житєм, тим тіснійшою робить ся та „фізіологічна єдність“ потрібна для витвореня благородної раси, тим швидше і повнійше абсорбує вона чужі елементи. Наші антрополоґи і історики твердять, що у здогадних первісних рас різні характерні, спеціальні прикмети були високо розвті, а тепер чим раз більше затрачують ся, так що розвій іде від первісної різнородности до чим раз більшої одностайности. Таке твердене заперечує всїм досьвідам; ті навпаки показують нам, що індивідуалізація є витвором чим раз більшого різничкованя і відокремлюваня. Ціла біологічна наука голосно промовляє против думки, що якась органічна істота від разу виступає з різко визначеними прикметами, котрі потім звільна затирають ся. Навпаки, вона по просту накидає нам зовсім протилежну думку, що первісна людська порода була рухливою, досить безбарвною масою, з котрої при більшім розрізненю і чим раз різкійшім індивідуалізованю повиростали різні типи. Значить, нор-

мальний розвій людського роду йде не від расовости до безрасовости, але навпаки, від безрасовости до чим раз різкішого виформування рас. Збогаченє життя новими індивідуальностями є, здаєть ся, найвисшим законом недослідженої природи.

І тут має у людей дуже важне значінє нація, що майже завжди повстала з первісного змішаня, а потім довшого плеканя в тіснім крузі. Нація є наймогутнійшим приладом до плеканя і ублагороднюваня раси. Раса не є пусте слово, але жива, органічна істота. Вона ніколи не стоїть недвижно, але мусить або ублагороднювати ся, або вироджувати ся, мусить розвивати ся в такім чи иньшім напрямі, зміцняти одні свої здібности а марнувати иньші. Се є закон усякого індивідуального життя. А міцний національний звязок є найсильнійшим заборолом против усяких збочень. Він дає спільні спомини, спільні надії, спільну духову поживу. Він зміцнює даний природою кровний звязок і спонукує людей затіснювати його чим раз більше.

V. Герої.

Так само важне, як зроумінє органічного звязку між расою і нацією, є зроумінє органічного звязку між нацією і її квінтесенцію — героєм або генієм. Звичайно нам здаєть ся, що маємо до вибору або обожанє, або маловаженє героїв. Одно і друге однаково фальшиве. Серед такої породи, як людська, що її характерною прикметою є власне вироблюванє духових здібностей, вплив осібників з незвичайними духовими здібностями є безмірно великий, в злім і в добрім. Такі осібники, се побігущі ноги, роботящі руки кожного народа, се лице, котре бачить усякий, се очи, котрими сам народ бачить сьвіт в такім чи иньшім забарвленю і передає се цілому організмови. Та про те ті незвичайні осібники є витвори цілого народа; тільки з його сили пливе їх сила, тільки в нїм і через него вони набирають значіня. Що варта рука, коли вона не виростає з міцного рамени як часть міцного і здорового тіла? Що варто око, коли блискучі постаті, які бачить воно, не відбивають ся в положеній за ним темній, майже безформній мізковій масі? Явища тільки тоді набирають значіня, коли находять ся в звязку з иньшими явищами. Чим богатша кров невидимо кружляє

в жилах, тим пишнійше виростають цвіти життя. Твердження, що Гомер був творцем Греції, є, що правда, буквально правдиве, але буде одностороннє і хибне, коли не додамо: тільки незрівнано здібний народ, тільки одна певна, високо довершена раса могла сплодити такого чоловіка, тільки раса, у котрої видюще і плястичне око виробило ся до надмірної сили. Без Гомера Греція не була би Грецією, але без Гелленів не був би вродив ся й Гомер.*) Та сама раса, що сплодила великого творця характерів, сплодила також тонкоумного віщуна фігур Евкліда і яснозорого впорядчика понять Арістотеля і Арістарха, що у-перше розпізнав механізм цілого світа і т. д. ad infinitum. Природа не є така проста, як видає ся нашим шкільним мудрецам, і коли висока особистість є нашим найвищим щастєм, то спільна велич є самотнім ґрунтом, на яким може вирости така особистість. Мову приміром творить ціла раса і разом з нею творить певні артистичні, філософічні, релігійні, ба навіть практичні можливості, але також непереможні заборони. На гебрійському ґрунті не міг ніколи повстати філософ, бо дух гебрійської мови робить абсолютно неможливим виклад метафізичних думок. З тої самої причини жаден семітський народ не міг виробити у себе мітології подібної до тих, які мають Індійці та Індогерманці**). Бачимо з того, на які неминучі стежки напроваджують навіть найбільших мужів спільні традиції їх раси. Але діло тут не в самій мові. Гомер мусів уже знайти міти, щоб надати їм плястичні форми; Шекспір переніс на сцену ту історію, яку пережив англійський народ; Бах і Бетовен були потомками племен, котрі вже старим Римлянам видали ся надто охочими до співу. А чи ж міг би був Магомет підняти Арабів до тої світовладної сили, коли б вони як одна з найчистіше виплєканих рас не були в посіданю певних „надмірних“ прикмет? Здаєть ся, сих прикладів досить, щоб ясно зрозуміти, що таке є раса і яке її значінє в минувшині людськості — і в будучині.

З німецького переклав

Іван Франко.

*) Хто хоче виробити собі понятє про величезну силу тих поколінь, що були здібні видати з себе Гомера, нехай читає описи замків Тірінса і Мікен із часу Атридів, як вони стоять ще сьогодні, по тисячах років.

**) Ренан (Israel, I, 102) твердить, що гебрійська мова не може висловити ані жадної філософічної думки, ані мітологічного образу, ані почуття безконечного, ані поривів людського нутра, ані загалом чистої обсервації природи.

Нові матеріали до біографії Шевченка.



Ми вже згадували про спомини М. М. Лазаревського про перші літа заслання Шевченка, поміщені в цвітневій книжці „Рускаго Архива“ за сей рік. Хоча вони подають не дуже багато нових деталів до житєпису нашого поета, то все таки є в них дещо гідне уваги. От тим то одержавши сю статю в перекладі на нашу мову ми друкуємо її тут. Долучуємо до неї ще кілька незвісних доси листів Шевченкових до Якова Кухаренка, надрукованих недавно в ч. 74, 82 і 88 „Кубанскихъ Областныхъ Вѣдомостей“.

Редакція.

І. Спомини М. М. Лазаревського.

В 1847 р. — пише д. Лазаревський — Ш. заслано рядовим у оренбурський корпус. По конфірмації йому, як народному поетови і художникови, було заборонено брати в руки перо і олівець. Жандарм привіз його в Оренбург у червці 1847 р., у ночи, просто в „ордонанс-гауз“, де Ш. проспав ніч на голій долівці. В ранці комендант Ліфлянд одправив його у казарми 3-го оренбурського лійнійного баталіону. Того ж самого дня по Оренбурзі рознесла ся вістка, що прибув Ш. Земляки його зараз пішли у казарми і випросили його до себе на квартиру. Стріча з Ш-ом була памятна: і він, і ті, що прийшли до нього, плакали — не знаю, чи з горя, чи з радости, що побачили свого рідного поета. Увесь день він пробув посеред земляків, сьпівав рідні пісні, читав дещо з своїх творів і був ніби-то не дуже сумним; але видно було, що він багато таїв у душі і хотів, наперекір фортуні, бути вище над

нею. В дорозі від Петербурга до Оренбурга він був усього 9 днів; від такої незвичайної для нього дороги, від безсонниці, а також переміни клімату він занедужав на легку лихорадку. Другого дня було вже відомо, що його назначено до Орської фортеці. Земляки радили йому як недужому записати ся до лазарету на два тижні, а тим часом сподівали ся поклопотати ся, щоб його лишили в Оренбурському баталіоні, де Ш—ови можна було жити хоч трохи вільніше. Але він не згодив ся на се через те, що ненавидів лазаретів, а друге через те, як він казав, що ніколи ще нікого не обдурював. Просити-ж за себе він не дозволив, бо не хотів у таких обставинах принижати свої гідности просьбою. Днів через три його одягли в салдацьку одежу. Коли він приміряв штани, мундир та шинелю, тоді йому уявила ся вся його будуччина і йому хотіла виכותити ся сльоза, але він зумів здержати свої почуття в казармі. Йому настільки бракувало знайомости з житєм, особливо з житєм салдата, що він, навіть не відаючи про те, що йому принесено одежу, котра звичайно шить ся на кошти казни, запитав унтер-офіцера, що коштує одежа? Унтер-офіцер, не запинаячись, одповів, що 40 руб. і Ш. зараз же заплатив гроші. Але якийсь офіцер, довідавшись про се, одібрав у унтер-офіцера гроші і вернув їх Шевченкови.

Через тиждень Ш-ка назначено в лійній оренбурський 5 баталіон і одіслано в Орську фортецю, де комендантом був тоді генерал-майор Ісаєв, чоловік старий і доволі добрий. В Орському Ш. швидко познайомив ся з Поляками-засланцями; один із них, Фігнер, що був учителем дітей Ісаєва, зійшов ся з Ш-ом ближче, ніж иньчі. Завдяки йому Ш-ка прийнято в домі Ісаєва і дозволено жити в нанятій квартирі. Через місяць після приїзду Ш-ка я був у Орському і кілька днів пробував з ним. Житє його, дякуючи Ісаєву, було досить не погане: більшу частину часу він проводив або за книжками, або в розмовах з Поляками.

Але в 1847 р. вмер Ісаєв; отоді-то настав для Ш. тяжкий час. Командир баталіону Мешков (з простих салдатів) виказував над ним усю силу свої власти. Він перевів його в казарми, де Ш. спав і цілісенькі дні проводив на брудному своєму ліжку, що було в казармі в числі иньших 50. Приїзжаючи доволі часто в Орську „по ділам служби“, я завжді провідував Ш. і бачив тодішнє його житє в казармах. Товариство п'яних, розпустних салдатів, тяжке повітре, сьмітя, невпинний крик — все се страшенно

бентежило Ш.; але він не відважував ся просити Мешкова про полекшінне своєї участі. Та сього салдата-майора багато людей просило про дозвіл Ш-ви жить на окремії квартирі; але він не любив Ш. за його непокірну вдачу, за те, що він не вмів і не хотів нікому кланяти ся, і що дня, разом з иньшими водив його на вчене, де Ш. вчив ся „шагистикъ и ружейнымъ приемамъ“. З ласки Мешкова Ш. кілька разів сидів на гауптвахті і ось за що: один раз він просидів добу за те, що надів білі ірхові рукавички на улиці; другий раз за те, що зустрівшись на улиці з Мешковим, правою рукою скинув перед ним картуза, при чім Мешков, прикликавши його до себе, сказав: „Вы еще благороднымъ человекомъ называетесь, а не знаете, какою рукою нужно сниматьъ фуражку передъ начальствомъ!“ Після сього звелів йому йти на гауптвахту. І в казармах Ш. багато читав, дістаючи книжки у знайомих. З особливої ласки дозволяли Ш-ови иноді провідати знайомих на годину або на дві; але ж сї одлучки його рідко проходили для нього без якихсь приключок. Салдати — товариші Ш-ка, користуючись з того, що його нема, викрадутъ бувало з його шафки книгу тай заставлять у шинку. Вернувшись до дому й не знаходячи якої-будь книги, він уже знав, де вона, і питав товаришів тільки про те, в якому шинку і за скільки книгу дано в застав, і викупував звідтіля вже її сам.

У літку він часто ходив до берега р. Ори і там, поміж кущами, пролежував по кілька годин, мріяв про рідний край, про минувшість, але бояв ся, як казав, зазирати в будучину. Там на самоті він виймав з за халяви клаптик паперу і олівця і записував свої поетичні вітхеня, з якими таїв ся не тільки од начальства, а навіть од иньших знайомих.

Так Ш. жив до літа 1848 р. В сьому році до Оренбурга прибув капітан-лейтенант Олексій Іванович Бутаков, що їхав для дослідів Аральського моря. Потребуючи художника для змальовування морських берегів і прочувши про те, що в Орському пробуває Ш., він прохав командира корпусу Обручова прикомандувати до його експедиції Ш-ка як художника; але генерал признав се неможливим, памятаючи „высочайшее запрещение Шевченккъ брать в руки перо и карандаш“, і замість Ш-ка командував до Бутакова польських засланців Залеского та Турно. Тоді Бутаков випрохав до експедиції Ш-ка як матроза і від'їхав разом з ним у степ в 1848 р. Про подробиці сього життя мені невідомо, але Ш-ко казав,

що Бутаков був для них дійсним товаришем, що час вони проводили доволі весело, що Ш. з Залеским та Турно завжди малювали, коли тільки для того була хоч малесенька можливість.

В осені 1849 р. вони всі вернули ся до Оренбурга, де Ш. і його товариші жили на одній квартирі і користувались повною свободою. Дякуючи Бутакову, жите Ш-ка значно поліпшало: його приймали у найкращих домах; він завжди малював і писав, та, малюючи патрети, заробляв гроші для своєї потреби. По од'їзді Бутакова в січнію 1850 р. до Петербурга, Ш. переїхав жити на квартиру полковника К. І. Герна, де йому жило ся, як і попередю, досить добре. Але в маю 1850 р. фортуна знову поглузувала над Ш-ом. Офіцер оренбурського баталіону Ісаєв (однофамілець колишнього комендата Орської, що недавно приїхав із якогось петербурського кадетського корпусу) зробив Обручову донос, що Ш., не вважаючи на „Высочайшее заперещеніє“, листуєть ся зі своїми знайомими і малює патрети. Обручов знав, що Ш. живе в Оренбурзі на волі, що пише й малює, але хоч і який був суворий взагалі, а особливо до воєнних, якось совістив ся добивати нещасного Ш-ка. Та отримавши офіційальний донос, він зараз звелів зробити у Ш. ревізію, а його посадити на гауптвахту. У Ш. знайшли кілька малюнків та листів, між котрими один лист був з Петербурга, од його знайомого Л., що нещодавно прибув туди з Оренбурга. Деякі листи до Ш. писані були українською мовою; Обручов доручив трьом людям перекласти їх на російську мову. Один із тих листів, памятаю, починав ся так: „Деж тобе орудже,* мій земляче?“ Один із перекладчиків, щоб прислужитись Обручову і насолити Ш., зрозумів і переклав се місце так, що ніби-то той, що писав до Ш. листа, „разумѣль Малороссію совсѣмь отдѣльною странною“. Обручов одіслав усі листи в „Ш. отдѣленіє“ до Петербурга, де їх, розумієть ся, лишено без уваги, окрім листа Л., котрий писав до Ш., розумієть ся з дуру, що в Петербурзі є багато молодих людей, що живуть під доглядом поліції, з котрими він знайомий, і що всі вони поділяють переконання Ш., а один із них, Г., такий правдолюб, що не побоїть ся сказати правду й самому Карлу Івановичу.**)

15. липця два жандармські полков-

*) Чи не помилка се друкарська? Так надруковано, так я й написав.

**) Карлом Івановичем називали Росіяне в приватних розмовах царя Миколу. *Ред.*

ники з двома приставами явились на квартирі Л. і Г. Першого після ревізії одведено до „ІІІ-го отдѣленія“; а Г., котрий раніш був повідомлений, що він під доглядом поліції, сподіваючи ся жандармів до себе в гості, мав на поготові два набиті пістолі. Попросивши дозволу одягти ся і вийшовши в другу кімнату, він узяв пістоля і вистрілив у жандармського полковника, але не вцілів, а кулею з другого пістоля розторощив собі черепа, вистріливши собі в рот. Л. просидів у „ІІІ отдѣлені“ 8 днів; його довго розпитували про молодих людей, про переконання Ш-ка, про те, хто такий Карл Іванович і чи не має в Петербурзі „новаго заговора“. Сяк-так він одкараскав ся, впевнивши, що під Карлом Ів. він розумів полковника Герна, у котрого жив Ш. в Оренбурзі.

За два дні після ревізії Обручов одіслав Ш. в Орську під строгий догляд; одержавши ж з Петербурга якийсь приказ що до Ш-ка, перевів його 8. жовтня 1850 р. з 5-го в 1 оренбургський лійній баталіон, частину котрого що року командувано до Ново-Петровської фортеці, що була на пустинному півострові північно-східного берега Каспійського моря, куди Ш-ка тодіж і одіслано, і де він без виїзду провів увесь час свого заслання до серпня 1856 року.

Перший період перебування Ш-ка в Орському хоч був занадто тяжкий для нього, але він сяк-так переносив своє нещастя; коли ж його знову привезли туди в маю 1850 р. під строгий догляд і його запроваджено в фортецю разом з арештантами, з котрими йому доводило ся виконувати всю роботу, яка лежала на них, тоді Ш. цілком зрозумів долю арештанта. Про сей занадто тяжкий для нього час він не любив згадувати й розмовляти; і подробиці його життя за сі пять місяців мабуть нікому невідомі. По приїзді його в осени 1850 р...

Тут, на жаль, кінчаєть ся рукопис М. М. Лазаревського, що надіслав до редакції „Рус. Архива“ Н. М. Терехов.

ІІ. Недруковані листи Шевченка до Я. Кухаренка.

В н-рах 74, 82 і 88 урядових „Кубанскихъ Областныхъ Вѣдомостей“ надруковано в фейлєтоні 12 листів Шевченка до Я. Кухаренка, що заховались у оригіналах у сина Кухаренкового, тепер полковника О. Я. Кухаренка, що є отаманом ейського відділу Кубанського війська. Копії з оригіналів з дозволу їх теперішнього

власника злагодив до друку М. Дикарів; деякі пропуски (прим. у листі III) зроблено задля цензури. Отсі листи — частина довоглітньої переписки Шевченка з Кухаренком, що тягла ся десь від 1840 р. до смерти поета. Лист під н-ром I, очевидно, не перший. Деякі з тих листів були вже друковані зараз по Шевченковій смерті у „Основі“, иньші тепер надруковані у-перве. Передруковуючи нові листи з мало кому у нас доступної газети ми пропускаємо ті, що вже були друковані. Правопис листів, скопійований вірно з оригінала, і деякі уваги впорядчика лишаємо, перекладаючи їх на нашу мову. *Ред.*

I.

С. П. 1842—30 септября.

Сидимо оце вдвох с Кіндратомъ, пьемо чай та сумуємо, прочитавши ваше письмо, думаємо собі вдвох: де то тепер наш добрий, наш щирый кошовый, чи ще в Тулі чи вже за Тулою, чи може вже дома? Та вже нехай де хоче буде, аби був здоров. Спасибі тобі мій зизий (!) голубе, шо не забуваєш мене на чужині одиноко (!), і всі наші щирі приятелі дуже дякують, і Гуляк, і Елькан, і Семененко, я всіх їх сьогодні бачив и всім разів по двічі читав твоє письмо, а прийшовше оце додому ще раз прочитали мы вдвох собі с Кіндратомъ, у двох кажу бо третього нема, нема вже Хтодота меж нами, учора поїхав сіромаха в Київ (!) служить Богу і Государю як той казав, а мы пропадаймо въ оцьому проклятущому Петері (!) щоб він замерз на віки, тут тепер 10° градусів морозу не вам кажучи, а кожуха нема чорти б убив його батька, і купила нема. Ну та нехай стара вьязне билше м'яса буде роздобудемо як небудь, а поки що ось що: Чорноморській (!) ваш побит у цензурному комитеті, цензор Корсаков говорить шо нічого не вимараємо, коли хочите каже то ни читаючи підпишу, моторный спасибі йому, не знаю шо скаже тіатральний якъ до його дойде (!) але здаеця шо і той моторный, побачимо, як тільки все кончиця то дам звистку. Переписавъ оце свою *Сльпую*, тай плачу над нею, якій (!) мене чорт спиткав і за якій (!) гріх шо я оце сповідаюся *кацапам, черствим кацапським словом*. Лихо брате атамане ей богу лихо, це правда шо окроме Бога і чорта в душі нашій есть ще щось таке, таке страшне шо аж холод іде по серцеві якъ хоч трошки його розкриєш, цур йому, мене тут і земляки і не земляки зувуть (!) дурним, воно правда але шо я маю робить, хіба ж я винен шо я уродився *не кацапом* або не французом!

Шо нам робить атамане брате: прать против рожна чи закопаця заживо в землю, не хочеця дуже не хочеця міні дрюковать *Сльвную* але вже ны маю над нею волі, та цур ій а обридла вже вона міні, присилайте будьте ласкові, шо ви там маєте доброго та не журіця, конпонуйте (!) нехай вам бог помога, скомпанував я ще драму чи трагедію в трьох актахъ зовеця *Данило Рева* ни знаю що ще з неї буде бо ще і сам не читав, прочитаемо вдвохъ як приїдете бо я таки вас зимою сподиваюся, а в[е]село б було б матері його ковинька, Кіндрат каже шо із хаты б не выходили все б сидили та балакали, та галушки бъ та всяку всячину варили та співали б та танцювали. Пр[и]ізжайте голубчику коли можно буде, а поки що поклон[и]те[ся] свої любій жіньці. На сім тыжні побачу ваших діточок бо поїду в Ц[арьске] С[ело]. Бувай здоров мій щирій ридный брате атамане, згадуї коли будеш мать часть згадать сіроту *Т. Шевченко*.

II.

„Написано 24 марта 1844“.*)

Атамане! Шкода шо в тебе рук[и]**) не таки довги, шоб достягти до моеї чуприни а воно б добре було. Як бы николи, або нездужавъ або ще шо небуť таке то щєб нічого, а то все так як треба та ледащо не вам кажучи, хо[ч] і сором та шо маю робить—такій (!) уже вдався. Теперь зачну: спершу. Як будете ви міні розказувать про вареники та проче то я вас так вилаю, як батька рідного не лаявъ. Бо проклятущ[а] ота страва шо вы розказув[а]ли недиль зо три снилась. Т[и]лько шо очи заплющу, вареник так так тобі і л[и]зе в очи, перехристися, запл[ю]щися, а винь знову, хоч да воскр[е]снет читай таке дихо. А вдруге чом вы міні не присилаете костюма для Головатого. Ваш кошовый здаеця тут, але я його не бачив. Я ось шо думаю, замись того шоб малювать Головатого для Вас одного, то я лучше зроблю літографію в 200 екземпляров, і то тойді тілько як буду мать гроші бо це таке діло, шо без грошей не втнеш а коли хочете шоб швидче то ви спитайте у своїх чи багато іх найдеця таких шо хотять мать у себе Головатого. Я зроблю рисунок і пошлю в Париж літографировать бо тут не зроблять так як треба, а коштувать се

*) Огця дата написана иньшою рукою і иньним чорнилѳом.

**) По краю листа вчєди слова не дописані.

буде 1000 р. асигнаць: так воно бачите гроші хоч и не нашому братові сердешному.

Так я й думаю, щоб у мене все це не сп[ді]ло на потилиці, зробіть ви підписку меж товариством на 100 человек або як знаєте. Коли все це що я говорю зробіть можна то ви й напишіть міні і прешліть (!) одержу, а я вам пришлю эскіз я думаю його нарисовать, що він стоїть суми[ий?] коло зимнього дворца позаду Неви, а за Невою крепость, де конав Павло Полубаток. Поміркуйте сами як це лучше зробіть бо м[и]ні й самому дуже хочеться кликнути на світ Головатого, на Україну я не надіюсь там чортма людей німці прокляті били нічого. Чорноморській побит вийшов з цензури так як треба. Театральний цензор сказав що йому не треба підписувача коли воно буде надруковано. Я в марті місяці іду за гряницю, а вз малоросію не поїду цур їй бо там окрім плачу нічого не почую. То ви напишіть що міні робить з чорноморским побытом. Скомпановав ще я маленьку поему *Гамалія* дрюкують у Варшаві. Як видрюкують то пришлю. І *Назара Стодолу* (!) драма в трьох актах. По московскому. Буде на театрі після великодня. Хтодот умер у Києві. У Гулака вчора був концерт і він вам кланяється (!). Елькан джеркоче на всіх языках так як і перше, теж кланяється. Семеновко оженився. Кіндрат рисує та сумує та згадує вас, а я гуляю собі на безголовья. Бувайте здорові. Т. Шевченко.

III.

1844 ноябрь 26.

Друже мій! ей богу й досі не знаю, що я за погань на сім світі? сказати би ледащо, так же ні бо бьюсь як овецій хвіст... сказати гордий, так ты ж мене знаєш. Тай після чого міні кирпу драть? далєбі я чорт зна що. Оце другий рік як я с тобою не балакаю друже мій, а чому? і сам не знаю. Вертисся ты у мене всякій день на думці і на серці, а ти може думаєш?... Та цур йому не думай братіку про мене нічого поганого. Далєбі я не поганиший (!) меж людьми.

Ей богу не знаю с чого й начинати і що тобі розказувати. Був я уторік на Україні — був у Межигорского спаса. И на Хортиці, скрізь був і все плакав, сплюндровали нашу Україну

Заходився оце вернувшєся (!) в Питер, гравировать і издавать в картинах остатки нашої України. На тім тижні вийде 6-ть

картин і тобі пришлю. Я на те літо буду у Таганрозі, напиши будь ласкав як там найти шлях до тебе, от набалакаємось!

На риздвяних святках наші земляки отут komponують театр у медіцинській академії так я думав щоб ушкварить твій *Чорноморській (!) побыт*, али (!) тепер уже пизно, а як бы ти його звелів переписать гарненько та прислав к великодню то б це так. А теперь вони вже розучують *Москаля чарівника, Шельменка Сватаня на Ганчарівці* і мого *Назара Стодолю*.

З поганими отими черкесами я частенько отут зустрічаюсь але про тебе ніодин нічого міні не казали хоч я їх і роспитував. Шамрай собі хлопцы як того треба. Але воно здаеця сирота і не пашчыкуе собі на лихо.

Оставайся здоров друже мій низенько кланяюсь твоїй жінці. Гулак і все товариство здраствуе. Хтодот нівроку йому в Полтаві ожинився та й байдуже, а я тим часом бурлакую.

Чого ти сам собі хочеш то й я тобі того желяю.

Т. Шевченко.

Далі приписав кілька слів С. Артемовський Гулак, а потім знов Шевченко:

Чом мы не зустрілися в Москві ту зіму. Я там проживав той самий тиждень шо й і ти. Цур йому аж нудно згадувать.

IV. Зверху написано олівцем: „1845 г.“

Отамане.

Я сьогодні Петербургъ покидаю. Буду літом у Таганрозі, то будь ласков напиши до мене як там шлях найти до твого гнізда. Бо міні дуже треба побачиця з тобою. Я якось оце писав до тебе, та мабуть не дійшло. Або записався, або тобі ніколи, або може ждеш півтора року щоб заплатить міні так як за твое сало (за черкнуто „и“) ласку і добре слово, заплатив. Не згадуї злого а помяни добре, і напиши міні хоч де ти живеш, щоб я знав як долетить (слово не прочитано) до тебе. Бувай здоров Отамане, пиши коли матимиш час до мене.

В Полтавскую губернію въ Миргородскій повіт в село Мариенское. На імя *Александра Андреевича Лукяновича* с передачею щирому твоему Шевченкові.

23 март.
1845. *Академ.*

(*На чистій третій стороні листа в горі написано:*
„Писано 25 мая 1845.“)

V. *Лист без дати, написаний невиразним письмом.*

Отомане!

Будьте ласкові пришліть *Чорноморській побит* до мене в академію.

Отомане як би ти знав, що тут робиця. Тутъ робиця (*зачеркнено*: „ой щоб“) таке шо цур іму і казать. Козаство ожило !!!

Оживуть Гетьмани
В золотім жупани (!)
Прокинеця доля
Казак засніва
Нема въ краю нашім
Ни німця...

(Замість підпису знак: літера *и* боком або *ш*).

VI.

1 апреля 1854.

Я оце сижу та сидячи думаю: Господи! Господи! Як то швидко ті літа минають; молодії то ще так і сяк, а що вже ті старі (пагані літа), то такъ і литять, ниначе та шуліка за куркою: так воно за нашою мераскою грішною душою (!).

Я оце сидячи лічу літа та долічуюсь до того року як ми з тобою вперше побачились. Угадай чи багато я налічив іх тих нікчемених марних літ? Трохи чи не буде чотирнадцять, коли не брешу, а як матимеш час то сам здоров перелічи. Остатній лист твій получив я року Божого 1846-го в Миргороді і тогож божого року написавше тобі лист, і гарненько властними руками, у тім же богоспасаемім граді Миргороді отдавше на пошту, поїхав собі гарненько в престольній град Москву. От не маючи години приїхав я у тую Москву, та й гуляю собі по улицях, звичайне як чоловік іностранній, розглядаю собі то церкви, то собори, тільки глядь аж іде чорномориць, от спинивше його й питаю, чи давно с коша, і чи далеко Господь несе? С коша каже шоста чи сьома неділя, а гируємо аж у саму столицу Петербург. От я і питаю його то про Шамрая — маляра, про Порохню та й кажу йому. — А що то там поробляє наш Кошовий Кухаренко? Якій (!) каже К.? — Та Яцько кажу! Еге! каже, його на зелених святках поховали. От тобі й на! подумав собі: чи давно чоловік міні радив щоб я бив лихом об землю як той швець мокрою холявою об лаву. а його вже й поховали! Попрощавшись с чорноморцем, зайшов у якусь стару престару церков, одправив по твоїй душі панахиду,

та й пішов собі знову блукать по закарлючистих улицах московських аж до самого вечера. У вечері зайшовъ у театр, та згадав твій *Чорноморській побит*, вийшовъ із театру, та цілісіньку ніч незнав уже що с собою й робить так мені тебе жаль стало.

С тиждень чи й биш блукав я після того по тій Москві, тільки вже не лічив ворон на Івані великому, а все дивився по улицах чи зустріну де хоч поганенького чорноморця, щоб доскональне роспит[ат]ь про тебе друже мій єдиний! бо мені все якось здавалось, що ти живий і здоровий (воно так таки і було собі, благодарить господа милосердаго), а чорномориць той мерзкий, уповательно думаю собі то ніхто иншій як сам Сатана (бодай він вздох) скинувшє свою повшєдну одєжу (німєцькій куцій жупанок) та надів чорноморську достатньо одєжу щоб почваниця перед московками під Новинским або на *Трубъ* або на *Козижъ*. Та правда в Москві всуди єсть де пощигольть а особлеве (!) такому козакові як Сатана.

От я упоравше в Москві що мені там треба буду (!), вернувся знову в Київ і тільки що ступив на дніпровській байдак... так змною таке трапилось, що против ночі не треба б було і розказувать, а то ще прокляте присниця. Мене поправді сказать рштовали та посадивше з жандаром на візок та прямо привезли аж у самий Петербург. Засадили мене в Петропавловску хурдигу та й двері замкнули, я вже думав, що й ключі въ Нєву закинули, аж ні, через пів руку (!) вивели мене на світ божій (!) та знову посадили мене на чортопхайку, тільки вже не с жандаром а с фільтьєгерем (!), та отвезли аж у Оренбург, а въ Оренбургъ (!) і до прийому не водивше наділи на мене салдацку зброю, і так с того часу, друже мій єдиний, став я салдатом. Не зробив я, і не думав я, отамане батьку мій, куму (!) небудь лихого, а терплю горе і бог його знає за що? Така мабуть уже усім кобзарям погана доля, як і мені недотепному випала. Семий рік оце пішовъ в апрєля як я нужу світом в киргизкім безводнім і безлюднім степу.

Вернувшєся вторік із Аральського моря в Оренбург, та сидячи ввечері у одного земляка свого (мене спасибі земляки таки не пураюця) та сидячи перебираю старій Р. инвалид. Коли зирк аж надрюковано що такій (!) то Яцько К. назначаєтся в таке і таке войско Кошовим. Ну так і єсть що то міні в Москві зустрівся не хто другій (!) як сам иродів син Сатана. Та й справді, яка таки недобра мати понєсе чорноморця в Москву? Чого він

там не бачив? Аджи (!) чорноморці с коша прямують на столицю через Курске через Орел та на Смоленске, а не на Москву. Я аж тепер тільки догадався шо я хоч і в школі вчився, а сам бачу шо дурень. Та ще хто і одурив? Сатана ледачий син, бодай йому і в пеклі добра не було!

Далі йде друга половина сего листа, вислана окремо.

10 апреля.

Христос воскрес! Друже мій єдиний!

Поки Христа дочитаюця то я тим часомъ то я (!) допишу оцей нікчемний лист: та воно по правді сказавши давно б його треба завершити, так шож ти маєш робить: ніколи, так ніколи, шо за лежнею нема коби і посидить. Ти я думаю бачивъ коли небудь кавказкі укрѣпленія? то певне бачив шо там поробляе люд хрещеній? отак достеменно і у нас в Новопетровскім укрѣпленіі, а найпаче зімою. Лежимо собі цілісіньку зіму та ждемо весни та пароходу із Астрахани. Цю весну шось довгенько його нема, чи не було там у вас зіми лютої часом? у нас благодарить бога снігу і не видно було.

Вернемося трохи назад. Так отак то друже мій єдиний! прочитавше в тім Инвалиді шо ти благодарить Господа Милосердого живий і здоровий, я трохи не рік усе застругував перо шоб написать до тебе лист, а тим часом мене із Оренбурга вислали въ Новопетровское укрѣпленіе, а тут... думав я, думав, та й така в нудьги проклята думка напала. Шо я йому напишу? Може він тепер на своєму коші забув як мене й зовуть.

Та ні думаю не такій козаць, хоч він тепер думаю і кошовим а все таки повинен остат[ь]ся добрымъ козакомъ.

16 апреля.

Завтра слава богу, од нас пароход повезе почту, а коли то він привезе од тебе друже мій єдиний лист? то вже цйого (!) і сам найстарший не скаже.

Згадуї мене инколи друже мій! а як час матимши то й напиши мені: ти там у тому *Азові* сам пробуваеш? стара твоя чи бгае ще хоч як небудь метелицю, сини-соколи твої де вони тепер повертаюця? Поцілуї їх друже мій за мене, скажи їм шо це мов вас цілує то[ї] старий дядько шо з вами цілувавсь колись у Царскому селі. Добре було б як бы згадали. Та ні не згадають. Малі

були, забули. То ти їм нагадай, коли сам здоров згадаеш, як ми в Бориспольцем з вами попрощали ся не доізваючи александровського корпусу.

А я й досі співаю та може й довго ще співатиму згадуючи дочку твою невеличку.

Тече річка невеличка з вешневого (!) саду
Кличе козак дівчиноньку собі на пораду.

Поцілуй її за мене друже мій.

Чи ти надрюковав свій *Чорноморській побит*? Як шо надрюковав, то ласковий будь пришли і мені хоч один екземпляр. У Харьковъ до Метлинского може инколи пишеш то кланяйся йому, і скажи що я ще на лихо мені живий і здоровий блукаю мов по степах киргизких та иноді і його згадаю за його *Думки та ще де що*.

Живи здоровий друже мій єдиний! Писав би тобі багато ще де чого про свою погану неволю та бачиш ніколи; у другому листі все до крихти напишу.

Будь здоровий! Нехай тобі Господь на все добре помагає.
Не забувай сірому Т. Шевченка.

Як шо дійде цей лист до твоїх рук, і ти прочитавше його, сам собі кажиш де ж то він той Тарас написать би йому.

Як шо тобі така думка прійде то пиши так:

Его Высокоблагородію
Ираклію Александровичу
Ускову

Г. Коменданту Новопетровскаго укрѣпленія.
Черезъ Г. Астрахань а зимою черезъ
Гурьев городок.

Ще ось що: я[к] шо ти надрюковав свій *Чорноморській побит*, то пришли мені один екземпляр ради святої поезії, а я тобі за це в другому листі опишу свій поганій солдацькій побит. Бувай здоров, мені і Богу милий мій єдиний друже! Нехай с тобою все добре дієця, не забувай безталанного Т. Шевченка.

ІІ. Христос воскрес! Батько отомане Кошовий!

Як раз на великдень привезла міні астраханська почта твое дружее ласковое письмо і 25 рублевую писанку. Зробив ти мені свято друже мій єдиний! Таке свято, таке велике свято! що я його і на тім світі не забуду. Не видержав голубе мій сизий. (Та

*

якій (!) би його вражій (!) син і видержав?) Упився та так щиро упився твоїм могоричем що аж голомозину собі розкромив. От що зробив ти мені своєю не так писанкою як братнім щирим словом.

Тільки що схаменувся я од твого слова, і взяв уже перо в руку щоб написать тобі спасибі, аж приходить із Гурьєва почта і привозить мені листи із самого Питера. Один козак, молодий козак Маркович с товариством і шле мені на починок трохи грошинят. Пише що молоде товариство в столиці складчину для мене зробило. Треба було б і в другій (!) раз упиця, але я якось видержав, тільки (без сорома казка) тихенько заплакав. Другій (!) лист із столиці ж. Пише мені куренний Лазаревській (!) і упевняє мене що незабаром мене випустять із цієї широкої хурдиги. Він пише що добрий царь наш уже дав приказ розбивать мої кайдани. І плачу і молюся і все таки не вірю. Десять літ неволі друже мій єдиний знівечили, убили мою мою (!) і віру і надію, а вона була колись чиста непорочна я(к) те дитяточко взяtee от купели, чистая і кріпкая як той самоцвіт камень ошлифованний! Але чого не зробить риторда (!) хмська? Я трохи трохи не одурів на сім тижні. Та й тиждень же удався! Не дармо я його виглядав десять літ. Десять літ! Друже мій єдиний! вимовить страшно, а витерпів! і за що витерпів? Цур йому, а то я справді одурію. Тепер думаю ось як зробити. Як дасть бог дождуся с корпусного штабу одпуску, то думаю навпростець через Астрахань ушкварить на Чорноморію. Я ще її зроду не бачив, треба хоч на старість подивиця що то таке та славна Чорноморія. А поки те буде, посилаю тепер тобі друже мій єдиний своє поличя. Нема в мене брата нічого білше тепер. Як дасть господь милосердний прииду сам на січ то може ще якій (!) небудь привезу тобі гостинець. Одного боюся, щоб не потребовали мене часом в Оренбург. А може дасть бог що й не потребують, на чортового батька я ім тепер здався.

Чи старий Щепкин ще живий? От щира козацька душа і молода як у дитини. Чи не пише(ш) ти йому часом. Як пишеш, то целуй його за мене. Яку він там тобі пустку читав. Я, поганий з мене батько, забув свою рідну дитину.

Прислав мені из Питера курінний Панько Куліш книгу своєї роботи названу *Записки о южной Руси*, писану нашим язиком. Не знаю чи дійш(л)а до Чорноморіи ся дуже розумна і щира книга. Як що не дійшла то випиши, не будеш кацяця. Такої доброї книги на нашому язичу ще не було дрюковано. Тут живо вилитий

і кобзарь і гетман, і запорожиць, і гайдамака і вся старожитна наша Україна як на лодоні показана. Куліш тут свого нічого не додав, а тільки записав те що чув од сліпих кобзарів, а тим самим і книга його вийшла книга добра щира і розумна. Послав би тобі друже мій єдиний свій екземпляр але я ще сам сам добре не на- читався, мене спасибі люде добрі книгами не забувають : нема, нема, та і пришло хто небудь, а журнала уже десятій рік і в очі ні одного не бачив і не знаю що там і дієця в тій новій чи со- временній літературі. Сам не написав нічого бо мені було заказано писать, а те(пе)р уже і Бог його святий знає чи й напишу що небудь путне. Я ще не дуже зостарівся та знівчився друже мій єдиний. А може дасть Господь милосердний ще одночину, та на старість попробую писать прозу. О віршах уже нічого й думать.

Прощай мій єдиний друже! Може дасть Бог ще се літо по- бачимось, а поки те буде целую тебе як брата рідного, а ти по- цілуй за мене свою стару і перецілуй своїх діточок, і не забувай іскренняго твоего друга кобзаря

Т. Шевченка.

Умисне пишу тобі на одному листочку щоб було де поличіе положить і шоб конверт не дуже важив.

Апреля 22

1856—1857 г.

Новопетровское укрѣпленіе.

VIII. 1859.

Батьку отамане Кошовий, і мій єдиний друже!

Треба б було мені на тебе сердиця; та ні, росердся ти перше на мене. Росердся ти на мене за те що я вторік ще аж у апрілі місяці получив твое письмо ласкаве од М. М. Лазарев- ского та не промовив тобі (!) й півслова й досі, Хоч би подя- кував за ті 10-ть карбованців що ти во імя мое дав якомусь моему братові Петрові Шевченку. Спасибі тобі мій друже єдиний! У мене єсть брати Микіта й Йосип, а Петра нема. Бог його знає відкіля він узався? Та дарма! Нехай собі здоровий буде. А ти здоровий і богатий. Не сердся ж на мене мій друже єдиний, що я й досі до тебе не написав хоч на клаптику паперу. Як (!) би сказать що ніколи було, то таке слово смерділо б брехнею, а я не пошлю тобі смердячого слова.

А тепер я захожусь сердыця на тебе отамане наш батьку кошовий! Мабуть ти давно в землях християнських не бував, і до-

брої мови християнскої не чував, що зовеш мене *закадишним* другом. Чи ж чути було коли небудь меж християнами таке бридке, паскудне слово? Мабуть ти, батьку, забув нашу християнську мову і до тщенту побусурменився? Та дарма! Зови, як знаєш тільки не забувай твого искренняго

Т. Шевченка.

17 янв. 1859 года

С. Петербург.

У нас тут складаєця *хата*, то чи нема часом у тебе якої доброї деревини на крокву або й сволок. Як е то присилай її на імя П. А. Куліша, або в академію художеств Т. Г. Шевченку. Поцілуй тричі за мене свою стару і своїх діточок.

Не сердся на мене мій друже єдиний шо я тобі пишу так не багато. Я ще й доси не одпочив після тії проклятої неволі. Як одпочину то напишу тобі за одним заходом аркуш або й два.

Чи ти читав *Оповіданя Марка Вовчка*? Як не читав, то я пришлю тобі.

По краєві вдови листа штаблом вибито з двох боків:
„19 янв. 1859“)

ІХ.

1860. року 25 марта.

Батьку отамане Кошовий!

Посилаю тобі к великодню замісь (!) писанки *Хату*, и не журнал а тільки альманах, попередник нашого будущего журналу *Основа*. Начнеця він з того року. Збирай батьку Чорноморську запорозьку старовину та присилай на мое імя, а я передаватиму в редакцію. Требаб багато де чого тобі написати та ніколи, нехай другим разом лучшим часом. Цілую твою жінку і твоїх діточок, а теби аж тричі. Згадуї инколи щирого твого

Т. Шевченка.





Конрад Фердинанд Маер.

Із чужих літератур.

(Конрад Фердинанд Маєр і його твори).

Був собі раз великий поет і великий артист і називав ся Маєр. Чудно якось, неправда? Як під сільською стріхою ніхто не звик шукати князя або барона, так під назвою Маєр якось не яло ся шукати великого поета і артиста. А про те він був і ціле житє носив сю назву і навіть не пробував прикривати сеї своєї архибуденної назви якимсь грімкїйшим псевдонїмом, як се чинив його земляк Фішер, що в німецькій літературі зробив ся звисний під назвою Дранмора. Маєр, про котрого ми хочемо говорити тут, так і звав ся Маєром і може бути, що крім иньших прикмет, про які скажемо далі, власне й тїй архибуденній назві він завдячує те, що за житя його знали і доси знають далеко менше, нїж він заслугує на се, що люди з талантиками в десятеро меншими від його добили ся більшого розголосу, що їх твори купують ся, перекладають ся на чужі мови, коментують ся і дискутують ся, коли тимчасом про Маєра поза досить тісним кругом знавців і любителїв мало хто й знає.

Та про те ми скажемо не боячи ся закиду прибільшеня, що померший при кінці минушого року К. Ф. Маєр був одним із найбільших і найоригінальнїйших поетів, яких мала Німеччина в ХІХ віці, а серед поетів другої половини сего віку мабуть ані один не дорівнює йому глибиною думок, силою і прецизїєю вислову і повнотою артистичного викінченя. Серед молодї гєнерації, що повстала по 1870 році і з якимсь горячковим послїхом переживала всі духові хороби і літературні моди сусїднїх народів —

Росиян, Французів, Скандинавців, кидала ся в різні боки, пробувала різних форм і різних тонів не знаходячи свого власного, К. Ф. Маєр стоїть мов високий, кріслатий дуб, що глибоко і широко запустив корінь, сильно держить ся ґрунту і хоч не скрипить як дуленаста осика, то все має свій поважний, троха може одно-стайний, але глибоко поетичний шум, що порушує душу і навіває свіжі, світлі думки. Поле його творчости дуже широке — власне нуто, сучасне житє і безмежні поля історичної минувшини; теми його дуже різнородні, бо він малює житє в найрізнійших його проявах: дикі пориви пристрастей, тихі хвилини радощів і смутку, вибухи розпучки, усміхи надії і ледво замінні рухи пекучого до-кору; та про те всюди, на дні всіх тих сцен і малюнків видно мов золоте тло — щире, м'яке і гуманне, та при тім мужнє серце поета, його здорову вдачу, ясний погляд на світ і на людей. Він об'єктивний як мало хто з німецьких поетів нової генерації, і з сего погляду можна порівняти його з Фльобером, з котрим у него й так є чимало близького. Та про те його об'єктивність ніколи не була холодна, як у Фльобера, ані не просвічує іронією, як у Кільянда. З кожного речення його прози, з кожного куплета його поезії чути, що по за тою об'єктивністю, подиктованою артистичним тактом, б'єть ся живе, м'яке і чутливе серце поета і наскрізь щиро-го чоловіка. Тільки високий артистичний такт наказує йому здержувати пориви свого індивідуального чуття, не виявляти їх безпосередно, в безладній, еруптивній, розчіханій формі; але поет в ньому знає, що чутє, то найвисший скарб, властива суть поезії; поет і артист борють ся в його нутрі довго і важко, доки плинне, еруптивне чутє не перелетєть ся, не скристалізуєть ся в чистий, ясний бурштин, не візьме на себе довершеного артистичного тіла. Бувши здобутком важкої праці, довгої і впертої внутрішньої боротьби, Маєрові твори являють ся ясні, прозорі в композиції, плястичні в формах, як мало які иньші твори німецької літератури. Артист не важить ся випустити їх з рук, поки не вивершить, не виокруг-лить їх як мога найкраще, не затре і не зашліфує всіх слідів тих металевих виток, де його твір вязав ся з його власним житєм, з його душею, мов свіжо віділляна статуя з гливяною формою. От тим то його твори являють ся нам імперсональними, мов чимсь елементарним, що є таке і не може бути инакше. В тім їх висока артистична вартість як документів людського житя і артистичної праці над змальованєм того житя, — але в тім є й їх хиба, бо

через се вони являють ся троха холодними, не печуть нашої душі, не шарпають нервів, не розбуджують горячкового зацікавлення і битя серця. Для нашої рознервованої і перерафінованої генерації вони занадто зимні, може навіть мляві. Але я певний, що кожда здорова, сильна і гармонійна в собі генерація буде любити ся ними, буде знаходити в них здорову, сильну духову страву, а будущі генерації поетів будуть пізнавати з них міру, до якої підняв ся в Німеччині артизм у другій половині XIX віку. В Маєрових писаннях по моїй думці в десятеро більше плідних зародів будущини, ніж у цілій крикливій та блискотливій плеяді німецьких поетів наймолодшої генерації, ніж у всіх тих „модерністах“, символістах, ніцшанцях та декадентах.

Житє К. Ф. Маєра вбоге зверхніми фактами, та богате внутрішньою боротьбою, розчарованнями і невпинною працею. Як другий Парсіваль старої кельтороманської легенди він цілу половину життя шукав двох річей, котрі звичайному чоловікови не раз доля, так сказати, кладе в колыску або вони приходять йому без великого труду. К. Ф. Маєр шукав своєї національності і свого покликання. Ні одного, ні другого не дала йому молодість. Уроджений у німецькій часті Швайцарії, в Ціриху, він жив радійше в французькій Швайцарії і почував себе на добру половину Французом, — відси й пішло його довголітнє ваганє між французькою і німецькою нацією. Уроджений в достатку і вчасно стративши батька він в молодім віці не прикладав ся ні до якої наукової праці, хоч був дуже здібний; він не потребував ніякого „фаху“, то й не силкував ся опанувати нічого. Пізнійше він дуже жалував сего, що в молодости не мав над собою того спасенного „мусу“, бо через те він стратив багато найкращих літ мужеського віку, хитаючи ся між ріжними занятями і не знаходячи ніде вдоволення. Та послухаймо, що сам він говорить про се в своїй автобіографічній замітці, написаній для Антона Райтлера, що в 60-ті роковини його уродин (1885 р.) видав про него невеличку студійку.*) „Я родив ся в Ціриху 12. жовтня 1825 р. Мій рід оселений тут більше вже як 200 літ. В 1802 р., коли військo гельвєцького правительства бомбардувало Цірих, командував мій дід, полковник Маєр, обороною міста, а мій другий дід (по матери),

*) Anton Reitler, Conrad Ferdinand Meyer, eine litterarische Skizze zu des Dichters 60. Geburtstage. Leipzig 1885.

намістник Ульріх, репрезентант гельвецького правительства, мусів утікати. Зілляне крови тих двох ворожих політичних противників, федераліста і унітарія, було мабуть причиною моєї безсторонности в політичних справах. Мій батько, правительственный совітник Фердинанд Маєр, був близнець, дуже делікатної будови, чоловік без пристрасти, безмірно сумлінний робітник і значний організаторський талант. Наскрізь непорочний характер він був горячим поборником парламентарної республіки і рішучим противником абсолютної демократії, котрої тумультуарна вдача справляла йому, так сказати, фізичний біль. Моя мати, Бетті Ульріхівна, була, як се признають усі, що знали її, дуже симпатична жінка, оригінальна і ніжна, але з відтінком меланхолії, „веселий дух і сумне серце“, як характеризувала себе сама. Блюнчлі в своїй книзі „Denkwürdigkeiten aus meinem Leben“ (т. I, стор. 56) змалював майстерною рукою портрети мого батька, а особливо моєї матери, так що я не міг би до них ані слова додати, або від них відняти*). Батька стратив я вчасно, 1839 р., швидко по ціріхських кантональних бунті, що вибух наслідком покликання Штрауса на ціріхський університет. Ся публична подія є також найважнішим спомином моїх молодих літ. Пригадую собі, що хтось дав мені тоді памфлет вимірений против Штрауса, в біблійним моттом: „Виженіть струса назад у пустиню!“ і я запитав: „Аджеж у біблії говорить ся про птаха струса! Чиж таке прищиплюване біблійних цитатів не є туманенем народа?“ Мені ввижаєть ся й доси, як мій батько всьміхнув ся на се і зітхнув.

Скінчивши гімназію, де я не здобув собі нічого крім основної знайомости клясичних язиків, котрих не забув і доси, переїхав я на довший побут до Льовани і до Женеви. Моя мати була щиро заприятелена з одною женеvською сімєю, а мій батько, що пильно займав ся історією і написав книжку „Евангелицька громада в Льокарні“ (1836), про котру похвально відізвав ся Ранке, — лишив мені щирого приятеля в особі Людвік Вулліміяна, історика з Вадта. Таким робом французька Швайцарія здавна була мені другою батьківщиною, де я шукав притулку нераз, коли дома було мені не по нутру, і де мені все виходило на добре. В часі того першого побуту я віддав ся без опору вражінням французької літе-

*) Нові матеріали для характеристики Масрових родичів подає проф. З. Фрай у берлінській Deutsche Rundschau з 1899 р.

ратури, впивався клясиками і новочасними писателями, клясичною комікою Молієра не менше, як ліричним шампаном Альфреда де Мюссе. Оттак то від молоду я навик до французької мови і пишу нею не влі. Не радо вертав я з Льозанни до Ціриха, здав матуралий екзамен і записався на правничий виділ. Але ті студії не засмакували мені, хоча Блюнчлі силкував мене до них. Швидко я покинув виклади і розпочав самотнє житє — не бездіяльне, але розкидане і самовільне. Я читав тоді безмірно багато, заглиблював мене пристрасно, але без ціли і методи, в історичні студії, прочитав багато літописей і познайомився з жерел в духом ріжних віків. І з сего дещо лишило мене: історичний ґрунт і мірно наведений льокальний кольорит, який пізнійше я вмів надавати всім своїм творам, не потребуючи рити мене в книжках.

„Отсе самотнє житє провадив я цілі десятки літ, бо моя добра мати лишала мені повну свободу, а по її смерті люба сестра провадила моє хозяйство. Обоє ми рисували, і в тих довгих літах я полюбив малярство і різьбу. В усякім разі мене довголітня самота, оживлена хіба відвідинами кількох вірних приятелів, не була відповідна для мого розвою, хоча я й силкував мене зрівноважити її тілесною гімнастиком, плаванєм, фехтованєм і мандрівками на шпилі високих гір. Безцільність мого житя довела мене раз майже до розпуки, і тільки швидка втека до французької Швайцарії вратувала мене. Кілька подорожий за границю додали мені потім нового житя. Довший час я пробув у Парижі (1857), кілька разів відвідував Італію (побут у Римі 1858). Зробивши мене майже чужинцем у Ціриху я в тім часі перебрав мене жити з міста над озеро. Я жив за чергою у віллях у Кіснаху, в Майлені і знов у Кіснаху. Оженивши мене з дочкою полковника Цігlera 1875 р. я купив нарешті невеличку посілість у Кільхбергу і живу тепер там з жінкою і дочкою.

„Істория мого літературної карієри ось яка. В 1868 р. один із моїх женевських знайомих, Ернест Навіль, тепер член французької Академії, що тоді виголошував у Женеві популарно-наукові виклади, котрі були перекладані на ріжні мови, жалував мене на недоладність німецького видання першої з тих „промов“ і просив мою сестру, щоб переклала другий виклад під моїм проводом. Книжечка вийшла в Лиську у Г. Гесселя. В слідуючім році відвідав мене Гессель і ми заприятзнили мене. Він зажадав від мене

дечого самостійного для друку. Ще 1864 р. вийшли були у Мецлера в Штутгарті за намовою Густава Пфіцера мої „Двацять баляд“.) Я дав Гесселеви новий томик і він видав його 1870 р. п. з. „Romanzen und Bilder“.

„Рік 1870 був для мене критичним роком. Велика війна, що і у нас у Швейцарії розворушила уми на дві сторони, закінчила також війну в моїй душі. Незначно дозріло в мні племенне почуте, та тепер воно сильно захопило мене; в тій великій історичній хвилі я скинув із себе французьку закраску; щось перло мене в нутрі дати вираз сій зміні моїх поглядів і я написав поему „Остатні дні Гуттена“. Другим моментом сеї поеми була моя самота в моїй батьківщині. Острів Уфенау лежав близько передо мною і так само майже напрошувала ся моїй душі ідея — взяти героєм Гуттена, що там умер самотно. „Остатні дні Гуттена“ вийшли 1871 р. і здобули собі публіку.***) В 1872 р. випустив я поемку „Engelberg“, іділлію написану вже давнійше і потім відложу на бік. Давно вже займала мене одна історична фігура, найбільша в історії Біндена. Із частих і довгих літніх прогульок знав я в Біндені майже кожду пядь землі і в його хроніках був я начитаний як тільки можна. Довго я займав ся сею темою немов для іграшки, та в кінці під каштанами мого помешканя в Майлені я написав повість „Юрко Бнач“ (перше вид. 1876, в р. 1885 вийшло семе). Ще в Льовані я багато займав ся французьким істориком Огюстеном Террі і переклав на німецьке його „Récits des temps mérovingiens“ (видане в Ельберфельді). В його „Histoire de la conquête de l' Angleterre“ я наткнув ся на загадкову постать Томи Бекета і так довго займав ся нею, вглубляв ся в її психологію, що вона майже болюче стояла мені перед очима. Я увільнив ся від сего привида, написавши новелю „Святий“. Ся новеля вийшла 1880 р. (в 1884 було вже четверте видане***). В 1882 р. вийшли „Поезії“, де знаходиться найбільша часть давніх баляд і романсів зовсім перетоплених. Чотири „Малі новелі“ („Амулет“, „Вистріл з амбони“, „Плявт у жіночій монастирі“,

*) Zwanzig Balladen eines Schweizers, видані безіменно, накладом самого автора.

***) В 1884 р. вийшло вже пiate видане; у мене під руками є семе видане з 1889 р.

****) В 1881 р. ся новелю перекладено на англійську мову — трохи чи не одинокий переклад із Масрових творів за його життя.

„Паж Густава Адольфа“) вийшли 1883 р. Мої остатні писання, се „Терпіня хлопця“ (1883) і „Шлюб монаха“ (1884). В р. 1880 надав мені університет мого рідного міста титул доктора honoris causa.“

Певна річ, отсей коротенький автобіографічний нарис дає дуже поверховний і недокладний образ життя К. Ф. Маєра. В нім ледво зазначено ту глибоку трагедію його життя, про котру ми згадали висше: змарновані найкращі літа, припізнений, а через те короткий розцвіт творчости, що мусів бути окуплений величезним напруженєм сил усього організму і їх швидким вичерпанєм. Аджеж із самих хронологічних дат у автобіографії видно, що німецьким поетом Маєр зробив ся маючи мало що ве... літ, та від того часу минуло ще 7 літ, поки написав перше віршів, з котрою справді можна було показати ся між люде і котра дійсно майже відразу поставила його в ряді ліпших німецьких поетів. Уроджений 1825 р. Маєр тільки в 70-тих роках знаходить своє призначє, робить ся писателем, і тільки маючи 50 літ він женить ся. Яка трагедія криє ся по за тими сухими датами, се відслонюють нам по трохи спомини Маєрових знайомих. Мати виховала його в строго релігійнім дусі різкого кальвінізму. Безмежна любов до матери була причиною, що він так само горячо привязав ся й до її конфесії. Та коли з часом знайомість сьвіта і читанє книжок почало підкопувати в його душі фундаменти тої віри, він терпів страшенно. Релігійність матери з часом перейшла в біготерію, в аскетизм, у божевільє, в якім вона й скінчила житє. Її син, з малку несьмілий, склонний до самоти, до задуми і меланхолії, чув над собою мов лопотанє крил якихсь чорних демонів, що грозили ся здмухнути ясний сьвіточ його духа. Яких страшених зусиль коштувала боротьба з ними, а надто для чоловіка, котрому молодість не дала гарту волї, виправки і енергічних імпульсів! А коли в дозрілім віці у него знайшла ся та енергія, то організм почав подавати ся. Вже в перших поривах його поетичної творчости бували перерви, довгі дні і тижні, коли перо випадало з його рук, мозок відмовляв служби, і він сидів затоплений не то в задумі, не то в глухім остовпіню. З часом такі павзи робили ся щораз частійші, довші, поки в кінці 1891 рік зовсім не витрутив йому пера з рук, не зробив його живою руїною. Правда, в божевільє він не попав; се була радше тиха меланхолія, спричинена з одного боку унаслідженєм, а з другого надмірною, страшно інтензивною

і важкою працею. Бували в тім часі й сьвітліші хвилі; він виїжджав на недалекі прогульки, розмовляв, писав листи; але про літературну працю не було й мови. Він умер у падолисті 1898 р.

Щоб зрозуміти труднощі, з якими мусів бороти ся Маєр пишучи свої твори, треба пригадати, що властивою рідною мовою його був твердий цїрихський диялект, рапавий і немельодийний. Літературну німецьку мову він знав тільки з книжок; думав диялектом і мусів кожду думку перекладати на літературну німеччину. До того він за молоду навчив ся дуже добре по французьки, говорив і писав тою мовою далеко краще, ніж по німецьки і перші його німецькі писаня були повні галіцизмів. Якийсь час він вагав ся, чи не віддати йому своїх сил французькій літературі; можна бути певним, що колиб він був наважив ся зробити ся вченим, істориком, як думав одного часу, він був би писав по французьки. Але поетичного тону на французькій мові він ніяк не міг дібрати і коли раз рішив ся зробити ся німецьким поетом, мусів поборювати великі язикові труднощі. Ся боротьба з язиком вїйшла у него в привичку, зробилась його другою натурою, доходила декуди до манери, до манїї. Висловити кожду думку як найпростїйше, як найяснїйше і як найкоротше, се був його девіз. Він не вдоволяв ся майже ніколи тою формою, в яку виливали ся його твори під першим вражїнем, хоча ся перша редакція звичайно була вже перетравлена, перетоплена, виношена в душі і виливала ся на папір з великим трудом, помалу, слово по слові. Пізнійше він розважав кожде реченє, кожду фразу, скорочував, добирав найвлучнїйшого слова, поправляв і переправляв до втоми. „Гуттена“ він переробляв з десять раз, „Судиїху“ ще більше; те саме було з многими його поезїями.*) Не кожда переробка була поправкою; бувало й так, що переробивши якийсь твір кілька разів Маєр за порадою приятелїв таки друкував першу редакцію. Майже кожде нове виданє його віршів подавало нові варїанти, а стулюванє тих переробок подає дуже цїнні вказівки для зрозумїня, як дивив ся Маєр на цїлі поезїї і на викінченє поетичної техніки. Та про те ся техніка була для него далеко не всїм. „Майстер форми — пише про него Францос, — він високо цїнив формальний талант, але ніщо не було йому антипатичнїйше, як великий формальний талант

*) Див. Karl Emil Franzos, Konrad Ferdinand Meyer, ein Vortrag. Berlin, 1899, стор. 27.

із „гарненьким собі“, не великим і неважним змістом. „Се — писав він — робить на мене вражінє гарного мужчини в моднім журналі.“

Із молодости, коли він ходячи самопас шукав собі відповідного занятя і шукав вітчини, котрій би міг віддати свою любов і свою працю, він виніс два замилюваня, що мали рішучий вплив на його півнійшу творчість: замилюванє до історії і до малярства. Ми бачили з його автобіографії, як він, замість студіювати права, вчитував ся в старі хроніки і в праці нових істориків таких як Террі. Він перекладав їх — Террі на німецьку а Момзена на французьку мову. З того замилюваня до історії він виніс багато фактів, постатей, сцен і характерів, що мали ожити в його поезії і в його новелях. Малярство займало його так само сильно; він думав зробити ся малярем, а покинувши сю штуку для поезії, він заховав те чисто малярське око, вразливе на краски, на контури, на пози. Його новелі і вірші тим головно вбивають ся так різко в память, що кожда фігура в них обрисована двома-трьома словами, але в таким положеню, немов би поет бачив її перед собою на малюнку. Здаєть ся, що Маєр, навіть описуючи найрухливіші сцени, всюди вміє зупинити ся на момент і зупинити своїх героїв, щоби підхопити у них якусь мальовничу, характерну позу і закляти її на віки в слова, як найдокладнійше примірені і прикрасні до ситуації.

Яко чоловік був Маєр людина добродушна, невідкупно чесна і зовсім проста, далека від усякого честолюбія, в високій мірі скромна і безпретенціональна. Правда, він, потомок швайцарських патрицій, держав себе з далека від народньої маси, не брав участі в публичнім житю, а в часі, коли його імя зробило ся славним, дім його був мало кому доступний. Та про те супроти не-многих своїх приятелів він був щирий і отвертий, а з усіми поводив ся з високим тактом, делікатно і людяно. В своїм Кільхбергу він збудував і багато вивінував дім притулку для немічних робітників; уже се одно показує, що його „аристократизм“ був більше аристократизм духа, ніж гербу. Як чоловік дуже багатий (полишений ним маєток оцінено на півтора міліона марок) він ніколи не потребував журити ся хлібом ані заробітком; та не забуваймо, що се було частиною його житевої трагедії. Не бувши змушеним до праці він змарнував багато найкрасших літ свого життя. Не подібний до найбільшої часті міліонерів, він ніколи не

хотів яснити, жив скромно, вважаючи себе тільки адміністратором свого маєтку.

Із 73 літ його життя властиво плідними були тільки 20, від 1870 до 1890. Його поетичне жинво багате і різнородне змістом, але невелике обємом. Дві поеми: Гуттен і Енгельберґ, не надто великий том поезій, одна більша повість „Jürg Jenatsch“ і десять новель: „Das Amulet“, „Der Heilige“, „Der Schuss von der Kanzel“, „Plautus im Nonnenkloster“, „Die Leiden eines Knaben“, „Gustav Adolfs Page“, „Die Hochzeit des Mönchs“, „Die Richterin“, „Die Versuchung des Pescara“, „Angela Borgia“. Надто він написав невеличкі спомини про свого земляка, також великого швайцарського поета Готфріда Келера і спомини про те, як повстав його перший славний твір — Остатні дні Гуттена. Ось і весь його літературний доробок! Друкуючи компактно його можна вмістити в не дуже великих 4—5 томів. „Між важнішими оповідачами нашого віку — пише Францос — нема ані одного, котрий би не написав більше“, з виемком хіба великого реаліста і Маєр-ового вчителя Фльобера, — додам від себе, — або з виемком великого німецького драматика, а на полі новелі також Маєр-ового вчителя Генріха Кляйста. В усякім разі Маєрове місце обік сих великих майстрів слова; „на полі історичної новелі обік него мало кого можна поставити, висше него — нікого“, — каже справедливо Францос, а голосний естетик і талановитий поет Вішер, що загалом досить неприхильно дивив ся на Маєрову творчість, назвав його „Тацитом новелі“. Є дещо й у владі Маєровій, головно його етична повага, строгість і брак гумору, що наближує його до Таціта.

А тепер кинемо оком на поодинокі його твори. 1. *Hutten's letzte Tage*. Фігура великого німецького гуманіста, писателя і борця за волю думки і сумління, попередника і одного з найгорячіших апостолів реформації нераз приваблювала до себе повістарів і поетів, але ніколи не дочекала ся справді достойного портрета в поетичнім обробленю. Дійсний Гуттен був занадто зложеною фігурою, його жите занадто повне суперечностей, різнородних пригод, помилок і тріумфів, щоб можна було вбгати його в одноцільну епічну або драматичну композицію. Прекрасна монографія Д. Ф. Штрауса у-перве показала сю фігуру в повнім блиску історичної правди і вияснила неможливість шабльонового її трактованя в поезії. Маєр підхопив тему зовсім з нового, ска-

зати б — несподіваного боку. Не епос, не драму захотів він дати, а поетичну характеристику Гуттена і його часу. І ось він вибрав хвилю, коли невтомний борець, наразивши собі всіх, переслідуваний, гонений як дикий звір, хорий невлічимою хворобою, знаходить остатній притулок у Швейцарії, у Ульріха Цвінглі, і під його протекцією коротає свої дні на відлюднім островику Уфенау на Ціріхському озері. Спосіб його життя, вражіння, які несе кожда днина, гості, які принадково або навмисне прибувають ся в той відлюдний закуток, врешті спомини минувшини, надії, признання і рефлексії самого Гуттена — отсе зміст поеми. Вона вся написана короткими, мов з міді кованими двостихами, з котрих кождий дає заокруглений образ і через те Г. Келер не без підстави назвав її збіркою приповідок. Та про те якаж жива, величня і богата цілість виринає з тої збірки приповідок! Яка сила могутніх або чутливих картин, сцен, думок! Автор не оповідає від себе, а вкладає все в уста Гуттена. Характеризуючи його як найкраще тими оповіданнями він рівночасно характеризує ними цілий тодішній час, показує все, чим займали ся, чим любували ся, за що бороли ся і мерли, чого надіяли ся найліпші люде тодішньої епохи. Дірерів малюнок на стіні, Аріостів „Скажений Орлянд“, гостина лікаря Парацельза, принадкова стріча з Лойолею, що як раз у ту пору мандрував в Іспанії до Єрусалиму, жите німецьких студентів, швайцарських наємних вояків і багато подібних пригод, далі характеристики великих сучасників Еразма Роттердамського, Лютера, Зікінгена, Коперніка визирають із карток поеми, а все те кинено кількома словами, але так сильно, влучно і глибоко продумано, що ся невеличка поемка (170 сторінок, 61 розділів, з котрих деякі мають ледво по 4—5 двостихів) є немов музей коштовних памяток із перших часів реформації, овіяних дивно м'яким, ліричним настроєм, бо бачених очима хорого, близького смерти, та про те до остатньої хвилі сильного духом і справді великого чоловіка. Читаючи ті прості, куці рядки звичайний читач навіть не здібний уявити собі, кілько інтензивної праці і артистичної творчости треба було потратити, щоб довести форму до такої гармонії зо змістом, а властиво, щоб зробити форму майже невидною, прозорою і дати виступити самому, безмірно богатому і різнородному змістови. Ось приміром Гуттен пригадає зміст славної книги „Eristolae obscurorum virorum“ написаної ним до спілки з иньшими німецькими гуманістами:

Die Dummheit haben wir mit Witz verziert,
 Die Thorheit mit Sentenzen ausstaffiert!
 Wir haben sie zum Spott der Welt gemacht,
 Wir haben uns und sie zu Tod gelacht.
 Zu Tode? Nein! Wir haben sie geweiht
 Aristophanischer Unsterblichkeit.
 Wir sprachen ihr Latein — ergötzlich Spiel —
 Und Briefe schrieben wir im Klosterstyl:
 „Laetificor archiangelice
 Cum una speciosa virgine“.

Та тут йому насуваєть ся сумна рефлексія. Як же се давно
 було! Як змінили ся часи!

Als wir im losen Mummenschanz getobt,
 Da hat man unsres Witzes Salz gelobt;
 Doch als die Wahrheit wir im Ernst gesagt,
 Da wurden wir, die Jäger, selbst gejagt.
 Wir irren heimatlos, geächtet, arm,
 Und essen fremdes Brot in Not und Harm.
 Die Pfäfflein, denen unsre Hetze galt,
 Sie tafeln alle noch gesund und alt.

Найкращий, найдраматичнійший уступ поеми, стріча Гуттена з Ігнатом Льойолею, основником ордена Єзуїтів, що в ту пору відбував паломництво до Єрусалима. Стріча Гуттена з Льойолею не є історичним фактом, та про те Маєр дозволив собі на сей відступ, щоб схарактеризувати найстрашнійшого противника реформації, котрій почав піднімати голову саме тоді, коли батьки реформації лягали в домовину. Приведемо тут ще характерну Гуттенову сповідь, у котрій чути і власний жаль К. Ф. Маєра:

Hier schreit' ich über meinem Grabe nun —
 Hei, Hutten, willst Du deine Beichte thun?
 'S ist Christgebrauch. Ich schlage mir die Brust.
 Wer ist ein Mensch und ist nicht schuldbewusst?
 Mich reut mein allzuspät erkanntes Amt.
 Mich reut, dass mir zu schwach das Herz geflammt.
 Mich reut, das ich in meine Fehden trat
 Mit schrärfren Streichen nicht und küh'n'rer That.
 Mich reut die Stunde, die nicht Harnisch trug.
 Mich reut der Tag, der keine Wunde schlug.
 Mich reut — ich streu mir Aschen auf das Haupt,
 Dass nicht ich fester noch an Sieg geglaubt,
 Mich reut, dass ich nur einmal bin gebannt!
 Mich reut, dass oft ich Menschenfurcht gekannt.
 Mich reut — ich beicht' es mit zerknirschem Sinn —
 Dass nicht ich Hutten stets gewesen bin.

*

Original from
 UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
 URBANA-CHAMPAIGN

Тут ані сліду кокетованя з формою, ані сліду тенденційности і польованя на ефект. Маєр знайшов тему, де без ущербу історичної і поетичної правди міг, характеризуючи свого героя, дати вираз також власним поглядам, настроям, жалям і надіям. Власне сей сучасний, суб'єктивний елемент, так делікатно розлитий по цілій поемі, невловимий а чутний, є найбільшою її принадою. Вийшовши в світ саме в часі німецького триюмфу і заснованя німецької держави Маєрів „Гуттен“ був поетичною маніфестацією німецької Швайцарії на честь відновленої німецької корони, та заравом показував дорогу, якою повинна йти ся нова Німеччина. Се був найкрищий поетичний твір того часу, одинокий справді безсмертний твір в довгим ряді тих поетичних вінців, які кидали німецькі поети під ноги розтріумфованій Германії. То то й є, що справді цінний, справді свобідний голос міг тоді вийти тільки з вільної, до боїв та невідлучної від них дресури непричасної Швайцарії!

2. Engelberg. Райтлер називає сю поемку, написану ще в 60-их роках, а може й ще давнійше, найслабшим Маєровим твором. Певна річ, тих високих прикмет, які змушують нас подивляти його „Гуттена“, тут видно хіба рідкі проблески, та все таки і тут видно вже незвичайний композиційний талант, а поетичні малюнки альпейських шпилів і долин, характеристики фігур — і то не деяких, а всіх без виємка, як усюди у Маєра — можна назвати прекрасними. І сама фабула поеми не є така втоптана стежка, як твердить Райтлер. Дівчинка Ангеля, сирота, що не знає свого батька ані матери, виховуєть ся в жіночій монастирі і робить ся придверницею. Аббатиса дає її до послуги своїй своячці Юті, панночці з високого роду, котру її вуйко силою замкнув у монастир з оглядів фамілійної політики. Ютта жне в монастирі, доки їй усміхаєть ся надія, що її коханець, вуйків син, вирве її відси. Та ось завтра мають її постригти в монахині і сьогодні вона одержує лист від свого коханця, що кінчить ся словами: „Jutta, vale“. В неприсутности Ангелі Ютта розбиває собі голову о залізні штаби монастирського вікна. Бачучи її скривавлену і при смерти Ангеля пробує ратувати її, але коли Ютта вмерла в її руках, вона втікає з монастиря в гори. Там її здибає самотній стрілець, колись лицар і граф, та за вбійство вигнаний із рідного краю. Ютта робить ся його жінкою і має з ним чотирьох синів. Але її муж видрапавши ся нічу на високий шпиль, щоб зруйну-

вати орляче гніздо, гине в боротьбі з орлами, стручений ними зі скали, і Ангеля рано знаходить його під скалою ще теплого, в калюжі крові, з поломаними руками і ногами, неживого. Один її син робить ся вояком, іде з Рудольфом Габсбурським на війну, визначаєть ся в війні з чеським Оттокаром і вернувши з богатими дарунками для монастиря, даними Рудольфом, гине в часі повені, ратуючи мельникову сімю. Другий син робить ся монахом і теологом, третій купцем, а четвертий різьбарем. Його різьби звертають на себе увагу якогось славного італіянського артиста, він кличе парубка з собою до Італії закоштувати життя і довершити ся в своїй штуці. Але сільський артист, котрого тіло винищили сухоти, не хоче йти з рідних гір; він працює над подобизною покійного батька, котрого підхоплює в тій хвилі, коли мати держить у руках його голову, з котрої тільки що улетіло житє. Він відповідає Італійцеві :

Hier leb' ich und hier sterb' ich gerne.
 Du selber, Fremdling, sprachst es aus:
 Es dient die Kunst dem Vaterhaus.
 Ein Werk, das nicht die trauten Züge
 Der Heimal trägt, mir dünkt es Lüge.

Поет не показує нам смерти сего доморідного артиста, але велить догадувати ся, що йому не багато лишило ся жити. Третій син, купець, осів у Ціріху і відчужив ся від матери, оженивши ся в богатій сім'ї, а монах і без того був для неї мов покійник. І Ангеля знов лишаєть ся сама і вмирає одного дня, заблудивши в Альпах, коли йшла допомагати якомусь хорому пастухови. Отсе й уся, проста собі, та надихана сердечним теплом історія матери, що вміла ціле своє житє заповнити добротою, любовю і реzigнацією.

3. Gedichte. Маєрові поезії варті були б детальнішого розбору. Може ми ще колись при нагоді вернемо ся до них; тут обмежимо ся на короткій характеристиці. Їх не багато; остатнє виданє з 1897 р. вміщає їх у невеличкім томі на 397 сторонах. Але який же широкий сьвіт замкнено в тім невеличкім томі, кілька глибоких думок, щирого чутя, сьвітлих поглядів, кілька сцен і фігур, що раз на все вбивають ся в тямку читачеві! Зовсім суб'єктивних ліричних пісень мало, та всі вони викинчені, заокруглені і повні солодкого змісту, мов спілі ягоди винограду. Ось зараз перший віршик, немов передмова „До нового виданя“, одна в остатніх продукцій автора. Він сидить на дворі на дерновій

лавочці і перечитує „ті речі“, тоб то свої вірші; над ним пере-
літає пташка і тівь її крил мигнула по над рядки.

Was da steht, ich hab' es tief empfunden,
Und es bleibt ein Stück von meinem Leben, —
Meine Seele flattert ungebunden
Und ergötzt sich drüber hinzuschweben.

Як уміє зілляти поет власний настрій з малюнком природи,
бачимо хоч би з віршика „Abendrot in Walde“ :

In den Wald bin ich geflüchtet,
Ein zu Tod gehetztes Wild,
Da die letzte Glut der Sonne
Längs den glatten Stämmen quillt.
Keuchend lieg' ich. Mir zu Seiten
Blutet, siehe, Moos und Stein.
Strömt das Blut aus meinen Wunden?
Oder ist's der Abendschein?

Найчастійше любить поет накидати свій настрій або свою
рефлексию мов прозорий серпанок на якусь посторонню сцену,
змальовану з цілою властивою йому силою плястики. Весталька
серед ночі пильнує сьвятого огню, бо знає, що коли згасне огонь,
її закопають живцем у землю. Сей сьвятий огонь — то огонь
поезії в душі поета, і він так само набожно пильнує його, щоб
не бути живцем похороненим у земнім бруді (Heiliges Feuer).
Поет посадив перед 20 роками деревце; тепер воно вже вели-
ченьке. Він лежить у його тіни і в фантазії вимальовує собі його
великим, могутнім і кріслатим. Се деревце — то його поезія і він
надіється, що не вмре, поки не докомпонує до кінця се своє
люблене дерево (Der Lieblingsbaum). Спочиваючи на руїнах
старого замчища на вершку гори поет марить, як би то ось тут
отворила ся фірточка і мигнула біла рука і ввела його темним
коридориком до залі і він випивши чарку холодного вина засів би
обік неї до любої розмови і бачив би в її лиці все те най-
краще, найлюбійше, що ущаслилювало і мучило його в житю, і він
міг би раз, однісінький раз поцілувати ті уста —

Einmal nur in einem Menschenleben,
Aber nimmer wird es sich begeben.

(*Reisphantasie*).

Читачам Вістника звісні з перекладу чудові Масрові „Два
сни“ — один, де мати з жалю за сином закопує своє серце в ого-
роді, а другий, де поет край брами раю знаходить свою любку,

що має ноги і не може обмити їх від того земного бруду, по котрим ходила з ним разом. Тих кілька примірів може дати понятє про суб'єктивну лірику К. Ф. Маєра.

Досить значне місце між його поезіями займають сценки вирвані з життя, сказати б, моментальні фотографії, dokonані оком маляря і рильцем різьбаря. Дві смолоскіпи, вітер, дощ, убоге покривало, проста дощана труна, два грабарі, аві одного вінка, аві одної душі за труною — се похорон Шіллєра. Тільки один незнайомий у широкім плащі йде за труною — се гєній людськості (Schillers Bestattung). Літній день. Два хлопці скачуть з човна до води купати ся. Один випливає і кричить: „Брат тоне!“ Надпливають човни, витягли одного, що сидить на березі мов злочинець.

Des andre Knabe sinkt und sinkt
Gemach hinab, ein Schlummernder,
Geschmiegt das sanfte Lockenhaupt
An einer Nympe weisse Brust.

В саду Капулетті викопали садівники мармурову статую хлопця. Дівчина бачучи у него крила і похідню, кричить радісно: „Се Амор!“ Старий археолог бачучи, що він гасить похідню, каже: „Се смерть“. — Дівчинка гуляла весною по саду, а в осени вмерла. Весною сад знов зазеленів ся і брєнить тисячами голосів, шукаючи своєї пестійки: „Де ти?“ Повій спинає ся по стїнах, зазирає в вікно дитячої комнатки і кличе її: „Де ти сховала ся? Вийди з за шафи! Яке маєш нове убранєчко?“ — Дівчина ошукана коханцем утікає в лїс і плаче схиливши голову на камінь. В одній скалубині каменя повно її слїз. Вечером прилітає пташка і думаючи, що се дощова вода, пє дївочі слїзи. Але вони гіркі, пташка затрепала ся і полетїла геть. — Буря в часї жнив. З воза навантаженого снопами зіскакують дївчата перелякані блискавкою. Тільки одна смїлійша сидить на возі, з розвіяним волосєм, і піднімає високо чарку, випиває її, кидає геть і зсуває ся з воза. Ще одна блискавка. Чорні коні стають дуба. Ляск батога, вони рушили і поїхали. — Поет переходить попри сїльську хату, в котрій живе кретив, і з жахом зазирає на подвірє. Кретив лежить на приспї і дивить ся, як ластівки будують гніздо над його головою і сміє ся радісно.

Blitzend kreiste das Geschwirre
 An dem engen Horizonte,
 Und das Lachen klang, das irre,
 Drin sich doch der Himmel sonnte.

Поет лежить у траві і чує, як щось легесенько доторкаєть ся його грудей. Він зирнув і бачить метелика. Йому ввижаєть ся, що се його душа. Якогож кольору був метелик? Білий з кровавими крапками. Таких сценок, немов поетичних вінет і мініатюр, можна набрати ще більше в Маєрових поезіях. Вони взяті нераз і з історії і з легенди. В подвірю парижського Лювру стоїть мармурова Каріятида долота Гужона. Коли майстер докінчував її остатній кучер, вцілила його (в часі Варфоломеевої ночі) куля якогось католика і падучи з руштованя він обілляв статую кровю із свого серця. Каріятида заснула і прокидаєть ся по 300 роках, коли пригріло її полумя пожежі в часі комуни. Вона позіхнула, оглянула ся. „Де се я? В яким місті?“

Sie morden sich! Das ist Paris.

Телемах пливе морем до Пільоса, шукаючи батька. Ніч, він поглядає в небо. Обік него стоїть Алена в виді Ментора і мовить: „А тепер помолімо ся разом до богів.“ І зложивши руки вона молить ся серед ночі, і сама-ж вислухує молитву, проговорену нею за сироту. — Невольник Йосиф біжить попри верблюда, на котрім сидить його пан, арабський купець. Вони в Єгипті, перед ними Ніль, що шепче Йосифови про його сьвітлу будучину. З далека зарисовують ся острі шпилі. „Пане, що се за гори?“ — питає хлопець. „Синку, се піраміди.“ Німецькі літературні систематики нераз у клопоті, як назвати ті твори, продукти незрівняної плястики, стилістичного майстерства і артистичного такту. Вони зовуть їх то баллядами, то романсами, хоча способом конценції і обробленя вони нічим не ріжняють ся від чисто ліричних творів Маєра. Мені байдуже, як їх звати, для мене вони все лишать ся перлами поетичної творчости. Та крім поетичної вартости ті короткі оповіданя і сцени мають ще иньшу вартість — як сьвідощтва про напрям думок і симпатий автора. З яких піль історії брав він свої теми і які теми? Він не дармо перекладав Момзена на французьку мову. З римської історії знаходимо цілий ряд сцен. Маленька дівчинка Клявдия спить у колиці, а над нею похилена Парка сьпіває їй пісеньки — її будуще щастє і горе: шлюб, смерть мужа від хвороби, смерть одинокого сина в війні. — Гальський герой

Верцінгеторікс по п'ятилітній муці в тюрмі іде за триюмфальним возом Цезара і тішить ся, що сьогодні вечером буде його смерть і що його кінь Еллід, котрого він убив ще перед п'ятьми роками, понесе його до рідного краю. — Гельветці над Леманом серед співу і радощів прогонюють недобитків римського легіону по під ганебне ярмо. — Цезар здобувши гальський город знаходить у святині на віктарі свій меч страчений у якійсь битві. „Не рушай його, Страбо, — мовить він воякови, — лиши його на віктарі. Я стратив його в важкім змаганю до побіди, в горячім бою. Боги підняли його.“ Ніч. У цирку бють ся глядіятори. Сметанка Рима придивляеть ся кровавій забаві, коли нараз статуя богині Роми, уміщена над сценою, починає голосно ридати, ворожачи місту ганьбу і неволю від близького нападу ворогів. Декілька чудових образків узяв Маєр із біблійних тем і християнських легенд, дві три з орієнтального, головно арабського світа („Гарунові сини“, „Два слова“, де героїнею є Сараценка, мати півнійшого „святото“ Томи Бекета). Але найлюбійше літав поет своєю фантазією в історію Італії часів ренесансу і в історію Франції часів гугенотських війн. Є тут страшні, трагічні малюнки, як звисні нашим читачам „Ноги в огні“, як „Єретичка“, любка спаленого єретика Фра Дольчіна, що волисть і сама згоріти, ніж вийти замуж за лицаря, котрий готов пошлюбити її з костра, — як „Іспанські брати“, де один брат католик цілує і рівночасно вбиває другого брата, що хоче перейти на протестантизм. Та є й иньші, глибоко мелянхолійні, як ось „Очи сліпого“, де сліпий вояк чуючи про приїзд героя і свого колишнього генерала Дон Жуана дотискаєть ся до него і описує його таким молодим і цвітучим, яким бачив його колись, а перед ним стоїть Дон Жуан хорий, висохлий і винищений заданою йому отруєю, — як „Мільтонова пімста“, де п'яні королівські вояки кидають у ночі каміне в Мільтонові вікна, коли він, сліпий, диктує своїй доньці вірші своєї безсмертної поеми; один камінь ударив поета в чоло; дочка зриваєть ся, щоб захистити його, але він садить її на сталець і диктує далі огнисту строфу про сю подію, що й лишаєть ся на віки в його поемі. Не бракує в тій галерії і веселійших тонів і навіть граціозних жартів, як ось: „Die drei gemalten Ritter“, „Die Schweizer des Herrn Tremouille“, а особливо прекрасне оповіданечко „Alte Schweizer“, де оповідаєть ся, як по смерті Пія IX новий папа Лев XIII задумав було не дати Швайцарцям своєї гвардії привичної в таких разях боніфікації

по 11 таларів на чоловіка і як вони за те підняли невеличку революцію.

Sie kommen mit dröhnenden Schritten entlang
Den von Raphaels Fresken verherrlichten Gang
In der muffigen alten geschichtlichen Tracht,
Als riefе das Horn sie zur Murtener Schlacht.

Вони покликають ся на своє історичне право і грозять ся зліщитувати сьвятому отцеві апостольську столицю, поки сей нереляканий не видобув жаданих монет.

Da werden die Löwen zu Lämmern im Nu:
„Herr Heiliger Vater, nun segne uns du!“

Прекрасний приклад релігійної толєранції дає Генріх IV французький, пізнійший автор Нантського едикту, змальований у вірші „Das Reiterlein“. Франція роздерта релігійною війною. На однім березі потока патрулюють католики, на другім кальвіністи. В тім над'їжджає їздець, зіскакує з коня, стає одною ногою на один беріг потока, другою на другий і просить пити. Сей дає йому чарку шампанського, другий бургундського. Генріх озирає їх:

„Katholik? Calvinist?
Hier ein Christ! Dort ein Christ!“
Er schlürft aus beiden Bechern.

Ми закінчимо сей огляд Масрових поезій прекрасним віршиком „Усі“, одиноким, у котрім поет пробував зирнути в будуще людського роду і бачив у ньому сповненє пророцьких слів Христа: „Прийміте, ядите“ і „Пийте от нея вси“. Ми подаємо сей вірш у своїм перекладі.

І мовив дух: Устань! Було се в сні.
Я зір підвів в простори сьвітляні
І бачив: Спас для учнів хліб ломас,
Пророцьку річ любовно промовляє,
І понад них його сьвяте обличє
Всю землю до стола свого кличе.

І мовив дух: Устань! Обрує як слід,
І многим вже заставлений обід,
І тисячі сидять по за столами,
Столів кінці щезають геть за мглами,
Та там, в низу, на сходах тих блідих
Як много ще голодних і худих!

І мовив дух: Устань! Увесь простір —
Безмірна учта, доки сягне зір.
І щедро бе життя криниця кожна,
І жадна чарка не несесь порожна,
При кождім сніп важкий і многоплідний,
Нїде не пусто, жаден не голодний.

(Конець буде.)

Іван Франко

Хроніка і бібліографія.

I. Рецензії і звістки.

3 Наук. Тов. ім. Шевченка. Д. 1. червня н. ст. відбули ся збори всіх трьох секцій для вибору в перший раз дійсних членів відповідно до нового статута. Вибрано усіх членів 32, яких і подаємо в поазбучнім порядку. Усіх вибраних затвердив Виділ на засіданню 7 червня н. ст.

Історично-філософічна секція: 1. Володимир Антонович у Києві, 2. Федір Волков у Парижі, 3. Михайло Грушевський у Львові, 4. др. Станіслав Дністрянський у Львові, 5. др. Михайло Зобків у Сараєві, 6. др. Кость Левицький у Львові, 7. др. Володимир Охримович у Львові, 8. Єфим Сіцинський у Каменці Подільській, 9. др. Петро Стебельський у Львові, 10. др. Остап Терлецький у Львові, 11. Степан Томашівський у Львові, 12. Яків Шульгин у Єлисаветі.

Філологічна секція. 1. Олександр Барвінський у Львові, 2. Володимир Гнатюк у Львові, 3. Митрофан Дикарив у Катеринодарі, 4. Ля Кокорудз у Львові, 5. др. Олександр Колеса у Львові, 6. Олександр Кониський у Києві, 7. др. Володимир Коцовський у Львові, 8. др. Степан Смал-Стоцький в Чернівцях, 9. др. Кирило Студинський у Кракові, 10. др. Іван Франко у Львові.

Математично-природописно-лікарська секція. 1. др. Григорій Величко в Станіславові, 2. Іван Верхратський у Львові, 3. др. Іван Горбачевський у Празі, 4. др. Осип Дакура в Парижі, 5. Володимир Левицький у Тернополі, 6. Петро Огоновський у Львові,

7. др. Євген Озаркевич у Львові, 8. др. Іван Пулюй у Празі, 9. др. Шасний Сельський у Львові, 10. др. Олександр Черняхівський у Києві.

Витяг із протоколів засідань виділу Наук. тов. ім. Шевченка. На останніх чотирьох засіданнях полагоджено такі важніші справи:

19 цьвітня. а) Принято до відомости, що для безпеки каси справлено залізни двері і віконниці. б) Принято чотирьох нових членів. в) Ухвалено завести електричні дзвінки в локалі товариства.

26 мая. а) Принято до відомости, що меморіал в справі обмеження науки українсько-руської мови в гімназіях з польською викладовою мовою вислано до міністерства. б) Принято до відомости, що в канцелярії Товариства заведено телеграфічне подучене. в) Ухвалено просити собор крилошан у Перемишлі, щоби відступив один екземпляр Острогської Біблії, яких має чотири, для бібліотеки Товариства в заміну за видання Товариства, і Просвіту, щоби відступила для бібліотеки один примірник альбома тернопільської вистави. г) Виділ прийняв до відомости плян видання перекладу цивільного кодекса, полишивши остаточне порішення справи до вяснення, які кошти будуть на се. д) Поручено бібліотекарєви завести ургєнси на книжки і висилати з ними слугу товариства; за дорученє ургєнєса рішено побирати перший раз 10 кр., другий раз 20 кр. е) Ухвалено вислати подяку д. Бородаєви в Петербурзі за дар 250

книжок і д. Кониському в Києві за дар 100 книжок для бібліотеки Товариства. ж) Принято одного нового члена. з) Ухвалено вислати російській Академії Наук привітну телеграму на Пушкінове свята. к) Ухвалено дати Михайлові Бойчукові, що вчить ся початків малярства, підмогу в квоті 25 зл. і) Ухвалено виплатити Іванові Криловському, складачеві друкарні, підмогу в квоті 40 зл. на виїзд до Відня для фахового образювання і позичку в квоті 60 зл. к) Ухвалено надрукувати в цілости поему Куліша «Маруся Богуславка» прислану д. Пулюєм і просити його, щоб взяв на те потрібний дозвіл у вдови д. Кулішевої. л) Виділ згодив ся переняти на себе майно товариства «Вільні Спілки» в разі його розв'язання по мисли відповідного параграфу статута того товариства.

7 червня. а) Визначено ціну на нові книжки, що мають вийти накладом Товариства: Твори Драгоманова про укр.-русь. словесність і літературу 1:50 гуль.; Апокрифи т. II. 2 г.; Етнографічний Збірник т. VI і VII по 1:50 г.; Часопись Правнича 1 г. в передплаті, для членів 1 г. в посліплаті. б) Виділ затвердив вибір дійсних членів Товариства і рішив для них уложити відповідні грамоти. Рівночасно увільнив їх від вкладок почавши від початку 1899 року. Спис дійсних членів з біографічними датами і виказом важніших праць постановлено надрукувати пізніше. в) Принято одного нового члена.

21 червня. а) Принято до відомости уконституоване всіх трьох секцій. В істор. філософійній вибрано: М. Грушевського головою, К. Левицького заст. голови, Ст. Томашівського секретарем. В фізіологічній вибрано: Ів. Франка головою, Ол. Колесу заст. голови, В. Гнатюка секретарем. В матем.-природ.-лікарській вибрано: І. Верхратського головою, Ш. Сельського заст. голови, Евг. Озаркевича секретарем. б) Ухвалено дійсним членам секцій висилати безплатно відповідні секційні Збірники. в) Ухвалено видавати від нового року 4-місячний бюлетен з діяльності Товариства в укр.-руській і німецькій (або французькій) мові. За сей рік постановлено видати два випуски і в першій подати реєстр дійсних членів. г) Ухвалено вложити в бюджет 210 зл. на намальоване трьох портретів заслужених Українців: працю поручено артистові Ів. Трушові. д) Принято до відомости, що на засіданні іст. філософійної і фізіологічної секції ухва-

лено відтягнути ся від участі в археол. з'їзді в Києві, наколи б укр.-руська мова не була дозволена для читання рефератів, а відповідні праці надрукувати в окремій томі «Записок». д) Принято двох нових членів. ж) Ухвалено зробити кліші до праці д. Шухевича про Гуцулів на суму 200 зр. з) Виділ згодив ся переняти на себе майно товариства «Руська Бурса» в Тернополі в разі його розв'язання по мисли відповідного параграфу статута товариства.

Культурний рух у Снятинському повіті. Вже по випусценю в світ остатньої книжки «Л. н. Вістника» одержали ми отсей лист, з котрого тут містимо цікавіше:

В V. кн. «Л. н. Вістника» с. р. в статі «Листи з-над Полтви» говорить д. Observer, що «часом зревольтуєть ся якийсь повіт радикальною організацією, але згодом зовсім підупадає» — і наводить як примір власне наш повіт. Очевидно автор мав хибні інформації, бо сего про наш повіт сказати годі.

Передовсім — радикали снятинського повіту не робили ніколи жадної «революції» — але противно, навіть підчас найзавзятійших агітацій передвиборчих поступали зовсім спокійно — і то навіть супроти найбільших шахрайств противників. Їх робота була і с політична, економічна і культурна. Першу сповняли ми через з'єднуванє членів товариству «Народній Волі» в Коломиї, скликуванє віч і нарад та перепроваджуванє виборів (при шахрайствах і пресії — не все з користним успіхом); другу і третю через закладанє «Народних Спілок», ширенє радикальних газет і книжок, та інших поступових і щиронаціональних видань, основанє повітового товариства просвітного «Наука» і т. д. Що в тім напрямі можемо виказати ся певними успіхами — нехай покаже слідуюче зіставленє:

Наш повіт має 41 сіл — а в 27. з них є передплатники «Громадського голосу». В нашій повіті маємо 16 «Народних Спілок» — а дві нові власне освоюють ся. Декотрі з них мають навіть по 300 членів, як н. пр. Н. Сп. в Карлові і Степівій. Майже при кожній Н. Спілці є склад товарів для членів або каса позичкова, або бодай сени збіжжя. — Н. Сп. в Карлові має 4 склади, Н. Сп. в Устю має їх 3.

Крім того в наших руках є 5 інших товариств просвітних — одно з них повітове.

Для перегляду додамо, що є ще у нас 9 товариств, котрі не мають виключно радикального характеру, а до тих належать: 3 читальні «Просвіти» і 6 інших просвітних товариств. Річ природна, що говоримо лише про товариства, котрі дають знаки життя.

Іменем радикалів снятинського повіту.

Іван Дутчак міщанин.

Іван Сандуляк селянин.

Містячи сю допись задля інтересних звісток, зазначимо тільки, що *Observer* говорив про політичну роботу в повіті (слово «зревольгував» не повинно нікого страхати, бо ужито тільки в значінню «розворушив»), тим часом допись не поясняє, чому навіть по тім руху радикальні кандидати упадають при всяких виборах у тім повіті і як пояснити такий погром радикалів, який був перед роком при виборах до снятинської ради повітової? *Ред.*

А. И Краснокут — й. Обжынкы. Збирничокъ творивъ. Змість: Відьма та Упирь. Гапчына паска. Оповідання. Сторін 37 шіснадцятки. Харьків, 1898. Ціна 12 коп. Д. Краснокут—й дуже неприхильно відносить ся до народніх забобонів і своєю книжечкою має намір висміяти їх. Але робить се він так наївно та невміло, що ледві чи зробить на читача відповідне вражінне. В першому оповіданні «Відьма» мова про те, як селянинов Нечипорови приснила ся відьма, а він сей сон зрозумів насправжки, ніби то була справді відьма. Розповівши сю пригороду, автор робить від себе таку цікаву увагу: «От, як сами, здорові, бачите!... Апостол Божий Хома увірував у пропятиго на хресті і воскресшого Господа, коли обдивив ся і облапав його рани; наші ж Хоми та Яреми до суду будуть невірними Хомами. Вони обдивлять ся рани, упевнять ся, що думки їх та гадки нісенітництва, сон, — і все таки не повірять, сами собі навіть не повірять...» (стор. 13). Так остро судить наших «Хом та Ярем» строгий автор! А про те з другого оповідання «Упирь» виходить, що упирі й справді існують на світі. Мова у д. Краснокут—ого дуже плохенька, такими словами, як — геннути, беркецнути, залепортувати (?), техехнути, штукоменція (?), пмагати, оперіцти — густо засіяна уся книжечка; занадто багато зворотів, нечуваних в українській мові: відчинити воріт, зобрати ложок, в пеклові, на ряднові, мимряти під носа, записати на чола і т. и. Автор має велику

охоту до описування краси природи, — наводимо один приклад: «Хутко (Нечипір та його жінка Настя) випорожнили миску борщу, там каші, там ще де чого... І все то мовчки. Тільки й чути було, що плямкали. А в окрузі панувала мертва тиша; все дихало спокієм (!); небо було чисте, світле і прозоре, як скло; воно споружало (?) собою мов би величезну баню, розмальовану зо тмяна-блакитними (?) хварбами і вцвяховану цілими тижбами (?) огняно-золотих очей, котрі дивлять ся з непомірної вишини на землю і то тмніють (?), ніби заплющують ся (sic), то знов ясніють, сяють, освічують своїми тонесенькими, як нігочки, проміньками листочки рослин, віконця хмурих селянських хат і иньше... Нечипір, охоплений чарами чудової ночі, мовчки випорожнював з мисок сманиних потрав (sic) та слухав любої пісні батька (?) соловейка, що видігала з-за хати з вишневого садочка і гучно лунала навкрути, а про Настині розмови (sic) ніби й забув» (стор. 6—7).

З таким хистом не викорениш забобонів!

С. Е.

Д. В. Кулида. Козаче слово. Оповідання съ переказивъ про козацтво. Сторін 22 малої шіснадцятки. Кременчук, 1899.

Торік д. Кулида видав книжечку своїх віршів, а сього року покарав нас вже прозою (в сій книжечці віршами написано тільки посв'яту). Зміст оповідання такий, що — не проти ночі згадуючи: — гетьмана Верниволю поранено на смерть в бітві з Татарами і він, умираючи, видає наказ своєму джурі — убити його, гетьманову, дружину, щоб вона не достала ся Татарам у неволю. Джуря прибув до гетьманської господи і, не вважаючи на всі спокуси гарної гетьманши (д. Кулида, щоб більше вражінне зробити, показує її на-пів голою, на ліжку), все ж таки справдив евос «козаче слово» — «устроимив кинджал в її груди». Зробивши се, джуря сів на свого коня і кудись-то поїхав. «Росказували, — так кінчить евос оповідання д. Кулида, — бачучи його шалений біг, що чудова жінка у білій, розірваній біля грудей сорочці сиділа ззаду його на покритому піною скакуні і хлистала козака і коня своїм довгим, чорним волоссям.» Сю нісенітницю оповіджено дуже недотепною, важкою мовою, повною москалізмів і таких неолоданих зворотів, як — хвіялковий туман, невірний грунт, дзвіновий (!) дзвін, поле різанини і т. и. А про те д. Кулида певне залічує себе до

натуральної школи! Не дай, Боже, як на той рік він задумає покарати нас ще драмою або поемою!... С. Е.

Повне видання творівъ Пантелеймона Олександровича Кулиша. Досвіткы(,) думы та поэмы. Тыпомъ другымъ(,) зуповненымъ. Харьковъ, 1899. 254 стор. in 32^o. Ціна 75 коп.

По правді се вже не друге, а третє видання «Досвітток», бо перше вийшло р. 1862, а друге — 1878. У новому виданню знаходимо ті самі думи й поеми, що і в попередньому, з додатком нової передмови і «приписів». Передмова змістом і поглядом на козацькі часи подібна до передмови в виданню 1878 р. Куліш висловлює тут свої звичайні думки про «непомірну ідеалізацію, мизерні ілюзії, фанатизм національності, міраж козаччини» і т. д. Далі знаходимо нову поезійку: «Присвята оправленого в золоту примірника» (очевидно, примірника попереднього видання, подарованого жінці), — звичайна «родина» присвята «вірній дружині».

В кінці книжки (стор. 248—254) надруковані «Приписи», — пояснення і уваги до поезій (усіх приписів 8). І в примітках знов знаходимо звичайні Кулішівські думки, напр.: «Слава предків підіймає потомків на великодушні вчинки, — тільки справедливі, а не фальшована патріотичним фанатизмом слава». «Авторів думалося (колись), що треба було рятувати Україну од Ляхів та недолішків. Ой леле! Мусили всі розумні рятувати та визволяти її від козацького буяння та духовницького з обох боків і морочення.» До поеми «Настуся» (1648 р.) додана увага, де між иньшим Куліш уважає «сліпою хібною» думку, ніби справді Жици та пани робили на Україні наругу з благочестивої віри. «Коли козаки так часто важили ся на кривавих терезах із десятками тисяч коронно-панського війська, покріпленого німецькою піхотою й інженерією, то не могли б і одного тяжня втерпіти, щоб який-ся там Жид-рандарь «на славній Україні» не дозволяв козакові й мужикові церкву одчинити, дитину охрестити, або молодих одружити, як виспівували а posteriori Хмельничане, на втіху нашим сучасним історикам...»

На першій картці книжки написано: «Повне видання творів П. Куліша», а на останній — «Изданіе А. М. Кулишъ». Се значить — пані Кулішева сподівається видати у Росії повний збірник творів Куліша. Дуже се було добре!

Гр. Кол.

Пушкин contra Шевченко?! Д. Драганов у новій статі про чужоземні переклади творів Пушкіна («Историческій Вѣстникъ», 1899 р. кн. 5) знов говорить про українські переклади. В сій статі він задержав усі свої попередні помилки і додав ще й нових. Так, окрім українських перекладів (стор. 649—650), у його єсть ще «червонорусскія или русинскія изданія, отпечатанныя нарочно (?) въ Галичинѣ, Угорщинѣ и Буковинѣ» (стор. 636). З замітки на сторони 673 довідуємось, що він тут розуміє, певне, москвофильські видання, хоча невідомо, чому до їх він залічує також і переклад «Зимній вечеръ», що надруковано 1868 р. в «Правді» (ч. 7). Кінчить свою замітку д. Драганов з таким воєвничим запалом: «Наконецъ сообщаемъ пріятную новость, что во Львовѣ, какъ бы въ отпоръ (!) дѣйствующему там «Товариству имени Т. Г. Шевченка», открывается «Литературное общество имени А. С. Пушкина», задачей котораго будетъ служить изученію и распространенію русскої литературы. Лозунгомъ новооткрываемаго общества должна бы служить вторая часть знаменитаго стихотворенія «Кіевъ», принадлежащаго перу А. С. Хомякова, политическаго единомышленника А. С. Пушкина (по совѣтству моему изданію съ Жуковскимъ не менѣе знаменитаго обличительнаго стихотворенія «Клеветникамъ Россіи» (стор. 663). «Олександр Македонскій був великий чоловік, але навіщо стільці ламать» — сказав Гоголь: «изученіе и распространеніе» російської літератури — річ не зла, але навіщо знадобив ся д. Драганову той «отпоръ» «Товариству імені Шевченка»? Виходить, ніби Галичина є вже власністю д. Драганова. «Товариство імені Шевченка», видирає у його сю власність і сим примушує на відповідний «отпоръ»! Кумедне вражінє справляють усякі добродії Драганови і иньші такі фанатики ідеї «об'єднання» та русифікації! Далі вони вже й з вітриками полізуть бити ся.

С. Е.

Збірка творів Ів. Левіцького (Нечуя). В Кієві ладить ся до видання збірник творів І. С. Левіцького. Перший том цього видання вже друкуєть ся; другий («Старосвітські батюшки і матушки») і третій («Хмари») подано до цензури. Дальші томи готують ся. Право цього видання автор продав одному з петербурських книгарів.

Заборонено цензурою до передруку: «Розмови про небо та землю» і «Розмови про земні сили» д. М. Комарова.

Переклади українських творів. Петербурське видавничє товариство «Зна- нїє» видало для народа окремою книжеч- кою оповіданнє Івана Франка «Цигани» в російському перекладі. Ранїше сей переклад надруковано в місячнику «Новое Слово».

Переклад оповідань Марка Вовчка на хорватську мову друкує «Matica Hrvatska u Zagrebu» в серії «Slo- venska knjižnica». Перекладу доконав

звісний поет др. Гарамбашіч. У вступі має бути подана статя про житє і літе- ратурне значїне українського автора.

Цензура дозволила друкувати «Абу- Каземові калці» Івана Франка по укра- їнськи.

Заповіджений на жовтень з'їзд ро- сийських письменників у Петербурзі з на- годи ювілею Пушкіна правительство за- боронило.

II. Нові книжки.

Рай і Поступ. Написав Михайло Драгоманов. Друге виданє. Заходом Ми- хайла Павлика. Львів, 1899. З нар. дру- карні Ст. Манецкого і Спілки (Готель Жоржа). Ст. 138, 8. Цїна 50 кр.

Друге виданє якої небудь книжки звертає у нас на себе увагу, особливож коли вона в так короткім часі розійдеть ся, як «Рай і Поступ». З того можна по- части судити й про вартість твору, бо чим твір ліпший, тим скорше розійдеть ся. Ми наведемо тут в скороченому перед- нє слово видавця. Він пише: «Перше ви- данє сего твору небіжчика М. Драгома- нова вийшло в 1894 р. у Коломиї (в «На- роді» й особною відбиткою). Воно вже давно розійшло ся. Се друге виданє ви- ходить на домаганє селян торічного з'їзду українсько-руської радикальної партії, котрий ухвалив не тільки видати всі по- добні вичерпані писаня М. Драгоманова, але взагалі видавати як найбільше кни- жочок про відносини релїгії до політики й науки, бо сею справою — природно — дуже заїнтересовані наші селяни. Книжка «Рай і Поступ», то найбільша і найваж- нїйша з таких популярних праць Драго- манова; до того й написана вона пре- красно, горячо таї так, що не може вра- зити навіть щиро релїгійних людей. У- кладаючи сю книжку неб. Драгоманов писав мені, що вважає її «справою свого житя» — очевидячки своїм останнім за- повітом українсько-руському народови — та що старав ся він з усіх сил своїх пи- сати її як найзрозумїліше, а воно дуже не легко, бо виложени тут останні ви- сновки теперішньої науки, в сїй справі — величезної. В сїм другім виданю я старав ся зробити твір Драгоманова ще зрозумїлішим і задля того поправив дещо, головню мову, з огляду на нашу сільську

читаючу публіку.» Виданє дуже гарне і зроблене на добрім папері. В.

Т. Г. Шеаценко, Кобзарь З портре- том. Виданє редакції журналу «Кіевская Старина». Сторін 8 + 614 вісімки. Київ, 1899. Цїна 35 коп., а в оправі 50 коп. Про се виданє буде особна статя в VIII кн.

Кулишъ П. А. Письма 1) кь В. В. Тарновскому-отцу, 2) кь Д. С. Каменецко- му и 3) кь Тарновскому-сыну. Відбитка з «Кіевской Старини». Київ, 1899. Цїна 80 коп.

Das österreichische Staatsbürger- recht als das oberste leitende Rechts- princip für die Lösung der Nationalitätenfrage und der durch sie bedingten Verfassungsfrage im Kaiserthum Oester- reich. Vom ruthenischen Pfarrer Daniel Taniaczkiewicz, Reichsraths- Abgeordne- ten. Wien, 1899. St. 91. 8'.

В отсїй брошурі, що недавно вийшла, виступає автор головню проти дуалїзму, утвореного Бахом в тїй ціли, щоби панова- ванє в Австро-Угорщині відати двом на- родам, Німцям і Мадярам, найсильнїшим тоді і найкультурнїйшим, а всі инші народи, з висмком Поляків, що мали по- части ділити ся в Австрії панованєм з Німцями, кинути під ноги тамтїм. Автор добиває ся проте усунєня дуалїзму, а за- ступленя його федералїзмом і то не країв, як хотять деякі теперішні політики, але федералїзмом народів. Він жадає заведеня в теперішній конституції таких змін, щоби на місце нинїшньої управи заведено на- циональні території з повною автономією, національні ради (на місце теперішніх кра- євих соймів), національні сенати (на місце державної ради) і раду народів (на місце спільних делегацій). В останньому с трошки неясности. Коли автор не хоче дуалїзму, то на що йому двох таких ін-

ституцій, як національні сенати і рада народів? Прецінь то є одно і те саме; тільки при задержанню дуалізму обі інституції мали би рацію. Заслугує уваги проєкт автора, щоби при всіх університетах Австро-Угорщини установлено катедри мов і літератур усіх народів держави — що не лиш не було б неможливе, але й дуже пожиточне — та вибір мови на 50 літ, якою мали б народи в державі порозумівати ся. Останній проєкт, на нашу думку, зовсім не реальний і противний федерації народів. Коли б його ухвалено, тоді полишив би ся нинішній стан у державі, де в засаді кожда мова рівноуправнена, а в практиці показує ся інакше. Розуміть ся, що автор говорячи про національні території, бажас утворення руської території з руських повітів Галичини, Буковини і Угорщини. Присвячує одначе тій справі занадто мало уваги, хоч власне коло неї міг згрупувати всі інші, загальні справи, які нас менше дотикають. Стиль автора за тяжкий — він любить ся в незвичайно довгих періодах — та більше проповідничний, як публіцистичний. Доси про сю брошуру не подали наші політичні часописи навіть найкоротшої критики, хоч брошура чисто політичного змісту, тому й як раз надасть ся до обговорення в подібних органах! *В. Гн.*

П. Мырный — Лыхый попутавъ.

Оповідання. Сторін 38 in 8°. Полтава, 1899 р. Ціни не визначено.

Збірник фільологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка т. II — Розвідки Михайла Драгоманова про українську народно словесність і письменство. Том I. Ст. 260. Се перша частина повної збірки фольклорних і літературно-історичних праць Драгоманова, котрих видане на українській мові взяло на себе наше товариство. В отьому томі, котрого впорядкованем і перекладом займав ся д. М. Павлик, містять ся отєї праці, публіковані первісно в ріжних російських виданнях, переважно під псевдонімами та криптонімами: Україна в її словесности, Про доконечність досліду нар. словесности в прикарпатській Русі, Про науковий дослід укр.-руськ. нар. словищ, Промова про Максимовича і ширша статя про него, Відгук лицарської поезії в руських нар. піснях, До питання про сліди великоруського богатирського епоса на Україні, Замітки про систематичне видане творів укр. нар. словесности, Учена експедиція в західно-руську країну, Матеріяли й уваги про українську нар. словесність, Корделія-замурза, Дві українські інтермедії початку XVII в. і статя про них, Турецькі анекдоти в укр. нар. словесности. Повне видання займе яких чотири томи. II т. вийде на другий рік.

III. З газет і журналів.

Заборона збірки укр. перекладів з Пушкіна. Перед Пушкіновим ювілеєм подало було кількох Українців до цензури збірку перекладів з Пушкіна на українсько-руську мову. Цензура заборонила друкувати сю збірку. З тої нагоди появил ся в 140 числі «СПетербуржскихъ Вѣдомостей» з дня 26 (6) червня величка статя д. А. Ірпенського під наголовком: «Къ Пушкінскому юбилею», котру ми й подасмо в перекладі на нашу мову, як цікавий причинок до пізнання відносин, серед яких живе наша мова в Росії. Д. Ірпенський пише: «Коли великий російський поет, якого память обходить нині вся Росія, з гордим розумінсмом свого значіння сьпівав:

«Слухъ обо мнѣ пройдетъ по всей Русі
[великой,
И назоветъ меня всякъ, сущій въ ней,
[языкъ!»

тоді очевидно не міг він допустити, що не всякому язикови буде вільно популяризувати його імя. Недавно заборонено предложений цензурі збірник перекладів із Пушкіна на українсько-руську мову, яким перекладники хотіли внести в перекладну літературу, викликану геніальними творами поета, значну вкладку. Глубока внутрішня суперечність тих двох фактів — всенароднього шанування поета і рівночасної заборони переводу його творів — являєть ся новою ілюстрацією того виключного положення, серед якого находиться викляте слово українсько-руського народа. Не вдаючись у деталі того питання, що вже нераз було порушуване в «С.-Петерб. Вѣдомостяхъ», замічу, що загальний утиск українсько-руських перекладів цензурними обмеженнями збільнуєть ся ще адміністративним способом. Як звісно, 1876 р. видано розпоря-

джене, на підставі котрого заборонено »печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на малороссійскомъ нарѣчїи, за исключеніемъ лишь: а) историческихъ документовъ и памятниковъ и б) произведеній изящной (красной) словесности...« (дивн Ч. 297 С. Петерб. Вѣд. з 1898 р. статья »Зачѣмъ«). Здавалось би, що тут не може бути двох вияснень: твори красної словесности належать до висмків із загального правила, що заборонює друк оригінальних і перекладених творів на українсько-руській мові, значить, що так оригінальні, як і перекладені твори на тій мові допускають ся до друку на загальних основах. Так очевидно розуміла і цензура розпоряджене в перших часах по його виданю в 1876 р., бо в 80-их роках надруковано цілий ряд українсько-руських перекладів із Шекспіра, Шіллера, Байрона, Гайне, Гомера і інших поетів. Та останніми роками змінив ся радикально погляд цензури на сю справу і цитоване повніше місце розпорядження пояснює ся тепер так, що забороняєть ся зовсім переклади на українсько-руську мову. Немало вже таких творів погребано в архівах цензурного комітету, а тепер такої самої долі зазнав і Пушкін. Сперечатись і протестувати проти такої гнучкості пояснюваня нашого питання інтересованим особам не можна хоч би тому, що розпоряджене 1876 р. — вихідна точка тих обмежень, які тернить українсько-руське письменство — не опубліковане для загальної відомости...

»Питанє се наболѣле і конче вимагає докладнійшої уваги. В передодень всероссійських празників, звязаних з іменем Пушкіна, автори інкримінованих перекладів, а разом з ними і всі почитателі гарного і докладного українсько-руського слова мають право, здаєть ся мені, поставити питанє: Чи міг би був у російського народа развити ся поет такої незвичайної сили, як Пушкін, коли б уживанє живої російської мови підлягало такому гнетови, яким придавлене тепер українсько-руське письменство?«

Journal des Débats надрукував у числі з 16. цвітня сього року статью »Taras Chevtschenko« з псевдонімним підписом »Ivan Strannik«. По вступі, де зма-

льована чудова природа України, подає автор деякі факти з життя поета і переказує зміст його поеми »Наймичка«, яку він уважає без сумніву за найхарактеристичніший утвір поета. Згадавши далі про »Гайдамаків«, »Русалку« і схаарактеризувавши всі твори поета вкоротці, подає автор прозовий переклад другої половини »Хатини«, починаючи від слів:

А я так мало, небогато

Благав у Бога — тільки хату.

Переклад, хоч не всюди близький до оригінала, але вдатний. Деяких місць авторови очевидно не можна було перевести на французьку мову пр. »безталанною мою, мою Оксаночку« (*ma pauvre chérie, ma petite Oksana*); »лани золотополі« (*les vallées*); стих: »туман на лані не прожене« не перекладений зовсім. Один закид можна зробити авторови, що він не зрозумів виразів: думу сумную, недавну (старинну, давню днями) і переклав їх словами: »la légende terrible et récente«, т. зн. сьвіжу, недавно. (К. Стар.).

Краківське »Życie«, орган польських модерністів редактований Пишибшевським надрукував у 10. ч. за сей рік два оповіданя В. Стефаніка з »Синьої Книжечки« в перекладі і з передмовою д-ра В. Морачевского. Уступи, писані В. Стефаніком покутським діалектом, передає перекладчик якимсь польським діалектом. Оповіданя мають наголовки: »Kasia« та »Nowin«. В передмові подає перекладчик незвичайно гарячу та прихильну характеристику В. Стефаніка.

»Кіевская Старина« надрукувала в випуску за май по українськи оповіданє Ів. Франка п. н. »Голуйка. Оповіданя старого рибника.« Російські Українці повинні більше звернути увагу на наші теперішні виданя, бо в них найдеть ся більше таких, що варті розповсюдження, а могли б бути надруковані в Росії. »Голуйка« разом з іншими оповіданнями з бориславського життя, пера Ів. Франка, вийде в однім із найблизших томів Бібліотеки Укр.-руської Видавничої Спільки.

»Русская Музыкальная газета« в одному з останніх чисел надрукувала статью про життє і діяльність українського композитора М. В. Лисенка.

IV. Памятні дні.

Вечерниці Т. Шевченка в Томську. Як розширюєть ся культ Шевченка, видно з того, що він передістає ся вже навіть до далекої Азії. Як доносять до «Київської Старини» (книжка за май), відбули ся вечерниці Шевченка в Томську 26. лютого в будинку «Безплатної Бібліотеки». В вечерницях взяли участь крім Українців також численні Великоруси. Вечерниці розпочав адвокат Вайсман промовою, в котрій подав нарис життя поета. Потім відіграно два останні акти з драми Кропивницького «Невольник». Дуже добре виповнили свої ролі д. Петренко і д-а Славська, що відспівувала прекрасно одну пісню, хоч декуди не добре акцентувала. Хори, що наступили по драмі, випали доволі добре. Особливо вдачно відспівано пісню: «Ой не знав козак, ой не знав Софрон». Слабше трошки випали Лисенка: «Бють пороги» та «Ой нема, нема». На закінчене дано живий образ — апотеозу поета.

Памяти Опанаса Марковича. Д. 16 мая в Чернигові відправлено панахиду по Опанасови Марковичеви з приводу поставлення на його могилі надгробника. До сього часу за могилою О. Марковича не було ніякого догляду, навіть хреста на їй не було поставлено. Сього року де-кому з Чернигівців прийшла спасенна думка поставити на його могилі невеличкий пам'ятник з написом: «Опанас Маркович — український письменник, родив ся р. 1822, почив 1867.» 16 мая сей пам'ятник і поставлено. Київська часопись «Жизнь и Искусство» (ч. 137) з сього приводу помістила коротеньку життєпись Марковича і вияснила заслуги його в історії українського самопізнання.

Москвофільський обхід ювілею Пушкіна у Львові. Заповіджений ще торік тутешніми москвофілами обхід ювілею Пушкіна в реванж за св'ято Котляревського відбув ся 25 червня. Кілько зійшло ся наших «русских», видно з того, що вони не зібрали ся навіть у великій салі «Народного Дому», але в малій, щоби незаповнена сала не дуже разила пустками... Промови, деклямації цікаві хіба тим, що їх говорено ніби то в російській літературній мові: шкода лише, що не було на місці фонографа, аби увіковичив їх; Росіяни мали б не малу утіху, коли б

їх почули. З Росії не прийшла на обхід ані одна телеграма; за те прислали їх всякі Вергуні, Геровські і т. п., але все наші домородні «русские». Вони теж уважали за потрібне вислати до російської Академії Наук телеграму; мова телеграми випала вже вправді коректно, поправлена посторонною рукою. Вечером відбули «торжественники» комерс, на яким був також один однієнький селянин. Він мав бути водою на їх млин, бо без нього сором мабуть було б їм проголошувати, що за ними стоїть цілий триміліоновий галицько-руський народ. Блаженні вфруюши...

Некрольоги. Недавно помер професор петербурського університета і член Академії Наук Василь Василевський. Він належав до найвизначніших сучасних византистів і заснував школу византистів у Росії. До головніших його праць належать: «Византия и Печенѣги. 1872: Варяго-русская и варяго-англійская дружина въ Константинополь въ XI и XII вѣкахъ, 1874—5; Русско-византийскіе отрывки I—VIII, 1875—8; Русско-византийскія изслѣдованія, 1893. Кілька літ був він редактором «Журнала министерства народного проевѣщенія», та «Византийского временника».

Знаний в російській літературі автор численних історичних праць, писаних по архівним жерелам, Г. В. Єсіпов, помер 11. цвітня ст. ст. в 87 році життя. В останніх тридцяти пяти роках життя завдував він архівами міністерства царського двора і привів їх до цілковитого порядку. В Київській Старині була в 1890—91 р. надрукована його праця п. н. «Описание путешествія императрицы Екатерины II въ Крымъ».

Д. 16 мая вмер у Парижі Франсіск Сарсе, голосний театральний критик і публіцист, маючи 70 літ від роду. Невтомимий робітник він від 1867 р. до самої смерти поміщував що понеділка критичний фелетон у газеті «Le Temps», надто нашисав історію облоги Парижа 1871 р. і декілька брошур з обсягу практичного господарства. Його критичних праць небереть ся з на 100 томів. По при в'єтому багатві розумних і здорових думок, які знаходять ся в них, ті писаня Сарсе мали дуже шкідливий вплив на цілі генерації Французів; вони

були школою того плиткого матеріалізму і «здорового хлоського розуму», в котрій звільна затратив ся французький ідеалізм і виробила ся атмосфера, що сплудила панованс мірноти в літературі і політиці, безідейність і гниль, із котрої вирости такі квітки, як Панама і справа Драйфуса. Бо світ духа так само розгалужений і скомплікований, як організми, і неможливо затроївши один орган уберегти від хвороби все тіло. А Сарсе зі своїми плиткими, дрібно-міщанськими поглядами і уподобаннями, зі своєю тенденцією — все і всюди держати ся на рівні смаку і ідеалів великої юрби, був таким великим деправатором народньої душі, яких, на лихо собі, Франція мала в нашій віці дуже багато.

Д. 1 мая н. с. умер у Дармштаті Людвік Біхнер, автор голосної колись книжки «Kraft und Stoff», один із найгорячіших пропагаторів так званого матеріалізму, а радше раціоналізму прикрашеного обривками нових здобутків природничої науки. Хоча його писання мали дуже малу наукову вартість, то про те, а може власне задля того здобули собі величезну популярність. З фаху був Біхнер лікарем і липив значний масток.

У Відні умер в початку червня Йоган Штраус, голосний музик, композитор незлічених вальсів (його звали «Walzerkönig») і деяких веселих опереток, з котрих одна, «Циганський барон», пустила коріне і на нашій сцені.

В Дімарі умер недавно найталановитіший поет долішньо-німецької мови (plattdötsch) Кляве Грот, автор поетичної збірки «Quickborn». Уроджений д. 24 цвітня 1819 р. в Гайде, головнім місточку голштинського Помєря, він був сином заможного мельника. Скінчивши тільки початкові школи в своїм ріднім місточку він власною невтомною працею здобув собі дуже обширне знанс. Скінчивши учительську семинарію він від 1841 р. був учителем у дівочій школі, але швидко захорував і прожив цілий рік на острові Фемар у одного свого приятеля, також учителя і органіста. Тут повстали його перші поезії написані диалектом і з них зложила ся книжечка «Quickborn», уперве видана в 1852 р. Ся книжечка зробила молодого Гольштинця славним, а знайомість з Мілленгофом і иньшими німецькими вченими, що гостили в тих сторонах, виявила його обширне знанс. І от 1856 р. університет у Бонні іменував його доктором. В 1857 р.

він оженив ся, а 1860 був іменованій професором німецької мови і літератури в Кіль, а також директором голштинського музея старинностей. За свої літературні праці він одержав премію ім. Шіллера і золотий медаль «für Kunst», а академії в Лейдені, Оксфордї і Амстердамі іменовали його своїм членом.

В Копенгазі помер 20. цвітня датський поет і письменник філософ Рудольф Шмідт в 63 році життя. Він писав поезії, особливо принагідні, драми і багато коротких оповідань. Перед сьятма літами вийшов один том його оповідань по німецьки; на німецьке переклав також дві його драмі Герман Варнгаген, проф. університету.

Володимир Ястребов. В XXIX т. Записок появила ся интересна біографійка сього симпатичного українського діяча, з котрої виймаємо дещо про нього. Володимир Ястребов був з роду Росіянин. До гімназії ходив у Саратові, а скінчивши її, переїхав у Одесу на історичний факультет в університеті. Найбільший вплив на нього мав звістний славист Григорович. Під ним навчив ся він придивляти ся до етнольоґічних прикмет і бути прихильним та толерантним до кожної нації. Переїшовши по скінченю університету в Єлисавет у реальну школу, він пізнав зараз осібний склад нашого народу та почав студіювати його. Здобутком сего був цілий ряд його цінних етноґрафічних праць. Як учитель показав ся правдивим учеником Григоровича. Його виклади в реальній школі були незвичайно интересні, доки ся школа не перейшла на державний етаж. Пізнійше мусів стати виключно коментатором шкільних учебників, не додаючи від себе в викладі майже ні слова. Се й було безпосередною причиною, що звернула його діяльність у иньший бік. Він почав студіювати етноґрафію і археольоґію і оголосив цілий ряд праць, між якими деякі дуже цінні. Вони такі: а) З етноґрафії: «Малорусскія прозвища Херсонской губернії», 1893; «Матеріали по етноґрафії Новоросійскаго края», 1894; «Räins de noces rituels en Ukraine», в Revue des Traditions populaires, та «О союзах неженатой молодежи» в К. Старині. б) З археольоґії: «О Лязинскомъ и Томниковскомъ могильникахъ Тамбовской губернії, 1893; Опытъ топографическаго обозрѣнія древностей Херсонской губернії» 1894 і иньші дрібнійші. В VII томі наших «Записок» надрукував він широку і дуже цінну критику монумент-

тального видання Бобрінського «Кургани м. Смілья». Ястребов цікавився також дуже освітою простого люду: організував читальні, брався за вивчення деяких людей з народу на учителів і одного такого, д. Мороза, він сам приготував до екзамену. Тяжкі відносини, серед яких приходилось йому жити, були причиною його нервового розстрою, а далше і смерті. Умер у 44. році життя.

Столітні роковини уродин славного повістяря Оноре де Бальзака (род. 1799, ум. 1850) обходжено у Франції в маю с. р. Бальзак, котрого деякі повісті (Бать-

ко Горію) перекладено й на нашу мову, вважається творцем літературного напрямку названого реалізмом, а збірку його повістей, котру сам автор назвав «Людською комедією», назвав Тен «обік драм Шекспіра і мемуарів Сен-Сімона найбогатшою скарбівнею людських документів». Варто згадати, що Бальзак не довго перед своєю смертю оженився з панєю Ганською з дому Ржевускою, польською дідичкою з України, пробував довший час у її маєтності Верхівні в Київській губ., оженився з нею в Бердичові і швидко потім умер у Парижі.

V. З науки і штуки.

В справі археологічного з'їзду в Києві. З початком цього року Наукове Товариство ім. Шевченка, а також і декотрі поодинокі члени його дістали запитання на київський археологічний з'їзд, що має бути від 1 (12) VIII до 20 VIII (1 IX) цього року. З огляду, що в регуляміні з'їзда іде мова про допущення слов'янських мов на з'їзді з поминенням українсько-руської, Товариство з поручення історично-філософської й філологічної секцій удалося до київського організаційного комітету з запитанням, чи буде допущена українсько-руська мова до рефератів, дебатів і видань з'їзду, пояснюючи, що від такого чи иншого поладження сеї справи буде залежати участь Товариства в з'їзді через своїх делегатів, і що прихильне поладження сеї справи дуже пожадане з огляду на той інтерес, який мають вставити в програму з'їзда питання для членів Товариства. На се питання Товариство не одержало досі дефінітивної відповіді, приватною-ж дорогою відомо, що провідники з'їзда і організаційні комітети — центральний московський і місцевий київський стоять за допущення українсько-руської мови до рефератів; московський комітет, котрому передав на порішення сею справу київський, орієнтує: «По запросу Львовакаго ученого Общества имени Шевченка, постановлено: признавая, что украинско-русский (малорусский) язык не может разниться (?) отъ общерусскаго языка и близко сливается съ языкомъ украинскихъ губерній Имперіи, — не выдѣлять его какъ особый языкъ въ группѣ другихъ славянскихъ языковъ и допустить чтение рефератовъ на этомъ языкѣ въ обыкновенныхъ засѣданіяхъ съѣзда наравнѣ съ докладами

на рускомъ языкѣ. Что же касается до печатанія докладовъ, то таковыя могутъ быть допущены лишь въ чисто (?) русской передачѣ на страницы «Трудовъ» съѣзда.» Київська політична влада прийняла сею справу теж прихильно. Але з причини veto, заложеного ректором київського університета (в будинку його мають відбуватися засідання з'їзду), справа пішла вкінці на рішення міністра освіти і досі не порішена. Супроти цього члени згаданих секцій Товариства на засіданню 4 (16) червня постановили: не брати участі в з'їзді, наколи справа українсько-руської мови не буде користно поладжена, і в такому разі видати призначені на з'їзд реферати в особнім томі Записок, з відповідним поясненням, в осени цього року. Як ми чули, чимало й закордонних наших земляків задумує відтягнути ся від участі в Київському з'їзді, як би українсько-руська мова не була допущена на ній. З другого боку українськостерні газети вислюють ся в агітації та інсинуаціях проти Українців. Взагалі, справа зацікавила широкі круги. Який оборот візьме вона, до тепер (3 VII) не відомо: головна організаторка з'їзда — предсідателька московського археологічного товариства гр. Прасковія Уварова прийняла справу українсько-руської мови дуже до серця і певно зробить для неї все можливе. У всякім разі, як би не була порішена сею справою, важко, що раз справа українсько-руська виступила перед урядовим форумом з відповідною повагою.

Конкурс на укр.-руські драматичні твори. Галицький краєвий виділ наслідком ухвали гал. сейму розписав недавно ось який конкурс:

Виділ краєвий королівства Галичини

і Володимирії враз з великим княжеством Краківським розписує сим конкурсу з преклюзийним речинцем до кінця місяця грудня 1899 на оригінальні, написані чистим руським язиком твори спецічні з обсягу драми, поважної комедії і людкових штук зі сьшвами або без сьшвів такого обсягу, щоби заповнювали цілий театральний вечір.

Конкурсеві твори треба надсилати в повиспім речинци під адресою красвого Виділу у Львові, заосмотрені в знак або мотто автора, які треба помістити також в замкнений коперті, з поданєм в середині імени, назвиска і адреси автора.

Твори, оголошені вже друком, або представлені на котрій небудь сцені, хоч би навіть аматорській, виключує ся від конкурсу. Так само не будуть припуцені до премювання твори авторів уже не живих, хоч би їх доси не оголошено.

В протягу трьох місяців по упливі конкурсowego речинця наступить порішене конкурсу і признане надгород окремою комісією конкурсовой, котра збере ся в красвий виділі під проводом Члена Виділу красвого, д-ра Йосифа Верещинського.

Красвий Виділ запросив до тої комісії:

1. Олександра Барвінського, професора учительської семинарії у Львові, посла на Сойм красвий і до Ради державної;
2. Д-ра Стефана Смаль-Стоцького, професора руського язика і словесности на університеті Черновецькім;
3. Д-ра Олександра Колесу, професора руського язика і словесности на університеті Львівськім;
4. Д-ра Михайла Грушевського, професора всесвітної історії на університеті Львівськім;
5. Гляриона Огоновського, професора академічної гімназії у Львові;
6. Д-ра Евгена Олесницького, адвоката красвого в Стрию;
7. Д-ра Володимира Коцовського, професора мужеської семинарії учительської у Львові;
8. Володимира Шухевича, професора реальної школи у Львові.

Конкурсова комісія порішить більшою голосів і признасть чотири нагороди: одну в сумі двіста пятьдесять (250) зр. в. а., другу в сумі двіста (200) зр. в. а., а дві по сто пятьдесять (150) зр. в. а. чотиром творам, признаним як найліпші з помежи надісланих на конкурсу.

без огляду на рід твору, щоби лише той твір належав до родів, наведених в сїм справозданю. Отже комісія може веї чотири премії признати творам одного рода.

Оголошене результату конкурсу за посередництвом публичних часописей і виплата надгород наступить протягом місяця Марта 1900 року.

Нагороджені твори стають власностию Товариства «Руська Бесіда» у Львові з виключним правом представлюваня їх на сцені.

Манускрипти, надіслані на конкурсу, будуть звернені властителям на їх копт разом з замкненими копертами, коли не вкажуть красвому Виділові в иньшпій спосіб свої адреси.

Досліди України. Геологічний комітет у Петербурзі вислав для геологічних дослідів д. Григорєва в Харківщину та Катеринославщину. Київське товариство природознавців командувало для геологічних дослідів на Волинь д. Тутковського і проф. Армашевського, а д. Шербакова — в Київщину і Чернігівщину для дослідів над комахами. («Кієвлянинъ», 99 р., ч. 135).

Театр для селян. 23 цвітня в с. Круподеринцях Лубенського повіту в Полтавщині була театральна вистава для селян, що спорудив гурток аматорів. Виставили звісну комедію д. Карпенка-Карого «Сто тисяч» і збирають ся дати ще цілий ряд спектаклів. Селянам вистава дуже подобала ся. («Жизнь и Искусство», ч. 124).

Дім Ів Мазепи. Д. Мукалов у Київській часописі «Жизнь и Искусство» (ч. 115) звертає увагу на дім гетьмана Івана Мазепи в Києві. Дім стоїть на Печерському, на розі вулиць Еспланадної і Никольської і своєю давньою архітектурою дуже відрізняєть ся від сусідніх будинків. Збудовано його на два поверхи: нижній — цегляний, верхній — деревляний; з фронтона обставлений колоннами; під домом великий льох. Материял і архітектура дома наводять на думку, що йому не менш 200 літ. Давніх домів у Києві з кожнім роком стає менше та менше, — отже бажано було б, щоб сей памятник старовини зберіг ся на довші літа.

Звістки про український театр. В Оренбурзі дає вистави українське драматичне товариство під управою д. Мірובה-Бедюха. Товариство має усьпих, як видно з рецензій місцевої часописі «Оренбургский Листокъ» (чч. 17 і 18).

VI. Із суспільного життя.

„Перше руске літературно-драматичне Общество (!) въ Коломыйѣ“, засноване ще 1880 р., постановило своїм членам і руським людям Покутя подати можливість слідити за руською наукою та руською словесністю і кормити ся своєю рідною руською духовою поживою; в тій цілі рішило оснувати »Першу провінціональну бібліотеку на Галицькій Русі«. Звертаєть ся проте »в імя загального добра до наших письменників, літератів, редакторів і видавців, до наших літературних і наукових товариств і до всіх наших родимців, що годять ся з гадками про вагу для нашого народа і нашої інтелігенції бібліотек, з смиренною просьбою, жертвувати на сю ціль книжки, брошури і часописи без огляду на їх зміст і мову, в якій написані, (в першій лінії розумієть ся, руські видання) »Першому руському літерат. драм. Обществу въ Коломыйѣ« для основана бібліотеки.»

Певна річ, ціль красна і у нас повинні находити ся бібліотеки не лише в кожному місті, але навіть у кожному селі, бо лиш таким способом дістане ся освіта до мас простого народа. Та все при тім не поминемо одної річі: чи у нас на провінції не було ще бібліотек? А капітульна бібліотека в Перемишлі (навіть дуже цінна)? а бібліотеки по монастирях? а деканальні бібліотеки? Але що з ними дість ся? Гризуть миши, коли ще що з них лишило ся. І чиж не найдуть ся люди, щоби відгребали їх, виратували, що дасть ся, та з'організували їх на ново? Коломийське »Общество« могло би не далеко й шукаючи, під боком у себе знайти недогризки цінної бібліотеки пок. каноніка Нікоровича в Балинцях, що зогнила, буквально зогнила в запечатанім і покиненім його домі, а що не зогнило і чого не розібрали та не подерли сільські діти, лазячи до пустки кризь повибивані вікна, те й доси трухлявіє звалене на одну купу в коморі одного балинецького селянина. А деканальні бі-

бліотеки чи не могла б помістити ся по містах при яких иньших товариствах, не переходячи конечно на їх власність? Отсе справа, якою варта щиро зайняти ся.

Записи. Більші дари на загальні цілі належать у нас до рідкоостей. Тимто й більша подяка належить ся нечисленним добродіям, що від часу до часу появляють ся. До таких належить Олександр Осипович, емеритований інженер залізничий у Станіславові, що записав свою реальність тамошній руській капітулі з обовязком, утворити з її доходів інститут для руських дівчат. Гарна ціль, коби лише гарно була переведена в діло.

Еміграція з України. В протязі мая через Одесу виїмігрувало на Амур (»Южно-Уссурійській край«) 4509 душ Українців. Більшість переселенців з Київщини. (»Кіевское Слово«, ч. 4070).

Голод у Росії. Петербурський »Правительственный Вѣстникъ« оголосив справозданє головної управи »Червоного Хреста« про поміч голодній людності. З нього витягаємо отсі цифри, що дають певний образ голоду, хоч не в цілій Росії. В Казанській губернії уряджено для дітей і дорослих 629 їдалень, де діставало поживу 45.000, а муку на хліб 61.466 людей. В Сибірській губернії уряджено 212 їдалень для 13.597 дітей; муку діставало 46.597 людей. В Пермській губернії в 13 їдальнях живило ся 4000 дітей, і 15.000 старших; муку і хліб брало 16.000 людей. В Уфимській губернії було 447 їдалень для 20.106 дітей, а 216 їдалень для 15.000 старших осіб; хліб і муку брало 43.170; в 28 приютах містило ся коло 1.070 осіб, а в захоронках 500 матерій з дітьми (в тій губернії лютить ся найбільше голод). В Самарській губернії в 314 шкільних їдальнях живило ся 27.106 дітей, а в 196 їдальнях для старших 19.467 осіб; муку і хліб побирало 27.780 осіб. В місті Самарі уряджено приют для 460 жінок і дітей.

VII. Від редакції.

Просимо усі П. Т. редакції газет, що передрукують щонебудь з нашого журна-

ла, аби при передруках подавали жерело, з якого черпають — чи то статі, чи звістки



КНИГАРНЯ

Наукового Товариства імени Шевченка

у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.

має на складі між иньшими ось які книжки:

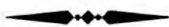
1. „**Причта Самарянина**“, драматическая поема. Пресвященному Николаю, Епископу Таврическому, бувшему Алякинскому. Отзыв на „Прощальное слово“. Написав Омелян Прозера. New York. 1899 р. ціна 10 кр.
2. **Синя книжечка**, образки Василя Стефаника, Чернівці 1899 р. оправлена, ціна 70 кр.
3. **Стефан Ковалів** (Стефан Пятка). Дезертир і иньші оповідання. Накладом Українсько-Руської Видавничої Спільки, 1899 р. ціна в оправі 80 кр. неоправ. 60 кр. Том I.
4. **Іван Франко, Поєми**, Накл. Україн.-Руськ. Видав. Спільки 1899 р. ціна неоправної книжки 60 кр. оправ. 80 кр. Том II.
5. **Ольга Кобилянська, Покора**, нарисп. накл. Укр.-Руськ. Вид. Спільки, 1899, неопр. 50 кр., опр. 70 кр. Том III.
6. **Гю де Мопасан, Дика пані** і иньші оповідання, накл. Укр.-Руськ. Вид. Спіль. неопр. 45 кр. оправ. 65 кр. Том IV.
7. **Твори Юрія Федьковича** (перше повне видане). Том I. Випуск I. Впорядкован д-р Василь Щурат. Заходом ред. „Буковини“, Чернівці 1896 р. ціна 40 кр.
8. **Гадки про потреби Українців**, Чернівці 1898 р. Накл. „Буковини“. Ціна 15 кр.
9. **Чума горічана**. Сумна історія для перестороги і науки багатим і бідним, старим і молодим. З німецького переповів і твер. руск. читальник. присвятив Омелян Попович. Чернівці 1890 р. Ціна 10 кр.
10. **З села**. Збірка оповідань Богдана Лепкого. Чернівці 1898 р. Ціна 20 кр.
11. **Ольга Кобилянська**. Людина, повість з жіночого життя. Чернівці, накл. ред. „Буковини“, 1899 р. Ціна 40 кр.
12. **Образки з природи**. (З оповідань лєничого). Написав Іван Синюк. Чернівці, 1897 р. Вид. Руськ. Бєсїди в Чер. Ціна 10 кр.
13. **Образки з природи**. Нарисовав Іван Синюк. Книжочка II. Чернівці 1898 р. Вид. „Руської Бєсїди“. Ціна 10 кр.
14. **Приказки**. (Передрук „Сьмїшного“ з 1 рочника „Добрих Рад“). Необходима книжочка для веселих людей. Ціна 8 кр. Чер. 1899 р.
15. **Русько-українська література**. Написав д-р Іван Франко. Чернівці, накл. ред. „Буковини“ 1898 р. Ціна 20 кр.
16. **Рай і поступ**. Написав Михайло Драгоманов. Друге видане. Заходом Михайла Павлика. Львів, 1899 р. Ціна 50 кр.
17. **Розвідки Михайла Драгоманова** про українську народню словесність і письменство. Том I. Львів 1899. Накл. Наук. Тов. ім. Шевч. Ціна на лїпшій папері 4 кор., на гіршій 3 кор.
18. **Беата і Гальшка** історична трагедія в 5 актах з другої пол. XVI віку. Льва Лопатинського. Львів, 1899. Ціна 40 кр.
19. **Лев Лопатинський**. До Бразилї! Драма з галицького еміграційного руху в 4 актах. Львів 1898 р. Ціна 35 кр., оправ. 50 кр.
20. **Лев Лопатинський**. Свекруха, комедія з сільського життя в 3 актах. Львів, накл. авт. Ціна 30 кр.
21. **Лев Лопатинський**. Конкуре на мужа, шутка в 5 актах з мієкого побуту. Львів, 1899. Ціна 35 кр.

22. **УКРАЇНСЬКІ ГЕТЬМАНИ** Бруховецький та Тетеря, написав Іван (Нечуй) Левицький, Львів, 1899, передрук з «Руслана». Ціна 35 кр.
23. **КАЗКИ АНДЕРСЕНА** часть I. Ціна 25 кр. Львів 1899. Вид. Руск. Тов. Педагог.
24. **НАРОДНІ КАЗКИ.** Часть I. Ціна 25 кр. Львів, 1899. Вид. Руск. Тов. педаг.
25. **КОЛИ ЩЕ ЗВІРІ ГОВОРЯЛИ.** Казки для дітей оповів Іван Франко. Ціна 40 кр. Львів, 1899 р.
26. **МАЛІ ГЕРОЇ.** Картини з життя дітей. Написала Віра Лебедова. Ціна 25 кр. Львів, 1999. Вид. Руск. Тов. Пед.
27. **Das österreichische Staatsbürgerrecht als das oberste leitende Rechtsprincip für die Lösung der Nationalitätenfrage und der durch sie bedingten Verfassungsfrage im Kaiserthum Oesterreich. Vom ruthenischen Pfarrer Daniel Taniaczkiwicz, Reichraths-Abgeordneten.** Wien, 1899. Ціна 50 кр

Книжки висилають ся тільки за готівку. Пересилка постова числить ся окремо.

Висилка за післяплатою виходить 20 кр. дорожше.

Книжки призначені на премії просимо замовляти завчасу, особливо, коли хто жадає примірників оправних.



З Наукового Товариства імени Шевченка
у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.
Ч. телефону 627.

Канцелярія Товариства отворена що дня від **9—12 рано** і **3—6 по полудни.**

Книгарня від **9—12 рано** і **3—6 по полудни.**

Бібліотека від **2—6 по полудни.**

Адміністрація Літер.-Наукового Вістника від **9—12 рано** і **3—6 по полудни.**

В неділі і свята льокаль Товариства замкнений.

В часі літних ферій (від 15 липня до 15 вересня) бібліотека Товариства буде замкнена. Книжки до дому випозичають ся лише за кавцією.

Всякі посилки просимо адресувати виразно: **Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.**

Адрес для заграниці: Société Scientifique de Chevtschenko à Lemberg (Galicie, Autriche), rue Czarnecki, № 26.

При посилках грошових переказами просимо пересилати окремо гроші призначені для Видавничої Спільки а окремо пренумерату на Вістник, належитість за книжки або вкладку до Товариства.